

МІЖНАРОДНИЙ НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ «ІНТЕРНАУКА».

Серія: «Юридичні науки»

INTERNATIONAL SCIENTIFIC
JOURNAL «INTERNAUKA».

Series: «Juridical sciences»

МЕЖДУНАРОДНЫЙ НАУЧНЫЙ
ЖУРНАЛ «ИНТЕРНАУКА».

Серия: «Юридические науки»

ISSN 2520-2308 (print)
ISSN 2709-5452 (online)

№ 5 (39) / 2021
1 том

**МІЖНАРОДНИЙ НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ
«ІНТЕРНАУКА».**

Серія: «Юридичні науки»

**МЕЖДУНАРОДНЫЙ НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ
«ИНТЕРНАУКА».**

Серия: «Юридические науки»

**INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL
«INTERNAUKA».**

Series: «Juridical sciences»

НАУКОВЕ ФАХОВЕ ВИДАННЯ

*Свідоцтво
про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації
КВ № 22442-12342Р*

№ 5 (39)

1 том

Київ 2021

ББК 67
УДК 34
М-43

Повний бібліографічний опис усіх статей Міжнародного наукового журналу «Інтернаука». Серія: «Юридичні науки» подано в: **Index Copernicus International (ICI); Polish Scholarly Bibliography; ResearchBib; Наукова періодика України.**

Журнал зареєстровано в міжнародних каталогах наукових видань та наукометричних базах даних: Index Copernicus International (ICI); Polish Scholarly Bibliography; ResearchBib; Ulrichsweb Global Serials Directory; Google Scholar; Наукова періодика України; Bielefeld Academic Search Engine (BASE); Electronic Journals Library; Open J-Gate; Academic keys; Staats- und Universitätsbibliothek Hamburg Carl von Ossietzky.

НАУКОВЕ ФАХОВЕ ВИДАННЯ

Видання включене до Переліку наукових фахових видань МОН України (категорія «Б»)

Наказ МОН України № 409 від 17.03.2020

Спеціальності:

081 Право

262 Правоохоронна діяльність

Засновники:

1. Київський кооперативний інститут бізнесу та права.
2. Приватна установа «Науково-дослідний інститут публічного права».
3. Громадська організація «Міжнародна академія освіти і науки».
4. Товариство з обмеженою відповідальністю «Фінансова Рада України».

У журналі опубліковані наукові статті з актуальних проблем юридичної науки.

Для наукових працівників, викладачів, студентів юридичних спеціальностей, працівників державних установ, юридичних компаній, судів, правоохоронних органів й інших зацікавлених осіб.

Матеріали публікуються мовою оригіналу в авторській редакції.

Редакція не завжди поділяє думки і погляди автора. Відповідальність за достовірність фактів, імен, географічних назв, цитат, цифр та інших відомостей несуть автори публікацій.

У відповідності із Законом України «Про авторське право і суміжні права», при використанні наукових ідей і матеріалів цієї збірки, посилання на авторів та видання є обов'язковими.

© Автори статей, 2021

© Міжнародний науковий журнал «Інтернаука».

Серія: «Юридичні науки», 2021

ISSN 2520-2308 = Internauka. Seria: Ūridičeskie nauki (Kiev)/Meždunarodnyj naučnyj žurnal "Internauka". Seria: Ūridičeskie nauki

Редакційна колегія

Голова редакційної колегії: **Курило Володимир Іванович** — доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НААН України, Заслужений юрист України, завідувач кафедри адміністративного та фінансового права Національного університету біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)

Заступник голови редакційної колегії: **Мушенко Віктор Васильович** — доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри адміністративного, фінансового та інформаційного права Київського національного торговельно-економічного університету (Київ, Україна)

Секретар редакційної колегії: **Ільченко Олександр Васильович** — кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри адміністративного, господарського права та фінансово-економічної безпеки Сумського державного університету (Суми, Україна)

Члени редакційної колегії

Биркович Тетяна Іванівна — доктор наук з державного управління, кандидат юридичних наук, професор, завідувач кафедри державного управління та права Київського університету культури (Київ, Україна)

Гаруст Юрій Віталійович — доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри адміністративного, господарського права та фінансово-економічної безпеки Сумського державного університету (Суми, Україна)

Гулак Олена Василівна — доктор юридичних наук, доцент, доцент кафедри адміністративного та фінансового права Національного університету біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)

Дем'янчук Юрій Вікторович — доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри цивільного, господарського, адміністративного права та правоохоронної діяльності Білоцерківського інституту економіки та управління Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна» (Біла Церква, Україна)

Дерев'янко Богдан Володимирович — доктор юридичних наук, професор, професор кафедри господарського права Донецького юридичного інституту МВС України (Кривий Ріг, Україна)

Дрозд Олексій Юрійович — доктор юридичних наук, професор, начальник ад'юнктури і докторантури Національної академії внутрішніх справ (Київ, Україна)

Зіха Іржі — PhD in Law, старший викладач факультету менеджменту і економіки Університету Томаша Баті у Зліні (Злін, Чеська Республіка)

Короєд Сергій Олександрович — доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри цивільного права і процесу ПВНЗ Університет Короля Данила (Івано-Франківськ, Україна)

Куліш Анатолій Миколайович — доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України, директор ННІ права Сумського державного університету (Суми, Україна)

Курило Інна Володимирівна — доктор юридичних наук, професор, професор кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства Національного університету біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)

Ладиченко Віктор Валерійович — доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства Національного університету біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)

Лоренцмайєр Штефан — доктор юридичних наук, професор, координатор програми «Еразмус» юридичного факультету Аугсбурзького університету (Аугсбург, ФРН)

Мельничук Ольга Федорівна — доктор юридичних наук, професор, професор кафедри права Вінницького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету (Вінниця, Україна)

Миронець Оксана Миколаївна — кандидат юридичних наук, доцент кафедри конституційного і адміністративного права Юридичного факультету Національного авіаційного університету (Київ, Україна)

Омельчук Василь Андрійович — доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри права Київського кооперативного інституту бізнесу і права (Київ, Україна)

Резнік Олег Миколайович — доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України, заступник директора з наукової роботи ННІ права Сумського державного університету (Суми, Україна)

Самохін Анатолій Вікторович — доктор медичних наук, професор, Заслужений лікар України, завідувач відділенням травматології, керівник міського центру ургентної спеціалізованої ортопедо-травматологічної допомоги Київської міської клінічної лікарні № 12 (Київ, Україна)

Світличний Олександр Петрович — доктор юридичних наук, професор, професор кафедри цивільного та господарського права Національного університету біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)

Фунта Растіслав — кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри міжнародного права та європейського права Університету Данубіус (Сладковічово, Словацька Республіка)

Юринець Юлія Леонідівна — доктор юридичних наук, професор, професор кафедри конституційного і адміністративного права Національного авіаційного університету (Київ, Україна)

Яра Олена Сергіївна — кандидат юридичних наук, професор, декан юридичного факультету Національного університету біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)

Editorial Board

Chief Editor: **Volodymyr Kurylo** — Doctor of Legal Sciences, Professor, Corresponding Member of the NAAS of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine, Head of the Department of Administrative and Financial Law of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

Deputy editor: **Victor Mushenok** — Doctor of Legal Sciences, Associate Professor, Professor of the Department of Administrative, Financial and Information Law, Kyiv National University of Trade and Economics (Kyiv, Ukraine)

Executive Secretary: **Oleksandr Ilchenko** — Candidate of Legal Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Administrative, Economic Law and Economic Security of the Sumy State University (Sumy, Ukraine)

Members of the Editorial Board

Tatyana Berkovich — Doctor of Sciences in Public Administration, Candidate of Legal Sciences, Professor, Head of the Department of Public Administration and Law of the Kyiv University of Culture (Kyiv, Ukraine)

Yurii Demianchuk — Doctor of Legal Sciences, Associate Professor, Professor of Civil, Commercial, Administrative Law and Law Enforcement of the Bila Tserkva Institute of Economics and Management of the Open International University of Human Development “Ukraine” (Bila Tserkva, Ukraine)

Bogdan Derevianko — Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor of the Department of Business Law of the Donetsk Law Institute of Ministry of Internal Affairs of Ukraine (Kryvyi Rih, Ukraine)

Alexei Drozd — Doctor of Legal Sciences, Professor, Head of Adjuncture and Doctorate of the National Academy of Internal Affairs (Kyiv, Ukraine)

Rastislav Funta — Candidate of Legal Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of International Law and European Law of the Danubius University (Sladkovichovo, Slovak Republic)

Yuriy Harust — Doctor of Legal Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Administrative, Economic Law and Economic Security of Sumy State University (Sumy, Ukraine)

Olena Hulak — Doctor of Legal Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Administrative and Financial Law of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

Sergiy Koroed — Doctor of Legal Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Civil Law and the Law of the Higher Education of the King Danylo University (Ivano-Frankivsk, Ukraine)

Anatoliy Kulish — Doctor of Legal Sciences, Professor, Honored Lawyer of Ukraine, Director of the Academic and Research Institute of Law of Sumy State University (Sumy, Ukraine)

Inna Kurylo — Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor of the Department of International Law and Comparative Law of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

Victor Ladychenko — Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor of the Department of International Law and Comparative Law of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

Stefan Lorenzmeier — Doctor of Legal Sciences, Professor, Coordinator of the Erasmus Program of the Faculty of Law of the Augsburg University (Augsburg, Germany)

Olga Melnichuk — Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor of the Law Department of the Vinnytsa Institute of Trade and Economics of Kyiv National University of Trade and Economics (Vinnytsia, Ukraine)

Oksana Myronets — PhD in Law, Associate Professor of the Department of Constitutional and Administrative Law of the Faculty of Law of the National Aviation University (Kyiv, Ukraine)

Vasily Omelchuk — Doctor of Legal Sciences, Professor, Head of the Department of Law, Kiev Cooperative Institute of Business and Law (Kyiv, Ukraine)

Oleg Reznik — Doctor of Legal Sciences, Professor, Honored Lawyer of Ukraine, Deputy Director for Scientific Work of the Educational and Scientific Law Institute of Sumy State University (Sumy, Ukraine)

Anatoly Samokhin — Doctor of Medical Sciences, Professor, Honored Doctor of Ukraine, Head of the Department of Traumatology, Head of the City Center of Urgent Specialized Orthopedic-Traumatological Care of Kyiv City Clinical Hospital № 12 (Kyiv, Ukraine)

Oleksandr Svitlychnyi — Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor of the Department of Civil and Commercial Law of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

Olena Yara — Candidate of Legal Sciences, Professor, Dean of the Law Faculty of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

Yuliya Yurinets — Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor of the Department of Constitutional and Administrative Law of the National Aviation University (Kyiv, Ukraine)

Jiri Zicha — PhD in Law, Senior Lecturer of the Faculty of Management and Economics of the Tomas Bata University in Zlín (Zlín, Czech Republic)

ЗМІСТ

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

Гулак Олена Василівна, Ладиченко Віктор Валерійович, Головій Людмила Василівна
ПУБЛІЧНЕ АДМІНІСТРУВАННЯ СУДОВОЇ ВЛАДИ ЯК ОДНА ІЗ ФОРМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
РІВНОГО ДОСТУПУ ДО ПРАВОСУДДЯ 11

Денисов Андрій Ігорович
ФІНАНСОВО-ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІННОВАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ
ДЕРЖАВИ 18

Жевелєва Ірина Сергіївна
СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ ДЕРЖАВНО-ПРИВАТНОГО ПАРТНЕРСТВА ТА
ДЕРЖАВНО-ПРИВАТНОЇ ВЗАЄМОДІЇ У ПРОЦЕСІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ
БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ..... 24

Карнаух-Голодняк Олена Володимирівна
ОКРЕМІ ПРОБЛЕМИ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПОВОДЖЕННЯ
З ПРОМИСЛОВИМИ ВІДХОДАМИ 32

ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО; АГРАРНЕ ПРАВО; ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО; ПРИРОДОРЕСУРСНЕ ПРАВО

Караханян Карина Мартинівна
РОЗВИТОК БІОЕНЕРГЕТИКИ В УКРАЇНІ: ПИТАННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ 39

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

Байрачна Лариса Кимівна, Сурмін Даниїл Владиславович
ПРОБЛЕМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВЗАЄМОДІЇ
ДЕРЖАВНИХ ІНСТИТУЦІЙ В УКРАЇНІ..... 47

Берченко Григорій Валерійович, Нікіта Денис Романович
ПРИНЦИПИ ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНСЬКОГО ПАРЛАМЕНТУ 55

Закоморна Катерина Олександрівна, Тараніченко Юлія Іванівна
МІСЦЕВЕ САМОВРЯДУВАННЯ В БОЛГАРІЇ: ДОСВІД ДЛЯ УКРАЇНИ 63

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

В'юник Максим Вікторович, Гуржій Вікторія Олександрівна, Борійчук Софія Віталіївна
КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ УМОВ КАРАНТИНУ 69

Ковальова Світлана Сергіївна, Міщанин Тарас Васильович
ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ СПІВУЧАСНИКІВ ПРИ ДОБРОВІЛЬНІЙ ВІДМОВІ ВІД ДОВЕДЕННЯ
КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ ДО КІНЦЯ 76

Ковальова Світлана Сергіївна, Філоненко Владислав Вікторович
ПЕРЕВИЩЕННЯ МЕЖ НЕОБХІДНОЇ ОБОРОНИ: ОСНОВНІ ОЗНАКИ 81

Копйова Ірина Анатоліївна, Мічківський Роман Володимирович
АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ВДОСКОНАЛЕННЯ ІНСТИТУТУ КРИМІНАЛЬНОЇ
ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ НЕПОВНОЛІТНІХ 86

Овдiєнко Максим Сергiйович, Сорокіна Анастасія Андрiївна, Романов Михайло Васильович
ТРИМАННЯ ОСІБ, ЗАСУДЖЕНИХ ДО ДОВІЧНОГО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ:
ПРАКТИКА ЄСПЛ ТА УКРАЇНСЬКЕ ЗАКОНОДАВСТВО..... 96

**КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА;
ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ**

Бабаєва Олександра Володимирівна, Клименко Анастасія Анатоліївна
ОСОБЛИВОСТІ НОРМАТИВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ДЕПАРТАМЕНТУ
МІЖНАРОДНОГО ПОЛІЦЕЙСЬКОГО СПІВРОБІТНИЦТВА..... 107

Романенко Роман Романович
КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОЗКРАДАНЬ ЛІСОДЕРЕВИНИ..... 115

CONTENTS

ADMINISTRATIVE LAW AND PROCESS; FINANCE LAW; INFORMATION LAW

- Gulak Olena, Ladychenko Viktor, Holoviy Lyudmyla**
PUBLIC ADMINISTRATION OF THE JUDICIARY AS ONE OF THE FORMS OF ENSURING
EQUAL ACCESS TO JUSTICE 11
- Denysov Andrii**
FINANCIAL LAW MECHANISM OF STATE INNOVATIVE SECURITY ENSURING 18
- Zhevelieva Iryna**
RATIO OF THE CONCEPTS OF PUBLIC-PRIVATE PARTNERSHIP AND PUBLIC-PRIVATE
INTERACTION IN THE PROCESS OF ENSURING THE NATIONAL SECURITY OF UKRAINE 24
- Karnaukh-Holodnyak Olena**
SPECIFIC PROBLEMS OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION OF INDUSTRIAL
WASTE MANAGEMENT 32

LAND LAW; AGRARIAN LAW; ENVIRONMENT LAW; NATURAL RIGHTS

- Karakhanian Karyna**
DEVELOPMENT OF BIOENERGY IN UKRAINE: ISSUES OF LEGAL REGULATION..... 39

CONSTITUTIONAL RIGHT; MUNICIPAL LAW

- Bayrachna Larysa, Surmin Danyil**
THE PROBLEMS OF IMPROVING CONSTITUTIONAL-RIGHT REGULATION OF INTERACTIONS
OF STATE INSTITUTIONS IN UKRAINE..... 47
- Berchenko Hryhorii, Nikita Denys**
PRINCIPLES OF ACTIVITY OF THE UKRAINIAN PARLIAMENT..... 55
- Zakomorna Kateryna, Taranichenko Yuliia**
LOCAL GOVERNMENT IN BULGARIA: EXPERIENCE FOR UKRAINE..... 63

CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY; PENAL LA WS

- Viunyk Maksym, Hurzhii Viktoriia, Boriichuk Sofiia**
CRIMINAL LIABILITY FOR VIOLATION OF QUARANTINE CONDITIONS 69
- Kovalova Svitlana, Mishchanyn Taras**
RESPONSIBILITY OF ACCOMPLICES IN CASE OF VOLUNTARY REFUSAL TO COMPLETE
A CRIMINAL OFFENSE..... 76
- Kovalova Svitlana, Filonenko Vladyslav**
EXCEEDING BETWEEN NECESSARY DEFENSE: MAIN FEATURES 81

Kopyova Iryna, Michkivskyi Roman
ACTUAL ISSUES OF MINORS' CRIMINAL RESPONSIBILITY IMPROVEMENT..... 86

Ovdiienko Maksym, Sorokina Anastasiia, Romanov Mykhailo
THE ORGANIZATION OF THE LIFE SENTENCE REGIME: THE PRACTICE OF THE EUROPEAN
COURT OF HUMAN RIGHTS AND UKRAINIAN LEGISLATION 96

**CRIMINAL PROCESS AND CRIMINALISTICS; FORENSIC EXAMINATION;
OPERATING ACTIVITIES**

Babaieva Oleksandra, Klymenko Anastasiya
FEATURES OF THE NORMATIVE ADJUSTING OF ACTIVITY OF DEPARTMENT
OF INTERNATIONAL CONSTABULARY COOPERATION107

Romanenko Roman
CRIMINAL CHARACTERISTICS OF THEFT OF FOREST WOOD.....115

УДК 342.9:347

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС;
ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

Гулак Олена Василівна

*доктор юридичних наук, доцент,
доцент кафедри адміністративного та фінансового права
Національний університет біоресурсів і природокористування України*

Гулак Елена Васильевна

*доктор юридических наук, доцент,
доцент кафедры административного и финансового права
Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины*

Gulak Olena

*Doctor of Law, Docent,
Associate Professor of the Department of Administrative and Financial Law
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine*

ORCID: 0000-0001-9004-0185

Ладиченко Віктор Валерійович

*доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства
Національний університет біоресурсів і природокористування України*

Ладиченко Виктор Валериевич

*доктор юридических наук, профессор,
заведующий кафедрой международного права и сравнительного правоведения
Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины*

Ladychenko Viktor

*Doctor of Law, Professor,
Head of the Department of International Law and Comparative Law
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine*

ORCID: 0000-0002-7823-7572

Головій Людмила Василівна

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри адміністративного та фінансового права
Національний університет біоресурсів і природокористування України*

Головий Людмила Васильевна

*кандидат юридических наук, доцент,
доцент кафедры административного и финансового права
Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины*

Holoviy Lyudmyla

*Candidate of Law, Docent,
Associate Professor of the Department of Administrative and Financial Law
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine*

ORCID: 0000-0002-5537-0944

DOI: 10.25313/2520-2308-2021-5-7316

**ПУБЛІЧНЕ АДМІНІСТРУВАННЯ СУДОВОЇ ВЛАДИ
ЯК ОДНА ІЗ ФОРМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РІВНОГО
ДОСТУПУ ДО ПРАВОСУДДЯ**

ПУБЛИЧНОЕ АДМИНИСТРИРОВАНИЕ СУДЕБНОЙ ВЛАСТИ КАК ОДНА ИЗ ФОРМ ОБЕСПЕЧЕНИЯ РАВНОГО ДОСТУПА К ПРАВОСУДИЮ

PUBLIC ADMINISTRATION OF THE JUDICIARY AS ONE OF THE FORMS OF ENSURING EQUAL ACCESS TO JUSTICE

Анотація. Наукова стаття присвячена дослідженню правової доктрини та нормативно-правової бази публічного адміністрування судової влади, визначенню її інституційної системи та статусу, функцій, повноважень, посадових обов'язків, прав і відповідальності працівників установ судоустрою. Сформовано власне теоретичне визначення «публічне адміністрування судової влади». Зроблена спроба сформувати інституційну структуру органів судової влади зі специфічною ієрархічною побудовою, яка має цілеспрямовану діяльність, формує цілі, здійснює роботу на всіх елементах судової системи та приймає управлінські рішення. Визначено, що правовий статус працівників апарату суду, має специфіку і є надзвичайно складним предметом дослідження. Під правовим статусом працівника апарату суду запропоновано розуміти встановлені законом права і обов'язки суб'єкта - носія цього статусу, що має особливий порядок формування, призначення або обрання його на посаду, належить до системи судової гілки влади, однак безпосередньо не здійснює судочинство, а забезпечує належні умови для здійснення належного та рівного доступу до правосуддя. Доведено, що повноваження, посадові обов'язки, права і відповідальність працівників судоустрою, на сьогодні є розгалуженими та чітко не визначеними. Тому запропоновано на законодавчому рівні розробити та прийняти спеціальний нормативно-правовий акт, в якому чітко визначити статус, функції, повноваження, посадові обов'язки, права і відповідальність працівників судоустрою. Проаналізувавши питання статусу, функцій, повноважень, посадових обов'язків, прав і відповідальності працівників установ судоустрою, підсумовано, що до них належать працівники апаратів судів, які здійснюють організаційне забезпечення роботи суду, забезпечують належні умови для рівного доступу до правосуддя та винесення суддями своєчасних, обґрунтованих рішень у справах, встановлюють загальне призначення апарату суду та визначають порядок взаємодії із суддівським корпусом, іншими системами забезпечення функціонування судової влади.

Ключові слова: публічне адміністрування; суд; судова влада; судоустрій; апарат суду; рівний доступ до правосуддя; відправлення правосуддя.

Аннотация. Научная статья посвящена исследованию правовой доктрины и нормативно-правовой базы публичного администрирования судебной власти, определению ее институциональной системы и статуса, функций, полномочий, должностных обязанностей, прав и ответственности работников учреждений судоустройства. Сформирован собственно теоретическое определение «публичное администрирование судебной власти». Предпринята попытка сформировать институциональную структуру органов судебной власти со специфически иерархическим построением, которая имеет целенаправленную деятельность, формирует цели, осуществляет работу на всех элементах судебной системы и принимает управленческие решения. Определено, что правовой статус работников аппарата суда, имеет специфику и чрезвычайно сложным предметом исследования. Под правовым статусом работника аппарата суда предложено понимать установленные законом права и обязанности субъекта – носителя этого статуса, имеет особый порядок формирования, назначения или избрания его на должность, относится к системе судебной ветви власти, однако непосредственно не осуществляет судопроизводство, а обеспечивает надлежащие условия для осуществления надлежащего и равного доступа к правосудию. Доказано, что полномочия, должностные обязанности, права и ответственность работников судоустройства, на сегодня разветвленными и четко не определены. Поэтому предложено на законодательном уровне разработать и принять специальный нормативно-правовой акт, в котором четко определить статус, функции, полномочия, должностные обязанности, права и ответственность работников судоустройства. Проанализировав вопрос статуса, функций, полномочий, должностных обязанностей, прав и ответственности работников учреждений судоустройства, сделан вывод, что к ним относятся работники аппаратов судов, осуществляющих организационное обеспечение работы суда, обеспечивают надлежащие условия для равного доступа к правосудию и вынесения судьями своевременных, обоснованных решений по делам, устанавливают общее назначение аппарата суда и определяют порядок взаимодействия с судейским корпусом, другими системами обеспечения функционирования судебной власти.

Ключевые слова: публичное администрирование; суд; судебная власть; судоустройство; аппарат суда; равный доступ к правосудию; отправления правосудия.

Summary. The scientific article is devoted to the study of the legal doctrine and legal framework of public administration of the judiciary, the definition of its institutional system and status, functions, powers, duties, rights and responsibilities of employees of judicial institutions. The own theoretical definition of “public administration of the judiciary” has been formed. An attempt is made to form the institutional structure of the judiciary with a specific hierarchical structure, which has a purposeful activity, forms goals, works on all elements of the judicial system and makes management decisions. It is determined that the legal status of court staff has specifics and is an extremely complex subject of study. Under the legal status of an employee of the court proposed to understand the statutory rights and responsibilities of the subject - the holder of this status, which has a special procedure for formation, appointment or election to his position, belongs to the judiciary, but does not directly administer justice, and provides appropriate conditions for the proper and equal access to justice. It has been proven that the powers, duties, rights and responsibilities of the judiciary are currently branched and unclear. Therefore, it is proposed at the legislative level to develop and adopt a special legal act, which clearly defines the status, functions, powers, duties, rights and responsibilities of the judiciary. After analyzing the status, functions, powers, duties, rights and responsibilities of employees of judicial institutions, we concluded that they include employees of court staff, which provide organizational support for the work of the court, provide appropriate conditions for equal access to justice and judges timely, reasoned decisions in cases, establish the general purpose of the court staff and determine the procedure for interaction with the judiciary, other systems to ensure the functioning of the judiciary.

Key words: public administration; court; judiciary; judicial system; court apparatus; equal access to justice; administration of justice.

Постановка проблеми. Передумовою якісного та оперативного забезпечення доступу до правосуддя є створення належної системи адміністративних інститутів із ієрархією влади, за допомогою якої відповідальність за виконання завдань спускається зверху донизу. Публічне адміністрування судової влади є різновидом управлінської діяльності інституцій публічної влади, завдяки якій забезпечується самокерованість усієї суспільної системи та її розвиток у певному, визначеному напрямку. А тому, якісне забезпечення рівного доступу до правосуддя на всіх рівнях системи залежить від чіткої побудови інституційної системи та ефективної діяльності високопрофесійних і кваліфікованих працівників системи судової влади.

Дослідження питання публічного адміністрування судової влади, особливо при суттєвих змінах статусу органів та установ судоустрою є вкрай актуальним. Це обґрунтовано тим, що належно побудована інституційна система судової влади та визначений статус, повноваження, посадові обов'язки, права і відповідальність працівників установ судоустрою є запорукою забезпечення рівного доступу до правосуддя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питаннями публічного адміністрування судової влади прямо або побічно займалися такі вчені як: С. Белявська, В. Галуцько, І. Голосніченко, О. Дудченко, А. Іванищук, В. Журило, І. Марочкін, О. Саленко, А. Стрижук, П. Шпенова, О. Улютіна, Ю. Юрченко та інші.

Метою статті є комплексне дослідження правової доктрини та нормативно-правової бази публічного адміністрування судової влади, визначення її інституційної системи та статусу, функцій, повноважень,

посадових обов'язків, прав і відповідальності працівників установ судоустрою.

Виклад основного матеріалу. На сьогоднішній день однозначного підходу до визначення правової доктрини публічного адміністрування судової влади не існує. У різні періоди наукового обґрунтування та нормативного закріплення набули поняття судового управління, судового адміністрування, організаційного керівництва судами, організаційного забезпечення діяльності судів [1, с. 132].

На нашу думку, для повного розкриття поняття публічного адміністрування судової влади, слід спочатку визначитися із тим, що взагалі являє собою таке явище, як публічне адміністрування.

У вузькому розумінні публічне адміністрування розглядається як професійна діяльність державних службовців, яка включає всі види діяльності, спрямовані на реалізацію рішень уряду, як міждисциплінарна академічна сфера, що базується на теорії та концепціях економіки, політичних наук, соціології, адміністративного права, менеджменту. У широкому сенсі під публічним адмініструванням розуміють всю систему адміністративних інститутів із ієрархічною побудовою, за допомогою якої відповідальність за виконання державних рішень спускається зверху донизу [2, с. 128]. Остання дефініція, на наш погляд, є більш змістовною та в повній мірі розкриває дане визначення.

Що стосується визначення «публічного адміністрування судової влади», то як було зазначено вище, однозначної позиції щодо цієї правової доктрини серед науковців не існує. Тому, далі спробуємо дослідити наукові визначення різних науковців у сфері публічного адміністрування судової влади та на їх основі сформулювати власне наукове визначення.

На сьогодні багато вчених дотримуються думки, що для визначення публічного адміністрування в судовій владі використовується поняття «судове управління». Науковець А. Стрижук наголошує, що категорія «судове управління» застосовується в юридичній науці для характеристики діяльності державного управління в галузі правосуддя, має комплексний характер і включає на сучасному етапі розвитку судової системи України як діяльність з організаційного керівництва судами, так і організаційне забезпечення судів, а також здійснення відповідних установчих щодо судової влади функцій Верховною Радою України та Президентом України [3, с. 29].

С. Белявська під поняттям «судове управління» визначає забезпечення належних умов у судах з метою здійснення правосуддя шляхом цілеспрямованої організуючої діяльності відповідальних осіб в органах судової влади, тобто передусім потрібні правові, організаційні та інформаційні умови забезпечення належних умов в судах [4, с. 142].

Вчений О. Дудченко щодо поняття «адміністрування в суді», вказує, що під таким слід розуміти цілеспрямовану практичну діяльність осіб, які займають адміністративні посади в певному суді, що передбачає керування конкретним окремим елементом судової системи й полягає в технологічному процесі підготовки, прийняття й виконання управлінських рішень, спрямованих на забезпечення належного функціонування суду з метою ефективного відправлення правосуддя [5, с. 5].

І. Голосніченко під поняттям «судове адміністрування» визначає підзаконну цілеспрямовану організуючу діяльність, направлену на задоволення потреб суду як організації, що здійснює юрисдикцію, не втручаючись у вирішення питань процесу підготовки і розгляду конкретних справ [6, с. 528].

Д. Притика предметом судового управління (адміністрування) визначає питання організації судових органів, добору суддів і народних засідателів (нині — *присяжних*), управління кадрами судових органів, перевірки організації роботи судових органів, вивчення судової практики, організації роботи з ведення судової статистики. Судди є не лише об'єктом управлінського впливу з боку органів судового управління, не лише здійснюють самоврядування, виконуючи низку управлінських функцій [7, с. 20–22]. Вважаємо, що саме останнє визначення більш вагомим розкриває дефініцію «адміністрування судових органів». Тому, надалі, при дослідженні визначення «публічного адміністрування судової влади», будемо відштовхуватися саме від нього.

Також варто відмітити, що з позиції Л. Москвича та О. Саленка, судове адміністрування здійснюється

на трьох рівнях: 1) технічний рівень — рівень управління апаратом суду. Керівництво ним покладено на керівника судовим апаратом. На такому рівні використовується допоміжна робота, необхідна для ефективного функціонування суду; 2) управлінський рівень — рівень управління судом. Керівником такого рівня є голова суду, на якого покладається внутрішнє керівництво і координація роботи суду, узгодження різних форм діяльності та спрямованості діяльності апарату суду й корпусу суддів задля досягнення єдиної мети функціонування суду — надання якісних судових послуг; 3) інституційний рівень — рівень судової системи. Найвищий рівень судового управління, на якому формулюються цілі, опрацьовуються стратегічні рішення, координується робота всіх елементів судової системи. Керівництво такого рівня взаємодіє із зовнішнім середовищем, приймає управлінські рішення для адаптування з ним судової системи [1, с. 132–137; 8, с. 132].

Таким чином, під визначенням категорії «публічне адміністрування судової влади» слід розуміти комплексну систему адміністративних інституцій із ієрархічною побудовою, яка має цілеспрямовану діяльність, формує цілі, здійснює роботу на всіх елементах судової системи та приймає управлінські рішення.

Наступним питанням в рамках дослідження є визначення інституційної структури забезпечення функціонування судової влади, яка реалізує рівний доступ до правосуддя. Отже, звертаючись до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 2 червня 2016 р. № 1402-VIII, в Україні діє система забезпечення функціонування судової влади — судів, органів суддівського врядування, інших державних органів та установ системи правосуддя. Дану систему складають наступні інституції: Вища рада правосуддя; Вища кваліфікаційна комісія суддів України; Державна судова адміністрація України; Національна школа суддів України; інші органи державної влади та органи місцевого самоврядування, які беруть участь в організаційному забезпеченні діяльності судів [9].

А. Іванищук у своїй роботі надав більш розширену структуру суб'єктів публічної адміністрації, які забезпечують незалежність судової гілки влади, за ступенем владної компетенції, а саме:

- 1) публічна адміністрація, яка здійснює забезпечувальну функцію стосовно суддів та осіб, які звертаються до суду з метою юридичного захисту порушених прав (це Державна судова адміністрація, Національна школа суддів України та апарат суду);
- 2) публічна адміністрація, яка поряд із забезпечувальною функцією судочинства має владні

повноваження стосовно осіб, які порушують незалежність суддів (Вища рада правосуддя, служба судової охорони);

3) публічна адміністрація, яка має деякі владні повноваження щодо суддів (до таких суб'єктів належать органи суддівського самоврядування; Вища кваліфікаційна комісія суддів України; Президент України — як суб'єкт, який утворює та ліквідує суди, здійснює формальне призначення суддів) [10, с. 161].

Таким чином, публічне адміністрування судової влади, полягає у комплексному забезпеченні інституційної системи, здійсненні управлінського та організаційного впливу на правовідносини у сфері забезпечення рівного доступу до правосуддя. Зокрема, при вирішенні всіх відповідних питань братимуть участь законодавча та виконавча гілки влади, суди та органи суддівського самоврядування, а до завдань входить забезпечення умов для здійснення доступного, незалежного та неупередженого правосуддя [17].

Що стосується питання статусу, функцій, повноважень, посадових обов'язків, прав і відповідальності працівників установ судової влади то до таких належать працівники апаратів судів, які здійснюють правосуддя шляхом організаційного забезпечення судової діяльності.

На сьогоднішній день апарат суду є допоміжним структурним підрозділом суду, що покликаний забезпечувати безперебійну роботу суду та сприяти суддям у здійсненні їх головної функції — відправлення правосуддя.

Зокрема, І. Марочкін у своїй роботі зазначає, що апарати судів здійснюють безпосереднє організаційне забезпечення роботи суду, яке спрямовується як на діяльність щодо здійснення правосуддя, створення умов, необхідних для реалізації прав та виконання обов'язків усіх учасників судового процесу, так і на діяльність щодо забезпечення функціонування суду як державної установи та юридичної особи й підтримання необхідних умов перебування і роботи у суді громадян та його працівників [11, с. 67].

На думку Ю. Юрченко, апарат суду — це суб'єкти публічної адміністрації, державні службовці, які здійснюють свою діяльність згідно із Законом України «Про судову систему та статус суддів» і відповідно до Закону України «Про державну службу», вони разом з іншими суб'єктами публічної адміністрації забезпечують право фізичних і юридичних осіб на справедливе й гуманне адміністративне судочинство, однак не безпосередньо, а шляхом забезпечення суддям умов для ефективного здійснення судочинства [12, с. 56].

Говорячи про правовий статус працівників апарату суду, слід звернути увагу, що він має специфіку і є надзвичайно складним предметом дослідження. Адже апарат суду складається з різних категорій працівників і визначити головні елементи їх загального правового статусу є непростим завданням. Правовий статус працівників апарату суду визначається Законом України «Про державну службу» з урахуванням особливостей, визначених законом.

Деякі дослідники відходять від конструкції правового статусу, що ґрунтується на правах і обов'язках та називають інші елементи для підкреслення специфіки. Наприклад, Є. Абросімова називає такі як: порядок формування, призначення або обрання; процедуру припинення діяльності; оцінку компетенції суб'єкта, а також хід, способи її реалізації; особливості правового стану, що виділяють його серед інших публічних суб'єктів — носіїв державної влади [11, с. 564].

Варто відмітити, що при аналізі нормативно-правових актів, які визначають правовий статус працівника апарату суду, можна констатувати наявність чималого переліку обставин, що ускладнюють завдання. Зокрема, як зазначала П. Шпенова, це недостатнє врегулювання питання спеціальним законом, а саме Законом України «Про судову систему та статус суддів», відсутність повного переліку посад у апараті суду, відсутність вимог до кандидатів на посади до апарату суду, невизначеність процедури призначення їх на посади, постійне апелювання до інших нормативних актів, які повинні детальніше визначати перелічені аспекти. Також існують значні відмінності у правовому статусі окремих категорій працівників апарату суду, що значно ускладнює формулювання загальних характеристик статусу працівника апарату суду [14, с. 72].

З цього стає зрозумілим, що правовий статус працівника апарату суду — це встановлені законом права і обов'язки суб'єкта носія цього статусу, що має особливий порядок формування, призначення або обрання його на посаду, належить до системи судової гілки влади, однак безпосередньо не здійснює судочинство, а забезпечує належні умови для здійснення належного та рівного доступу до правосуддя.

Досліджуючи функції працівників апарату суду, які визначені в спеціальному Законі України «Про судову систему та статус суддів» та в локальному правовому акті, а саме: Типовому положенні про апарат суду, затвердженому Наказом Державної судової адміністрації України від 08.02.2019 р. № 131, можна стверджувати, що вони характеризують основні напрями їх діяльності, що включає в себе: організаційне забезпечення роботи суду,

забезпечення належних умов для рівного доступу до правосуддя та винесення суддями своєчасних, обґрунтованих рішень у справах, що встановлюють загальне призначення апарату суду та визначають порядок взаємодії із суддівським корпусом, іншими системами забезпечення функціонування судової влади [9; 13].

Що стосується повноважень, посадових обов'язків, прав і відповідальності працівників судоустрою, то на сьогодні вони є розгалуженими й чітко не визначеними. Серйозною проблемою, що нині поставила перед судами є проблема нормативного забезпечення повноважень працівників судоустрою. Так, наприклад, загальні положення, частково визначені в Законі України «Про судоустрій і статус суддів» та Законі України «Про державну службу» від 10.12.2015 р. № 889. Питання, які стосуються більш спеціального регулювання повноважень, прав, обов'язків та відповідальності працівників судоустрою, у свою чергу, розгалужені серед різних положень про кожну окрему посаду працівника апарату суду, що і створює суттєві незручності при виконанні їх обов'язків. Зокрема, ці положення дуже часто змінюються, що також негативно впливає на роботу працівників апаратів судів [9; 16].

Тому, на нашу думку, для покращення роботи працівників апаратів судів треба на законодавчому рівні розробити та прийняти спеціальний нормативно-правовий акт, в якому чітко визначити статус, функції, повноваження, посадові обов'язки, права і відповідальність працівників судоустрою.

Висновки. Отже, під публічним адмініструванням судової влади, яка виступає однією із форм забезпечення рівного доступу до правосуддя, слід розуміти комплексну систему адміністративних інституцій із ієрархічною побудовою, яка має цілеспрямовану діяльність, формує цілі, здійснює роботу на всіх рівнях й по відношенню до усіх елементів судової системи та приймає управлінські рішення.

Що стосується питання статусу, функцій, повноважень, посадових обов'язків, прав і відповідальності працівників установ судоустрою, то до таких належать: працівники апаратів судів, які здійснюють організаційне забезпечення роботи суду, забезпечують належні умови для рівного доступу до правосуддя та винесення суддями своєчасних, обґрунтованих рішень у справах, встановлюють загальне призначення апарату суду та визначають порядок взаємодії із суддівським корпусом, іншими системами забезпечення функціонування судової влади.

Література

1. Саленко О. В. Судове адміністрування в Україні крізь призму міжнародних стандартів. Прикарпатський юридичний вісник. 2017. Вип. 3. С. 132–137.
2. Публічне управління та адміністрування: словник-довідник, укладачі: Руденко О. М., Шершньова О. В., Бакуменко В. Д., Філіпова Н. В., Ткаленко Н. В. К.: Кондор-Видавництво, 2016. 178 с.
3. Стрижак А. А. Судове управління в Україні: теоретичні основи і правове регулювання: монографія. Ужгород: Патент, 2004. 120 с.
4. Белявська С. Ю. Правові інновації в судовому управлінні: міжнародні правові стандарти й адаптація до них законодавства України. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція. 2014. Вип. 10-2(1). С. 141–144.
5. Дудченко О. Ю. Правовий статус осіб, які займають адміністративні посади в судовій системі України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.10. Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого. Харків, 2013. 18 с.
6. Голосніченко І. П. Сучасне управління в суді: навчальний посібник. Київ: Юрінком Інтер, 2010. 230 с.
7. Притика Д. М. Організаційно-правові засади становлення і діяльності господарських судів України: автореф. дис... д-ра юрид. наук.: 12.00.10; Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. Х., 2003. 36 с.
8. Москвич Л. М. Україні потрібна концепція судового управління. Бюлетень Міністерства юстиції України. 2012. № 9. С. 84–92.
9. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 р. № 1402-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> (дата звернення: 12.03.2021)
10. Іванищук А. А. Адміністративно-правове забезпечення судової влади в Україні: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.07. Науково-дослідний інститут публічного права, Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна», Київ, 2017. 466 с.
11. Марочкін І. Є. Організація роботи суду: навч. посіб. І. Є. Марочкін, Л. М. Москвич, О. М. Овчаренко та ін. за ред. І. Є. Марочкіна. Харків: Право, 2012, 256 с.

12. Юрченко Ю. В. Адміністративно-правове регулювання у сфері судочинства. Правознавство. Випускний курс. К.: Університет «Україна», 2013. 296 с.
13. Судебная власть: монография под ред. И. Л. Петрухина. М: ТК Велби, 2003. 720 с.
14. Шпенюва П. Ю. Апарат суду в системі організаційного забезпечення судової діяльності: монографія. Київ: Вид-во «Юридична думка», 2019. 180 с.
15. Про затвердження типового положення про апарат суду: Наказ Державної судової адміністрації від 08.02.2019 р. № 131. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0131750-19#Text> (дата звернення: 12.03.2021)
16. Про державну службу: Закон України від 10.12.2015 р. № 889-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text> (дата звернення: 12.03.2021)
17. Гулак О. В. Шляхи побудови ефективних державних інституцій: виклики сьогодення. Науковий вісник публічного та приватного права № 2. 2015. С. 11–14. URL: <http://www.nvppp.in.ua/index.php/vip2>

References

1. Salenko O. V. Sudove administruvannya v Ukraini kriz pryzmu mizhnarodnykh standartiv. Prykarpatskyi yurydychnyi visnyk. 2017. Vyp. 3. S. 132–137.
2. Publichne upravlinnia ta administruvannya: slovnyk-dovidnyk, ukladachi: Rudenko O. M., Shershnova O. V., Bakumenko V. D., Filipova N. V., Tkalenko N. V. Za zah. red. K.: Kondor-Vydavnytstvo. 2016. 178 s.
3. Stryzhak A. A. Sudove upravlinnia v Ukraini: teoretychni osnovy i pravove rehuliuвання: monohrafiia. Uzhhorod: Patent, 2004. 120 s.
4. Bieliavska S. Yu. Pravovi innovatsii v sudovomu upravlinni: mizhnarodni pravovi standarty y adaptatsiia do nykh zakonodavstva Ukrainy. Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Seriia: Yurysprudentsiia. 2014. Vyp. 10–2(1). S. 141–144.
5. Dudchenko O. Yu. Pravovi status osob, yaki zaimaiut administratyvni posady v sudovii systemi Ukrainy: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk: spets. 12.00.10. Natsionalnyi yurydychnyi universytet imeni Yaroslava Mudroho. Kharkiv, 2013. 18 s.
6. Holosnichenko I. P. Suchasne upravlinnia v sudi: navchalnyi posibnyk. Kyiv: Yurinkom Inter, 2010. 230 s.
7. Prytyka D. M. Orhanizatsiino-pravovi zasady stanovlennia i diialnosti hospodarskykh sudiv Ukrainy: avtoref. dys... d-ra yuryd. nauk.: 12.00.10; Nats. yuryd. akad. Ukrainy im. Ya. Mudroho. Kh., 2003. 36 s.
8. Moskvych L. M. Ukraini potribna kontseptsiia sudovoho upravlinnia. Biuleten Ministerstva yustytzii Ukrainy. 2012. № 9. S. 84–92.
9. Pro sudoustrii i status suddiv: Zakon Ukrainy vid 02.06.2016 r. № 1402-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> (data zvernennia: 12.03.2021)
10. Ivanyshchuk A. A. Administratyvno-pravove zabezpechennia sudovoi vlady v Ukraini: dys. ... dokt. yuryd. nauk: 12.00.07. Naukovo-doslidnyi instytut publichnogo prava, Vidkrytyi mizhnarodnyi universytet rozvytku liudyny «Ukraina», Kyiv, 2017. 466 s.
11. Marochkin I. Ie. Orhanizatsiia roboty sudu: navch. posib. I. Ie. Marochkin, L. M. Moskvych, O. M. Ovcharenko ta in. za zah. red. I. Ie. Marochkina. Kharkiv: Pravo. 2012. 256 s.
12. Iurchenko Yu. V Administratyvno-pravove rehuliuвання u sferi sudochynstva. Pravoznavstvo. Vypusknii kurs. K.: Universytet «Ukraina», 2013. 296 s.
13. Sudebnaia vlast: monohrafiia pod red. Y. L. Petrukhyna. M: TK Velby, 2003. 720 s.
14. Shpenova P. Iu. Aпарат суду в системі орханізатиіноного забезпечення судової діалності: монографія. Київ: Вид-во «Іурідична думка», 2019. 180 с.
15. Pro zatverdzhennia typovoho polozhennia pro aparat sudu: Nakaz Derzhavnoi sudovoi administratsii vid 08.02.2019 r. № 131. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0131750-19#Text> (data zvernennia: 12.03.2021)
16. Pro derzhavnu sluzhbu: Zakon Ukrainy vid 10.12.2015 r. № 889-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text> (data zvernennia: 12.03.2021)
17. Gulak O. V. Shljakhy pobudovy efektyvnykh derzhavnykh instytucij: vyklyky sjoghodennja. Naukovyj visnyk publichnogho ta pryvatnogho prava # 2. 2015. S. 11–14. URL: <http://www.nvppp.in.ua/index.php/vip2>

Денисов Андрій Ігорович
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри правового забезпечення господарської діяльності
факультету № 6
Харківський національний університет внутрішніх справ

Денисов Андрей Игоревич
кандидат юридических наук,
доцент кафедры правового обеспечения хозяйственной деятельности
факультета № 6
Харьковский национальный университет внутренних дел

Denysov Andrii
PhD, Associate Professor of the Economic Activity Legal Support Department
Faculty № 6
Kharkiv National University of Internal Affairs
ORCID: 0000-0002-6256-0172

DOI: 10.25313/2520-2308-2021-5-7215

ФІНАНСОВО-ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІННОВАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

ФИНАНСОВО-ПРАВОВОЙ МЕХАНИЗМ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ИННОВАЦИОННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ ГОСУДАРСТВА

FINANCIAL LAW MECHANISM OF STATE INNOVATIVE SECURITY ENSURING

Анотація. У статті досліджено окремі наукові погляди на правовий механізм забезпечення державної політики та окремі правові засоби, що входять до складу такого механізму. Встановлено, що у вітчизняному законодавстві відсутнє визначення фінансово-правового механізму забезпечення інноваційної безпеки держави. Визначено необхідність обов'язкового закріплення вичерпного переліку правових засобів, що входять до складу фінансово-правового механізму забезпечення інноваційної безпеки держави. Надано авторське визначення фінансово-правового механізму забезпечення інноваційної безпеки держави як системи фінансово-правових заходів впливу, яка спрямована на стимулювання створення, розробки та впровадження у виробництво інновацій, недопущення до інноваційного сектору потенційно небезпечних суб'єктів, обмеження створення, розробки та впровадження у виробництво інновацій, які несуть загрозу національній безпеці та стимулювання розвитку конкурентного середовища для суб'єктів інноваційної сфери. Проаналізовано основні напрямки спрямування фінансово-правового механізму забезпечення інноваційної безпеки держави та запропоновано окремі правові засоби впливу для підвищення ефективності такого механізму.

Запропоновано доповнення існуючого переліку правових засобів забезпечення інноваційної безпеки такими засобами як: часткове обмеження права управління суб'єктом господарювання потенційно-ворожим учасником (обмежувальний); часткове обмеження права на інформацію щодо суб'єкта господарювання для потенційно-ворожих учасників (обмежувальний); створення переліку потенційно небезпечних інвестицій та інвесторів (контролюючий).

Підкреслена важливість підвищення ефективності рестрикційних засобів фінансово-правового механізму забезпечення інноваційної безпеки держави з метою обмеження діяльності потенційно ворожих інвесторів та запровадження у виробництво інновацій, що можуть становити загрозу національній безпеці.

Зазначена необхідність акцентування державної підтримки інноваційного сектору на стимулювання наукових організацій, водночас не припиняючи стимулювання впровадження критичних для національної безпеки інновацій у виробництво підприємствами.

Ключові слова: інноваційна політика, засоби забезпечення, національна безпека.

Аннотация. В статье исследованы отдельные научные взгляды на правовой механизм обеспечения государственной политики и отдельные правовые средства, входящие в состав такого механизма. Установлено, что в отечественном законодательстве отсутствует определение финансово-правового механизма обеспечения инновационной безопасности государства. Определена необходимость обязательного закрепления исчерпывающего перечня правовых средств, входящих в состав финансово-правового механизма обеспечения инновационной безопасности государства. Предоставлено авторское определение финансово-правового механизма обеспечения инновационной безопасности государства как системы финансово-правовых мер воздействия, направленной на стимулирование создания, разработки и внедрения в производство инноваций, недопущение к инновационному сектору потенциально опасных субъектов, ограничение создания, разработки и внедрения в производство инноваций, которые несут угрозу национальной безопасности и стимулирования развития конкурентной среды для субъектов инновационной сферы. Проанализированы основные направления финансово-правового механизма обеспечения инновационной безопасности государства и предложены отдельные правовые средства воздействия для повышения эффективности такого механизма.

Предложено дополнение существующего перечня правовых средств обеспечения инновационной безопасности такими средствами как: частичное ограничение права управления предприятием потенциально враждебным участником (ограничительное) частичное ограничение права на информацию о субъекте хозяйствования для потенциально враждебных участников (ограничительное) создание перечня потенциально опасных инвестиций и инвесторов (контролирующее).

Подчеркнута важность повышения эффективности рестрикционных средств финансово-правового механизма обеспечения инновационной безопасности государства с целью ограничения деятельности потенциально враждебных инвесторов и внедрения в производство инноваций, которые могут представлять угрозу национальной безопасности.

Отмечена необходимость акцентирования государственной поддержки инновационного сектора на стимулировании научных организаций, при этом не прекращая стимулирования внедрения критических для национальной безопасности инноваций в производство предприятиями.

Ключевые слова: инновационная политика, средства обеспечения, национальная безопасность.

Summary. The article examines individual scientific views on the legal mechanism for ensuring public policy and individual legal means that make up such a mechanism. It was found that in the domestic legislation there is no definition of the financial and legal mechanism for ensuring the innovative security of the state. The necessity of mandatory consolidation of an exhaustive list of legal means that are part of the financial and legal mechanism for ensuring the innovative security of the state has been determined. The author's definition of the financial and legal mechanism for ensuring the innovative security of the state is provided as a system of financial and legal measures of influence aimed at stimulating the creation, development and implementation of innovations in production, preventing potentially dangerous entities from the innovation sector, limiting the creation, development and implementation of innovations that pose a threat to national security and stimulate the development of a competitive environment for subjects of the innovation sphere. The main directions of the financial and legal mechanism for ensuring the innovative security of the state are analyzed and individual legal means of influence are proposed to increase the efficiency of such a mechanism.

It is proposed to supplement the existing list of legal means of ensuring innovative security with such means as: partial restriction of the right to manage an enterprise by a potentially hostile participant (restrictive) partial restriction of the right to information about a business entity for potentially hostile participants (restrictive) creation of a list of potentially dangerous investments and investors (controlling).

The importance of increasing the efficiency of restrictive means of the financial and legal mechanism for ensuring the innovative security of the state was emphasized in order to limit the activities of potentially hostile investors and introduce innovations into production that could pose a threat to national security.

The necessity of emphasizing state support for the innovation sector on stimulating scientific organizations, while not stopping the stimulation of the introduction of critical innovations for national security in production by enterprises.

Key words: innovation policy, means of support, national security.

Постановка проблеми. Враховуючи швидкі темпи росту технологій в світі, для забезпечення національної безпеки та підвищення конкурентоздатності національного товаровиробника держава має проводити ефективну політику зі стимулювання розвитку та впровадження інновацій у всі сфери національної економіки. Водночас важливим є питання забезпечення національної інноваційної безпеки. Для цього перш за все необхідно утворити ефективно діючий механізм правового забезпечення цієї сфери національної безпеки та, зокрема, його фінансово-правову складову.

Увагу науковців здебільшого сконцентровано на питаннях господарсько-правового механізму забезпечення інноваційної безпеки держави. Водночас лишаються без належної уваги фінансово-правові засоби та механізми забезпечення цієї сфери національної безпеки, що потребує більш детального дослідження.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженню механізмів забезпечення національної безпеки та державної інноваційної політики присвячено цілу низку наукових праць таких дослідників, В. О. Гусев [1], О. О. Бригінець [2], В. В. Шпаков [3], Д. Ю. Крамської [4], О. А. Гончаренко [5] та інших.

Мета статті. Визначити на основі праць науковців державний механізм фінансово-правового забезпечення інноваційної безпеки держави як об'єкт фінансово-правового регулювання та основні фінансово-правові засоби забезпечення інноваційної безпеки держави.

Виклад основного матеріалу. В сучасному світі залучення інновацій у виробництво є основою створення ефективно діючої економіки. Як зазначає Гусев В. О., основним пріоритетом економічної політики розвинених країн є інноваційна політика, метою якої є стимулювання інноваційних процесів в економіці відповідної країни та світу [1, с. 9]. Більшість дослідників сфери інноваційної політики також зосереджують увагу саме на стимулюючому характері інноваційної політики та безпеки. Водночас, враховуючи сучасні загрози, які несуть такі явища як гібридні війни та економічна експансія, потребує уваги рестрикційна (обмежувальна) державна інноваційна політика. Метою цієї політики є обмеження розробки та введення у виробництво певних інновацій.

Однак спочатку необхідно визначити поняття фінансово-правового механізму забезпечення інноваційної безпеки держави. В вітчизняному законодавстві відсутнє визначення фінансово-правового механізму забезпечення інноваційної безпеки держави

Досліджуючи механізм забезпечення фінансової безпеки держави, О. О. Бригінець визначає його як

систему організаційно-правових заходів впливу, яка спрямована на попередження та мінімізацію загроз фінансовій безпеці держави [2, с. 36]. Враховуючи що дослідження обмежується лише фінансово-правовим механізмом, пропонується використувуючи метод аналогії визначити його як систему фінансово-правових засобів впливу.

Важливим питанням є спрямування таких правових засобів впливу. Першим очевидним спрямуванням є стимулювання створення, розробки та впровадження у виробництво інновацій. Однак пропонується виокремити ще дві основні компоненти правового механізму забезпечення фінансової безпеки держави.

Першою є спрямованість на недопущення до інноваційного сектору потенційно небезпечних суб'єктів. Перш за все мова йде про інвестиційну діяльність. Так, можливим є залучення до певних інноваційних процесів інвесторів, що матимуть на меті здійснення актів технологічного шпіонажу, або зниження ефективності чи ліквідацію інноваційних розробок та/або товаровиробників, що здійснюють залучення інновацій у виробництво. Для ефективної протидії таким інвесторам перш за все необхідно на державному рівні визначити критерії таких інвестицій, що несуть загрозу національній інноваційній безпеці. Досліджуючи проблематику інвестиційної безпеки, Шпаков В. В. запропонував виокремити такі види інвестицій, як ворожі інвестиції (інвестиції походженням з країни-агресора), спекулятивні інвестиції (інвестиції, при здійсненні яких відсутня стратегічна мета інвестора в сфері реального сектора національної економіки, що мотивовано отриманням доходів трансакційного походження) та інвестиції з небезпечними політичними наслідками (інвестиційна діяльність суверенних фондів або інших державних господарських організацій, що тягнуть за собою високу вірогідність виходу інвестиційних відносин за межі комерційного господарювання) [3, с. 130]. Неможливо не погодитись з загрозою від зазначених видів інвестицій у інноваційній сфері. Пропонується використувуючи зазначені три види інвестування як приклади потенційно-ворожого інвестування та з метою протидії подібній економічній експансії визначити таке спрямування фінансово-правового механізму забезпечення інноваційної безпеки держави як «протидія діяльності потенційно-ворожих суб'єктів у інноваційній сфері».

Важливим є визначення основних засобів фінансово-правового механізму забезпечення інноваційної безпеки держави, які направлені на протидію діяльності потенційно-ворожих суб'єктів у інноваційній сфері. Пропонується сконцентруватися

на таких напрямках: недопущення до управління об'єктами критичної інноваційної інфраструктури потенційно-ворожих суб'єктів; обмеження прав на інформацію щодо об'єктів критичної інноваційної інфраструктури потенційно-ворожих суб'єктів з метою протидії інноваційному шпіонажу. Для цього пропонується закріпити та використовувати такий правовий засіб як часткове обмеження права управління суб'єктом господарювання потенційно-ворожим учасником. При застосування цього засобу буде обмежено виключно права на здійснення управління критичним суб'єктом інноваційної інфраструктури, без обмеження інших прав. Це дозволить не відштовхнути потенційних інвесторів, оскільки всі їх права на отримання дивідендів та інших прибутків будуть залишені. Водночас це дозволить ефективно протидіяти економічній експансії ворожих суб'єктів. Поряд з попереднім засобом пропонується прийняти й часткове обмеження права на інформацію щодо суб'єкта господарювання для потенційно-ворожих учасників. Так само при застосуванні цього правового засобу будуть залишені економічні права, пов'язані з отриманням суб'єктами прибутку, водночас обмежуючи їх доступ до інформації щодо діяльності підприємства з метою протидії інноваційному шпіонажу.

Також окремим елементом фінансово-правового механізму забезпечення фінансової безпеки держави має стати визначення потенційно небезпечних інвестицій та інвесторів та формування та закріплення вичерпного переліку таких інвесторів/інвестицій. Має бути визначено державний орган, що буде здійснювати оцінку таких інвесторів та інвестицій, а також прийняти на державному рівні перелік суб'єктів, які визнано небезпечними для національної інноваційної безпеки.

Останнім напрямом фінансово-правового механізму забезпечення фінансової безпеки держави пропонується виокремити обмеження створення, розробки та впровадження у виробництво інновацій, які несуть загрозу національній безпеці. Слід зазначити, що існують інновації, які становлять загрозу для національної безпеки. В якості прикладу можна навести інновації, запровадження яких підвищує продуктивність виробництва, однак при цьому негативно впливають на екологічну ситуацію. Для обмеження створення, розробки та впровадження у виробництво таких інновацій пропонується застосувати такий засіб фінансово-правового впливу як спеціальний податковий режим, встановлюючи підвищене оподаткування суб'єктів, що створюють, розробляють чи впроваджують у виробництво інновації, які становлять загрозу національній безпеці.

Також важливим елементом фінансово-правового механізму забезпечення інноваційної безпеки держави має бути визначення інновацій, які становлять загрозу національній безпеці. З метою протидії можливим корупційним ризикам, пропонується прийняти на державному рівні перелік таких небезпечних інновацій, який має постійно оновлюватись та доповнюватись.

Також фінансово-правовий механізм забезпечення інноваційної безпеки держави має стимулювати розвиток конкурентного середовища для суб'єктів інноваційної сфери. Крамської Д. Ю. зазначає, що відсутність конкурентного середовища в інноваційній сфері є одним з ключових факторів, що викликає низьку спроможність української економіки до інноваційних перетворень [4, с. 156]. Саме тому одним з завдань нашої держави є створення ринкового середовища в інноваційній сфері та підвищення рівня конкуренції. Така діяльність держави має бути зосереджена у двох напрямках. Перший — стимулювання суб'єктів до створення, розробки та впровадження у виробництво інновацій. Для цього необхідним є застосування такого фінансово-правового засобу як спеціальний стимулюючий податковий режим, що може полягати у повному чи частковому звільненні від сплати певних податків та зборів. Також можливим є застосування засобів прямої державної підтримки у вигляді дотацій, державного замовлення та державно-приватного партнерства. Водночас другий напрямок полягає у протидії монополізації інноваційної сфери. Основним державним суб'єктом, що має здійснювати подібну протидію є Антимонопольний комітет України. Окрім вже існуючих правових засобів протидії монополістам пропонується створити спеціальний податковий обмежувальний режим для суб'єктів, що становлять загрозу конкуренції у сфері інновацій, який полягатиме у збільшенні розмірів певних податків.

Отже фінансово-правовий механізм забезпечення інноваційної безпеки держави пропонується визначити як систему фінансово-правових заходів впливу, яка спрямована на стимулювання створення, розробки та впровадження у виробництво інновацій, недопущення до інноваційного сектору потенційно небезпечних суб'єктів, обмеження створення, розробки та впровадження у виробництво інновацій, які несуть загрозу національній безпеці та стимулювання розвитку конкурентного середовища для суб'єктів інноваційної сфери.

Фінансово-правові засоби, що входять у систему механізму забезпечення інноваційної безпеки держави можливо поділити на три основні групи:

стимулюючі, рестрикційні (обмежувальні) та контролюючі.

Вкрай важливими питанням є акцент на направлення на певну категорію суб'єктів стимулюючих засобів. Гончаренко О. А., досліджуючи проблематику державного стимулювання науково-технічної та інноваційної діяльності в державах-членах ЄС зазначає, що «податкові пільги надаються зазвичай не науковим організаціям, а підприємствам і інвесторам» [5, с. 81]. Водночас такий підхід вбачається недоцільним. Підприємства та інвестори впроваджують інновації у виробництво з метою отримання прибутку та за допомогою створення інноваційного виробництва збільшують конкурентні переваги свого товару. Виключенням є інновації, при впровадженні у виробництво яких не збільшується прибуток суб'єкта, однак які мають критичне значення для держави та суспільства (екологічний, енергозберігаючий аспекти тощо). Водночас наукові організації здійснюючі створення та розробку інновацій не отримують значних прибутків. Тому пропонується зробити акцент державної підтримки інноваційного сектору саме на стимулювання наукових організацій, водночас не припиняючи стимулювання впровадження критичних для національної безпеки інновацій у виробництво підприємствами.

Також слід наголосити на необхідності законодавчого закріплення терміну «фінансово-правовий механізм забезпечення інноваційної безпеки держави» та обов'язкового законодавчого закріплення вичерпного переліку правових засобів, що входять до складу цього механізму.

Висновки. Фінансово-правовий механізм забезпечення інноваційної безпеки держави — система

фінансово-правових заходів впливу, яка спрямована на стимулювання створення, розробки та впровадження у виробництво інновацій, недопущення до інноваційного сектору потенційно небезпечних суб'єктів, обмеження створення, розробки та впровадження у виробництво інновацій, які несуть загрозу національній безпеці та стимулювання розвитку конкурентного середовища для суб'єктів інноваційної сфери.

Існує три основні групи фінансово-правових засобів, що входять у систему механізму забезпечення інноваційної безпеки держави: стимулюючі, рестрикційні (обмежувальні) та контролюючі.

Для більш ефективного розвитку інноваційної системи на сучасному етапі необхідними є наступні кроки: закріплення фінансово-правового механізму обмеження створення, розробки та впровадження у виробництво інновацій, що несуть загрозу національній безпеці; обмеження певних прав інноваційних інвесторів, діяльність яких може нести загрозу національній інноваційній безпеці; збільшення ефективності стимулювання наукових установ, що здійснюють створення та розробку інновацій, водночас не припиняючи стимулювання окремих суб'єктів, що здійснюють впровадження інновацій у виробництво.

Необхідно доповнити існуючий перелік правових засобів забезпечення інноваційної безпеки такими засобами як: часткове обмеження права управління суб'єктом господарювання потенційно-ворожим учасником (обмежувальний); часткове обмеження права на інформацію щодо суб'єкта господарювання для потенційно-ворожих учасників (обмежувальний); створення переліку потенційно небезпечних інвестицій та інвесторів (контролюючий).

Література

1. Гусев В. О. Державна інноваційна політика: методологія формування та впровадження: монографія / В. О. Гусев. Донецьк: Юго-Восток, 2011. 624 с.
2. Бригінець О. О. Особливості формування механізму правового забезпечення фінансової безпеки України / О. О. Бригінець // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки. 2016. № 837. С. 36–41.
3. Шпаков В. В. Господарсько-правовий механізм забезпечення інвестиційної безпеки держави. Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук зі спеціальності 12.00.04 — господарське право; господарсько-процесуальне право (081 — Право). Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Міністерство освіти і науки України. Харків, 2021.
4. Крамської Д. Ю. Методи і форми державного регулювання інноваційних процесів / Д. Ю. Крамської // Вісник Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут» (економічні науки): зб. наук. пр. Харків: НТУ «ХПІ», 2017. № 46 (1267). С. 150–157.
5. Гончаренко О. А. Форми та методи державного стимулювання науково-технічної та інноваційної діяльності в державах — членах ЄС / О. А. Гончаренко // Право та інновації. 2015. № 4. С. 79–85.

References

1. Ghusjev V.O. Derzhavna innovacijna polityka: metodologhija formuvannja ta vprovadzennja: monohrafija / V.O. Ghusjev. Donecjk: Jugho-Vostok, 2011. 624 s.
2. Bryghinec O.O. Osoblyvosti formuvannja mekhanizmu pravovogho zabezpechennja finansovoji bezpeky Ukrainy / O.O. Bryghinec // Visnyk Nacionalnogho universytetu «Ljvivsjska politekhnika». Serija: Jurydychni nauky. 2016. № 837. S. 36–41.
3. Shpakov V.V. Ghospodarsjko-pravovyj mekhanizm zabezpechennja investycijnoji bezpeky derzhavy. Kvalifikacijna naukova pracja na pravakh rukopysu. Dysertacija na zdobuttja naukovogho stupenja kandydata jurydychnykh nauk zi specialnosti 12.00.04 — ghospodarsjke pravo; ghospodarsjko-procesualjne pravo (081 — Pravo). Nacionalnyj jurydychnyj universytet imeni Jaroslava Mudrogho, Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy. Kharkiv, 2021.
4. Kramsjoj D. Ju. Metody i formy derzhavnogho reghuljuvannja innovacijnykh procesiv / D. Ju. Kramsjoj // Visnyk Nacionalnogho tekhnichnogho universytetu «Kharkivsjskyj politekhnichnyj instytut» (ekonomichni nauky): zb. nauk. pr. Kharkiv: NTU «KhPI», 2017. № 46 (1267). S. 150–157.
5. Ghoncharenko O.A. Formy ta metody derzhavnogho stymuljuvannja nauko-tekhnichnoji ta innovacijnoji dijalnosti v derzhavakh — chlenakh JeS / O.A. Ghoncharenko // Pravo ta innovaciji. 2015. № 4. S. 79–85.

Жевелєва Ірина Сергіївна

*кандидат юридичних наук, старший викладач
Навчально-науковий інститут інформаційної безпеки
Національної академії Служби безпеки України*

Жевелева Ирина Сергеевна

*кандидат юридических наук, старший преподаватель
Учебно-научный институт информационной безопасности
Национальной академии Службы безопасности Украины*

Zhevelieva Iryna

*PhD in Juridical Sciences, Senior Lecturer
Educational and Scientific Institute of Information Security
National Academy of Security Service of Ukraine*

DOI: 10.25313/2520-2308-2021-5-7271

СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ ДЕРЖАВНО-ПРИВАТНОГО ПАРТНЕРСТВА ТА ДЕРЖАВНО-ПРИВАТНОЇ ВЗАЄМОДІЇ У ПРОЦЕСІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

СООТНОШЕНИЕ ПОНЯТИЙ ГОСУДАРСТВЕННО-ЧАСТНОГО ПАРТНЕРСТВА И ГОСУДАРСТВЕННО-ЧАСТНОГО ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ В ПРОЦЕССЕ ОБЕСПЕЧЕНИЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ УКРАИНЫ

RATIO OF THE CONCEPTS OF PUBLIC-PRIVATE PARTNERSHIP AND PUBLIC-PRIVATE INTERACTION IN THE PROCESS OF ENSURING THE NATIONAL SECURITY OF UKRAINE

Анотація. У статті досліджується питання узгодження понять державно-приватного партнерства та державно-приватної взаємодії у процесі забезпечення національної, інформаційної та кібернетичної безпеки України. Здійснено аналіз та узагальнення законодавства та наукових публікацій щодо теми дослідження, на цій основі визначені основні недоліки законодавства про державно-приватне партнерство. Автором вказується на відсутність законодавчого трактування поняття державно-приватної взаємодії і термінологічного узгодження його із поняттям державно-приватного партнерства. Встановлено, що для ефективного здійснення державно-приватної взаємодії у сфері кібернетичної безпеки критичної інфраструктури мають бути законодавчо унормовані та узгоджені відповідні поняття. Проаналізовано стан реалізації Стратегії кібербезпеки України у частині питань обміну інформацією про кіберзагрози, побудови ефективної системи підготовки кадрів та дієвої моделі державно-приватного партнерства у сфері кібербезпеки. Наведено офіційні статистичні дані. Висвітлено різні підходи до з'ясування питання співвідношення понять державно-приватного партнерства та державно-приватної взаємодії у процесі забезпечення національної безпеки України. Окреслено теоретико-методологічні передумови розкриття сутності поняття державно-приватного партнерства. Наведено приклади практики формування відповідних відносин у сфері державно-приватної взаємодії із забезпечення кібербезпеки України. Зроблено висновок про необхідність розгляду сутності поняття «державно-приватне партнерство», виходячи із його природи, через категорію «взаємодія». Наведено відмінності у використанні понять «державно-приватне партнерство» і «державно-приватна взаємодія», та доведено, що поняття державно-приватної взаємодії є родовим до поняття державно-приватного партнерства.

Ключові слова: державно-приватне партнерство, державно-приватна взаємодія, співвідношення, узгодження.

Аннотация. В статье исследуется вопрос согласования понятий государственно-частного партнерства и государственно-частного взаимодействия в процессе обеспечения национальной, информационной и кибернетической безопасности Украины. Осуществлен анализ и обобщение законодательства и научных публикаций по теме исследования, на этой основе определены основные недостатки законодательства о государственно-частном партнерстве. Автором указывается на отсутствие законодательной трактовки понятия государственно-частного взаимодействия и терминологического согласования его с понятием государственно-частного партнерства. Установлено, что для эффективного осуществления государственно-частного взаимодействия в сфере кибернетической безопасности критической инфраструктуры должны быть законодательно урегулированы и согласованы соответствующие понятия. Проанализировано состояние реализации Стратегии кибербезопасности Украины в части вопросов обмена информацией о киберугрозах, построения эффективной системы подготовки кадров и действенной модели государственно-частного партнерства в сфере кибербезопасности. Приведены официальные статистические данные. Освещены различные подходы к выяснению вопроса соотношения понятий государственно-частного партнерства и государственно-частного взаимодействия в процессе обеспечения национальной безопасности Украины. Определены теоретико-методологические предпосылки раскрытия сущности понятия государственно-частного партнерства. Приведены примеры практики формирования соответствующих отношений в сфере государственно-частного взаимодействия по обеспечению кибербезопасности Украины. Сделан вывод о необходимости рассмотрения сущности понятия «государственно-частное партнерство», исходя из его природы, через категорию «взаимодействие». Приведены различия в использовании понятий «государственно-частное партнерство» и «государственно-частное взаимодействие», и доказано, что понятие государственно-частного взаимодействия является родовым к понятию государственно-частного партнерства.

Ключевые слова: государственно-частное партнерство, государственно-частное взаимодействие, соотношение, согласование.

Summary. The article examines the issue of ratio of the of the concepts of public-private partnership and public-private cooperation in the process of ensuring the national, information and cyber security of Ukraine. The analysis and generalization of the legislation and scientific publications on the research topic are carried out, on this basis the main shortcomings of the legislation on public-private partnership are determined. The author points out the lack of legislative interpretation of the concept of public-private interaction and its terminological coordination with the concept of public-private partnership. It is established that for the effective implementation of public-private cooperation in the field of cyber security of critical infrastructure, the relevant concepts must be legally regulated and harmonized. The state of implementation of the Cyber Security Strategy of Ukraine in terms of information exchange on cyber threats, building an effective training system and an effective model of public-private partnership in the field of cybersecurity is analyzed. Official statistics is given. Different approaches to clarifying the question of the relationship between the concepts of public-private partnership and public-private interaction in the process of ensuring the national security of Ukraine are highlighted. Theoretical and methodological prerequisites for revealing the essence of the concept of public-private partnership are outlined. Examples of the practice of forming appropriate relations in the field of public-private cooperation to ensure cyber security of Ukraine are given. It is concluded that it is necessary to consider the essence of the concept of «public-private partnership», based on its nature, through the category of «interaction». The differences in the use of the terms «public-private partnership» and «public-private interaction» are given, and it is proved that the concept of public-private interaction is generic to the concept of public-private partnership.

Key words: public-private partnership, public-private interaction, relations, coordination.

Постановка проблеми. Розвиток інформаційних технологій, усвідомлення важливості забезпечення безпеки діяльності об'єктів критичної інфраструктури, незалежно від форми власності, зумовлює розширення загроз безпеці України у сфері обігу державних і приватних електронних інформаційних ресурсів. Державно-приватне партнерство у цій сфері визначено одним із напрямів забезпечення реалізації пріоритетів національних інтересів України та забезпечення національної безпеки України. З прийняттям Закону України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України», разом із

терміном «державно-приватне партнерство» почало використовуватися поняття «державно-приватна взаємодія», яке потребує подальшої конкретизації. Залишаються недостатньо розкритими ряд аспектів сутності і природи даного поняття, а також його співвідношення із загальноприйнятим терміном «державно-приватне партнерство».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика державно-приватного партнерства в різних сферах суспільного життя останнім часом набула особливої уваги. Дослідженням взаємодії державних органів та приватних суб'єктів із метою

забезпечення кібербезпеки займався С. Г. Петров [1]. Г. Ю. Зубко вивчав особливості здійснення публічно-приватного партнерства та взаємодії у сфері захисту критичної інфраструктури [2]. Міжнародний та український досвід державно-приватного партнерства у сфері кібербезпеки був предметом дослідження Д. В. Дубова, В. О. Бойка, С. Л. Гнатука, Т. О. Ісакової, М. А. Ожевана, А. В. Покровської [3]. С. В. Онишко окреслив теоретико-методологічні передумови розкриття сутності державно-приватного партнерства та проаналізував співвідношення даного поняття з рядом інших понять [4]. Незважаючи на вагомий науковий доробок, питання узгодження понять державно-приватного партнерства та державно-приватної взаємодії у сфері забезпечення національної безпеки України є недостатньо дослідженим, що обумовлює необхідність подальшого наукового пошуку.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Автором у даній науковій статті за мету ставиться розкрити співвідношення понять державно-приватного партнерства та державно-приватної взаємодії у процесі забезпечення національної безпеки України.

Виклад основного матеріалу. Прийняття Закону України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» [5], затвердження Стратегії кібербезпеки України [6], Стратегії національної безпеки України [7], Концепції створення державної системи захисту критичної інфраструктури [8] визначили вектор подальшого розвитку національного галузевого законодавства у відповідності до європейських стандартів. У цих документах увага акцентована, у тому числі, на нагальній необхідності розвитку державно-приватного партнерства для забезпечення державної безпеки. Проте, у Законі використовується термін «державно-приватна взаємодія» (далі — ДПВ), а у Стратегіях і Концепції — «державно-приватне партнерство» (далі — ДПП). Незрозумілим залишається питання трактування та співвідношення названих понять.

В Україні законодавчо регламентований прогресивний механізм співробітництва між державою та бізнесом — державно-приватне партнерство, який визначений як співробітництво між державою України, Автономною Республікою Крим, територіальними громадами в особі відповідних державних органів, що згідно із Законом України «Про управління об'єктами державної власності» здійснюють управління об'єктами державної власності, органів місцевого самоврядування, Національною академією наук України, національних галузевих академії наук (державних партнерів) та юридичними особа-

ми, крім державних та комунальних підприємств, установ, організацій (приватних партнерів), що здійснюється на основі договору в порядку, встановленому законодавством та відповідає ознакам державно-приватного партнерства.

Закон України «Про державно-приватне партнерство України» був прийнятий 1 липня 2010 року. Ним встановлено організаційно-правові засади взаємодії державних партнерів з приватними партнерами та основні принципи державно-приватного партнерства на договірній основі. Одним із пріоритетних напрямів розвитку державно-приватного партнерства визначено обмін інформацією. Формами здійснення державно-приватного партнерства законодавець визначив: 1) концесійний договір; 2) договір управління майном (виключно за умови передбачення у договорі, укладеному в рамках державно-приватного партнерства, інвестиційних зобов'язань приватного партнера); 3) договір про спільну діяльність; 4) інші договори. Наведений перелік форм не є вичерпним, з огляду на загрози національній безпеці, які виникли за період з його прийняття. Хоча базові положення даного закону відповідають сучасним європейським правовим нормам та практикам, існує необхідність у його перегляді і внесенні відповідних змін відповідно до викликів сьогодення. Зокрема, сфера забезпечення кібербезпеки у зазначеному законі не фігурує в переліку сфер застосування ДПП, крім цього, у законі поза увагою залишається необхідність здійснення і розвитку державно-приватного партнерства для забезпечення безпеки сфери критичної інфраструктури, хоча деякі сектори (підсектори) основних послуг критичної інфраструктури, які затверджені Постановою Кабінету Міністрів від 9 жовтня 2020 № 1109 «Деякі питання об'єктів критичної інфраструктури», наведені.

Крім того, незважаючи на законодавче закріплення напрямів державно-приватного партнерства, його реалізація у процесі забезпечення безпеки суб'єктів господарювання значно ускладнюється багаторівневістю і бюрократизацією регулювання, відсутністю відомчих нормативних актів, які регулюють вказані питання а також шаблоном недовіри до державних і правоохоронних органів, який існує у суспільстві. Крім того, державно-приватне партнерство є складним, як з організаційної, так і з фінансової та правової точки зору, інститутом. Він передбачає багатосторонні домовленості, розподіл ризиків, аналіз комерційних перспектив та індивідуальні схеми фінансування та юридичного втілення.

У Стратегії національної безпеки України, затвердженої Указом Президента України від

14 вересня 2020 року № 392/2020, розвиток державно-приватного партнерства вказано одним із напрямів забезпечення реалізації пріоритетів національних інтересів України та забезпечення національної безпеки України. Крім цього, у переліку основних напрямів зовнішньополітичної та внутрішньополітичної діяльності держави для забезпечення її національних інтересів і безпеки визначено створення ефективної системи безпеки та стійкості критичної інфраструктури, заснованої на чіткому розподілі відповідальності її суб'єктів та державно-приватному партнерстві.

У Концепції створення державної системи захисту критичної інфраструктури, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 6 грудня 2017 р. № 1009-р, вказано, що нерозвиненість державно-приватного партнерства у сфері захисту критичної інфраструктури є нагальною проблемою [9].

У Стратегії кібербезпеки України, затвердженої Указом Президента України від 15 березня 2016 року № 96/2016, зазначено, що забезпечення кібербезпеки України, як стану захищеності життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства та держави в кіберпросторі, що досягається комплексним застосуванням сукупності правових, організаційних, інформаційних заходів, має базуватися на принципах державно-приватного партнерства, широкої співпраці з громадянським суспільством у сфері забезпечення кібербезпеки та кіберзахисту. Важливим аспектом Стратегії є акцентування уваги на необхідності забезпечення взаємодії з питань кібербезпеки державних органів, органів місцевого самоврядування, військових формувань, правоохоронних органів, наукових установ, навчальних закладів, громадських об'єднань, а також підприємств, установ та організацій незалежно від форми власності, які провадять діяльність у сфері електронних комунікацій, захисту інформації та/або є власниками (розпорядниками) об'єктів критичної інформаційної інфраструктури. Мають бути створені умови для залучення підприємств, установ та організацій незалежно від форми власності, які провадять діяльність у сфері електронних комунікацій, захисту інформації та/або є власниками (розпорядниками) об'єктів критичної інфраструктури, до забезпечення кібербезпеки України. Зокрема, мають бути врегульовані питання щодо обов'язковості вжиття ними заходів із забезпечення захисту інформації та кіберзахисту відповідно до вимог законодавства, а також щодо сприяння ними державним органам у виконанні завдань із забезпечення кібербезпеки та кіберзахисту.

Кіберзахист критичної інфраструктури має полягати, насамперед, у налагодженні співробітництва між суб'єктами забезпечення кіберзахисту критичної інфраструктури, розвитку державно-приватного партнерства у запобіганні кіберзагрозам, реагуванні на кібератаки та кіберінциденти, усуненні їх наслідків, зокрема в умовах кризових ситуацій, надзвичайного і воєнного стану, в особливий період, а також розробленні та запровадженні механізму обміну інформацією між державними органами, приватним сектором і громадянами стосовно загроз критичній інформаційній інфраструктурі.

У березні 2021 року робоча група при Національному координаційному центрі кібербезпеки Ради національної безпеки і оборони України схвалила проєкт Стратегії кібербезпеки України на 2021–2025 роки [10], який висвітлено на сайті РНБО України. Основою для розроблення цього документу стала Стратегія національної безпеки України та досвід кращої світової практики (були вивчені концептуальні положення стратегій з кібербезпеки країн ЄС, самого ЄС, США, Японії та ін.), ряд соціологічних опитувань та емпіричних досліджень, які були проведені наприкінці минулого та на початку цього року.

Відповідно до проєкту стан реалізації чинної Стратегії кібербезпеки України, за результатами експертних оцінок, не перевищує 40%. Невирішеними досі залишилися, в тому числі, питання оперативного обміну інформацією про кіберзагрози, побудови ефективної системи підготовки кадрів та дієвої моделі державно-приватного партнерства.

Актуальною тенденцією є проголошення необхідності взаємодії між державним і приватним сектором для формування ефективної моделі відносин у сфері кібербезпеки, заснованої на довірі. Для цього передбачається здійснення наступних заходів: 1) врегулювання на законодавчому рівні питання державно-приватного партнерства у сфері кібербезпеки, визначивши форми і методи здійснення такого партнерства, зміцнивши взаємну довіру та передбачивши можливість запровадження експериментальних проєктів у цій сфері; 2) запровадження на регулярній основі проведення консультацій заінтересованих сторін та надання методичної допомоги з питань утворення підрозділів кіберзахисту, галузевих (секторальних) центрів забезпечення кібербезпеки та команд реагування на кіберінциденти; 3) залучення на регулярній основі представників наукових установ, громадських організацій та незалежних експертів у сфері кібербезпеки до розроблення нормативно-правових актів, нормативних документів та стандартів у цій сфері;

4) підвищення ефективності залучення громадськості до прийняття рішень у сфері кібербезпеки шляхом проведення відповідних опитувань (анкетувань) та розміщення їх результатів на інформаційних ресурсах Національного координаційного центру кібербезпеки та основних суб'єктів національної системи кібербезпеки; 5) стимулювання розроблення вітчизняних програмних продуктів, зокрема програмного забезпечення з відкритим кодом, що пріоритетно використовуватимуться для обробки та захисту державних інформаційних ресурсів, а також на об'єктах критичної інформаційної інфраструктури; 6) впровадження програми розвитку ринку товарів і послуг у сфері кібербезпеки, що включатиме стимулювання його розвитку та міжнародного визнання; 7) розробка системи оцінки новітніх технологій, що безпосередньо мають вплив на кіберстійкість країни, створення інструментів (стандартів, протоколів, сертифікатів тощо) з оцінки ефективності використання новітніх технологій з протидії кібератакам; 8) запровадження пілотних менторських програм підвищення кваліфікації фахівців державних органів, що безпосередньо виконують функції із забезпечення кібербезпеки та кіберзахисту, шляхом залучення сертифікованих за міжнародними стандартами фахівців приватного сектору; 9) продовження практики щорічного проведення місяця кібербезпеки в Україні із залученням широкого кола профільних фахівців та експертів державних органів, академічних і освітніх установ, а також громадського та приватного секторів, закріпивши необхідність його проведення відповідним нормативно-правовим актом; 10) сприяння функціонуванню у всіх регіонах України постійно діючих діалогових майданчиків (конференцій, семінарів, форумів тощо), діяльність яких спрямована на розбудову довіри між суб'єктами забезпечення кібербезпеки; 11) сприяння впровадженню на підприємствах, в установах і організаціях, незалежно від форми власності, культури кібербезпеки, що полягає у постійному підвищенні кіберобізнаності їх керівників та працівників; 12) сприяння взаємному визнанню результатів оцінки відповідності та сертифікації з кібербезпеки, здійснених відповідними органами як в Україні, так і за кордоном; 13) впровадження механізму оцінки втрат суб'єктів господарювання внаслідок кібератак для можливості їх відшкодування та як елемент подальшого впровадження системи кіберстрахування.

Як бачимо, перелік наведених заходів значно ширший за ті заходи, які регламентовані Законом України «Про державно-приватне партнерство». Це дозволяє зробити висновок про те, що поняття

державно-приватної взаємодії є ширшим за поняття державно-приватного партнерства. Слід зазначити, що на даний час у правовому полі хаотично використовуються ці два поняття і відсутність правової регламентації ускладнює розуміння і впровадження у практику відповідних ініціатив.

Спеціально уповноваженим органом у системі центральних органів виконавчої влади з питань ДПП є Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України (далі — Мінекономіки), на яке покладається обов'язок з формування та реалізації державної політики у сфері ДПП. За даними Мінекономіки, в Україні станом на 01.01.2021 на умовах ДПП укладено 192 договори, з яких реалізується 39 договорів (29 — концесійних договорів, 6 — договорів про спільну діяльність, 4 — інші договори), 153 договорів не реалізується (118 — не виконується, 35 — розірвані / закінчився термін дії). Згідно з даними Мінекономіки, станом на 01.01.2021 в Україні ДПП у сфері забезпечення кібербезпеки відсутня (укладені тут договори можуть відноситися хіба що до тих угод, що фігурують у діаграмі у розділі «Інші») [11].

Закон України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» одним із шляхів забезпечення функціонування національної системи кібербезпеки визначає *державно-приватну взаємодію* у запобіганні кіберзагрозам об'єктам критичної інфраструктури, реагуванні на кібератаки та кіберінциденти, усуненні їх наслідків, зокрема в умовах кризових ситуацій, надзвичайного і воєнного стану, в особливий період. У даному законі вживається виключно термін «державно-приватна взаємодія», визначення якого відсутнє, і зі змісту не зрозуміло, чи є така взаємодія різновидом державно-приватного партнерства, згідно з визначеннями та нормами чинного законодавства.

Відповідно до Закону України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України», державно-приватна взаємодія у сфері кібербезпеки здійснюється шляхом: 1) створення системи своєчасного виявлення, запобігання та нейтралізації кіберзагроз, у тому числі із залученням волонтерських організацій; 2) підвищення цифрової грамотності громадян та культури безпекового поведіння в кіберпросторі, комплексних знань, навичок і вмінь, необхідних для підтримки цілей кібербезпеки, реалізації державних і громадських проєктів з підвищення рівня обізнаності суспільства щодо кіберзагроз та кіберзахисту; 3) обміну інформацією між державними органами, приватним сектором і громадянами щодо кіберзагроз об'єктам критичної інфраструктури, інших кіберзагроз, кібератак

та кіберінцидентів; 4) партнерства та координації команд реагування на комп'ютерні надзвичайні події; 5) залучення експертного потенціалу, наукових установ, професійних об'єднань та громадських організацій до підготовки ключових галузевих проектів та нормативних документів у сфері кібербезпеки; 6) надання консультативної та практичної допомоги з питань реагування на кібератаки; 7) формування ініціатив та створення авторитетних консультаційних пунктів для громадян, представників промисловості та бізнесу з метою забезпечення безпеки в мережі Інтернет; 8) запровадження механізму громадського контролю ефективності заходів із забезпечення кібербезпеки; 9) періодичного проведення національного саміту з професійними постачальниками бізнес-послуг, включаючи страховиків, аудиторів, юристів, визначення їхньої ролі у сприянні кращому управлінню ризиками у сфері кібербезпеки; 10) створення системи підготовки кадрів та підвищення компетентності фахівців різних сфер діяльності з питань кібербезпеки; 11) тісної взаємодії з фізичними особами, громадськими та волонтерськими організаціями, ІТ-компаніями з метою виконання заходів кібероборони в кіберпросторі.

Національним інститутом стратегічних досліджень для з'ясування питання співвідношення понять державно-приватного партнерства та державно-приватної взаємодії було зроблено ряд інформаційних запитів до державних і правоохоронних органів України. Так, Міністерство оборони України пропонує розглядати ці два поняття окремо, використовуючи обидва. Відповідно до запропонованих визначень, ДПП більшою мірою спрямоване на формування довірчих відносин між державним та приватним секторами, а ДПВ — на вирішення конкретних проблем державного та приватного секторів.

Національний банк України також звертає увагу на різницю в цих поняттях, акцентуючи на тому, що спроба змінити/замінити поняття ДПВ на ДПП «приведе до звууження поняття державно-приватної взаємодії у сфері кібербезпеки та змінить концептуальні підходи і принципи такої взаємодії» [3, с. 54].

Служба безпеки України в цьому питанні відштовхується від того, що «поняття «взаємодія» є найбільш близьким до взаємовідносин, які необхідно збудувати між органами державної влади та суспільством для налагодження взаєморозуміння, довіри та організації ефективної роботи у напрямку захисту життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, національних інтересів України у кіберпросторі в умовах ведення потужної кібервійни, яку здійснює Російська

федерація». Це зумовлено тим, що «ДПВ є одним з головних принципів забезпечення кібербезпеки держави, який передбачає широку співпрацю з громадянським суспільством у сфері кібербезпеки і кіберзахист вказаний принцип ґрунтується на спільній відповідальності держави та приватного сектору за стан забезпечення кібербезпеки, що передбачає передачу приватному партнеру частини ризиків, а також внесення останнім відповідних інвестицій у сферу забезпечення кібербезпеки держави. Принцип державно-приватної взаємодії, в першу чергу, спрямований на підвищення ефективності діяльності як державних, так і недержавних суб'єктів у сфері забезпечення кібербезпеки за умов їх належної співпраці, а також посилення спроможностей національної системи кібербезпеки України» [3, с. 55].

Як бачимо, питання співвідношення понять ДПП та ДПВ усе ще залишається актуальним як для нормативно-правового поля, так і для самої державної управлінської системи.

Автор погоджується з думкою Петрова С. Г., який вважає, що, якщо державно-приватна взаємодія є іншим за змістом поняттям, ніж державно-приватне партнерство, то відповідні відносини потребують регулювання іншими правовими нормами. Зважаючи ж на особливості такої взаємодії у сфері кібербезпеки загалом і захисту державних електронних інформаційних ресурсів зокрема, потребує визначення не тільки відповідна термінологія, а й питання обміну даними про кіберінциденти та кібератаки, стандартів кібербезпеки, державних/приватних вимог до сертифікації відповідного обладнання та рішень тощо [1, с. 109].

У зарубіжній практиці сутність ДПП трактують із двох позицій: по-перше, як система відносин держави і бізнесу, інструмент економічного і соціального розвитку на всіх рівнях та, по-друге, як конкретні проекти, реалізовані спільно державними органами і приватними компаніями на базі об'єктів державної і муніципальної власності [4, с. 10].

На думку Онишка С. В. саме у взаємодії слід вбачати природу та її здатність представляти той системно-об'єднуючий механізм, у межах якого функціонують різні форми зв'язку між державними і ринковими інститутами, зокрема, така з них, як партнерство. В основі такого бачення лежить філософський постулат, що саме природою визначається сутність, а не навпаки, та природа є джерелом, внутрішнім двигуном для бачення процесу набуття якісної визначеності певними системами. Взаємодія — це одна із основних філософських категорій, що відображає процеси впливу різних

об'єктів один на одного, їхню взаємну обумовленість і зміну стану або взаємоперехід, а також заснування одного об'єкта іншим. Значення взаємодії полягає в намаганні погоджених дій різник ланок системи, об'єднати і максимально використати їхні зусилля і можливості, досягти ефективних результатів у коротший термін та з меншими витратами сил і засобів [4, с. 11]. Погодимось із думкою Онишка С. В., що поняття «взаємодія», є родовим поняттям до «партнерства» і розкриває природу різних форм взаємодії ринкових і державних інститутів, які, своєю чергою, сформовані з адекватних інструментів і важелів для досягнення поставлених завдань соціально-економічного розвитку.

На нашу думку, державно-приватне партнерство та державно-приватна взаємодія — це близькі, але не тотожні поняття. Державно-приватне партнерство пропонуємо вважати однією із форм державно-приватної взаємодії, що полягає у відносинах між державними і приватними партнерами, при реалізації яких ресурси обох партнерів об'єднуються з відповідним розподілом ризиків, відповідальності та винагород (відшкодувань) між ними, для взаємовигідної співпраці на довгостроковій основі у створенні (відновленні) нових та/або модернізації (реконструкції) наявних об'єктів, які потребують залучення інвестицій, і користування (експлуатації) такими об'єктами.

За наявності неоднозначності у правовому регулюванні питань державно-приватної взаємодії існують непоодинокі приклади практики формування відповідних відносин. У Службі безпеки України розроблена і застосовується платформа для збирання, обробки та обміну інформацією про інциденти кібербезпеки, а також технічними даними про ідентифікатори компрометації інформаційних систем об'єктів критичної інфраструктури в режимі реального часу — MISP-UA. За допомогою цієї платформи ведеться державно-приватна взаємодія для спільного захисту інформаційної та кібербезпеки держави. На MISP-ua вже зареєстровано більш, ніж 300 користувачів, серед яких державні і приватні підприємства: М. Е. Дос (яка стала першою приватною структурою-користувачем), Укренерго, Укргідроенерго, ДП «Антонов» та ін. Крім того, за ініціативи СБ України започатковано проект CyberCrime@EAPII спільно з Радою Європи, який серед іншого спрямований на покращення співробітництва правоохоронних і спеціальних органів країн-членів Східного партнерства з приватним ІТсектором у сфері використання електронних до-

казів у досудових розслідуваннях і протидії кіберзагрозам загалом.

МВС України ще у 2015 році підписало Меморандум про взаєморозуміння з корпорацією «Майкрософт» щодо захисту даних, інформаційної та кібербезпеки. Департамент кіберполіції Національної поліції України залучає експертів для обміну даними, проведення тренінгів для співробітників, взаємодіє з академічною спільнотою, наприклад, Харківським національним університетом радіоелектроніки, Національним аерокосмічним університетом ім. М. Є. Жуковського «ХАІ». Національний банк України створив Центр кіберзахисту (CSIRT-NBU), на базі якого долучає представників банківської спільноти до питань формування критеріїв та методології віднесення об'єктів критичної інфраструктури банківської системи України до критичної інфраструктури та вирішення питань організації кіберзахисту в банківській системі України [1, с. 110].

Висновки і перспективи подальших досліджень у даному напрямку. Таким чином, незважаючи на проголошення вектору розвитку державно-приватного партнерства для забезпечення національної безпеки України, нині реалізація його у сферах інформаційної та кібернетичної безпеки суб'єктів господарювання практично відсутня. Незважаючи на відсутність законодавчого трактування поняття, державними та правоохоронними органами реалізуються окремі заходи державно-приватної взаємодії. Проблемою є законодавча неузгодженість понять ДПП та ДПВ та відсутність правового змісту самого поняття «державно-приватна взаємодія». Для створення платформи державно-приватної взаємодії у сфері кібербезпеки державою ухвалені лише базові нормативні акти, проте не налагоджено діалог з експертними колами та суспільством і не створено жодних інституційно-правових інструментів такої взаємодії.

Ми пропонуємо вважати державно-приватну взаємодію родовим поняттям до державно-приватного партнерства. Така взаємодія повинна полягати у співпраці та інклюзивному діалозі всіх суб'єктів забезпечення національної безпеки, зокрема в рамках державно-приватного партнерства, задля досягнення стратегічних цілей, вироблення узгоджених планів та проектів у сфері кібербезпеки; впровадженні сучасних принципів, методів, підходів та механізмів публічного управління у сфері кібербезпеки, партнерських відносинах між державою, бізнесом та суспільством.

Література

1. Петров С. Г. Правові основи взаємодії державних органів та приватних суб'єктів із метою захисту електронних інформаційних ресурсів України. Інформація і право. 2019. № 4(31). С. 107–112.
2. Зубко Г. Ю. Публічно-приватне партнерство у сфері безпеки стратегічної інфраструктури України. Юридичний науковий журнал. 2020. № 2. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2020-2-2/3>
3. Державно-приватне партнерство у сфері кібербезпеки: міжнародний досвід та можливості для України: аналіт. доп. / за заг. ред. Д. Дубова. К.: НІСД, 2018. — 84 с.
4. Онишко С. В. До питання теоретико-методологічного забезпечення розбудови державно-приватного партнерства. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка»: науковий журнал. Острого: Вид-во НаУОА, грудень 2017. № 7(35). С. 8–11.
5. Про основні засади забезпечення кібербезпеки України: Закон України від 5 жовтня 2017 року № 2163-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19#Text> (дата звернення 30.05.2021).
6. Стратегія кібербезпеки України: Указ Президента України від 15 березня 2016 року № 96/2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/96/2016#Text> (дата звернення 30.05.2021).
7. Стратегія національної безпеки України: Указ Президента України від 14 вересня 2020 року № 392/202. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#Text> (дата звернення 30.05.2021).
8. Про схвалення Концепції створення державної системи захисту критичної інфраструктури: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 6.12.2017 № 1009-р: веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1009-2017-%D1%80> (дата звернення 30.05.2021).
9. Жевелева І. С. Правові засади забезпечення інформаційної безпеки об'єктів критичної інфраструктури. Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». Серія: «Юридичні науки». 2020. № 5. DOI: 10.25313/2520-2308-2020-5-6007.
10. Проект Стратегії кібербезпеки України на 2021–2025 роки. веб-сайт: URL: https://www.rnbo.gov.ua/files/2021/STRATEGIYA%20KYBERBEZPEKI/proekt%20strategii_kyberbezpeki_Ukr.pdf (дата звернення 30.05.2021).
11. Стан здійснення ДПП в Україні веб-сайт: URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=9fc90c5e-2f7b-44b2-8bf1-1ffb7ee1be26&title=StanZdiisnenniaDppVUkraini> (дата звернення 30.05.2021).

References

1. Petrov S. Gh. Pravovi osnovy vzajemodiji derzhavnykh orghaniv ta pryvatnykh sub'ektiv iz metoju zakhystu elektronnykh informacijnykh resursiv Ukrainy. Informacija i pravo. 2019. # 4(31). S. 107–112.
2. Zubko Gh. Ju. Publichno-pryvatne partnerstvo u sferi bezpeky strategichnoji infrastruktury Ukrainy. Jurydychnyj naukovyj zhurnal. 2020. # 2. DOI: 10.32782/2524-0374/2020-2-2/3
3. Derzhavno-pryvatne partnerstvo u sferi kiberbezpeky: mizhnarodnyj dosvid ta mozhlyvosti dlja Ukrainy: analit. dop. / za zagh. red. D. Dubova. K.: NISD, 2018. 84 s.
4. Onyshko S. V. Do pytannja teoretyko-metodologichnogho zabezpechennja rozbudovy derzhavno-pryvatnogho partnerstva. Naukovi zapysky Nacionaljnogho universytetu «Ostrozjka akademija». Serija «Ekonomika»: naukovyj zhurnal. Ostrogh: Vyd-vo NaUOA, ghrudenj 2017. # 7(35). S. 8–11.
5. Pro osnovni zasady zabezpechennja kiberbezpeky Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 5 zhovtnja 2017 roku # 2163-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19#Text> (data zvernennja 30.05.2021).
6. Strateghija kiberbezpeky Ukrainy: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 15 bereznja 2016 roku # 96/2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/96/2016#Text> (data zvernennja 30.05.2021).
7. Strateghija nacionalnoji bezpeky Ukrainy: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 14 veresnja 2020 roku # 392/202. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#Text> (data zvernennja 30.05.2021).
8. Pro skhvalennja Konceptiji stvorennja derzhavnoji systemy zakhystu krytychnoji infrastruktury: Rozporjadzhenja Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 6.12.2017 # 1009-r: veb-sajt. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1009-2017-%D1%80> (data zvernennja 30.05.2021).
9. Zhevelieva I.S. Pravovi zasady zabezpechennja informacijnoji bezpeky ob'ektiv krytychnoji infrastruktury. Mizhnarodnyj naukovyj zhurnal «Internauka». Serija: «Jurydychni nauky». 2020. # 5. DOI: 10.25313/2520-2308-2020-5-6007.
10. Projekt Strateghiji kiberbezpeky Ukrainy na 2021–2025 roky. veb-sajt: URL: https://www.rnbo.gov.ua/files/2021/STRATEGIYA%20KYBERBEZPEKI/proekt%20strategii_kyberbezpeki_Ukr.pdf (data zvernennja 30.05.2021).
11. Stan zdijsnennja DPP v Ukraini veb-sajt: URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=9fc90c5e-2f7b-44b2-8bf1-1ffb7ee1be26&title=StanZdiisnenniaDppVUkraini> (data zvernennja 30.05.2021).

Карнаух-Голодняк Олена Володимирівна

*аспірант кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства
Національного університету біоресурсів і природокористування України*

Карнаух-Голодняк Елена Владимировна

*аспирант кафедры международного права и сравнительного правоведения
Национального университета биоресурсов и природопользования Украины*

Karnaugh-Holodnyak Olena

*PhD Student of the Department of International Law and Comparative Law
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine*

DOI: 10.25313/2520-2308-2021-5-7248

ОКРЕМІ ПРОБЛЕМИ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПОВОДЖЕННЯ З ПРОМИСЛОВИМИ ВІДХОДАМИ

ОТДЕЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ АДМИНИСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ОБРАЩЕНИЯ С ПРОМЫШЛЕННЫМИ ОТХОДАМИ

SPECIFIC PROBLEMS OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION OF INDUSTRIAL WASTE MANAGEMENT

Анотація. В даній статті здійснена спроба виокремлення проблем адміністративно-правового регулювання поведінки з промисловими відходами в Україні. Акцентується увага на тому, що проблеми адміністративно-правового регулювання відносин поведінки з промисловими відходами прямо сприяє забрудненню всього навколишнього середовища. Неefективна владно-розпорядча та контрольна діяльність щодо поведінки з промисловими відходами спричиняє порушення екологічної безпеки країни в цілому. Встановлено необхідність посилення: загального, спеціального, виробничого та громадського контролю у сфері поведінки з промисловими відходами. Основними проблемами адміністративно-правового регулювання відносин поведінки з промисловими відходами визначаються: відсутність урядових ініціатив з організації та забезпечення науково-дослідних і дослідно-конструкторських розробок для створення перспективних ресурсозберігаючих і маловідходних технологій, ефективних засобів і методів переробки та знешкодження небезпечних відходів у відповідності до міжнародних стандартів; – розбалансованість системи управління поведінкою з промисловими відходами, необхідність оптимізації організаційно-управлінських, правових, нормативних, економічних, інформаційних і контрольних регуляторів, посилення контрольної діяльності держави; – відсутність загальнодержавного та регіональних реєстрів джерел скидів та викидів, виробників відходів та місць їх захоронення; – слабкий рівень організаційно-правових засад та механізму реалізації загального, відомчого, виробничого та громадського екологічного контролю; – низький рівень екологічної свідомості населення; – відсутність належних умов для знешкодження та утилізації небезпечних відходів, в результаті чого відбувається їх нагромадження на промислових територіях, а також створення реальної загрози здоров'ю населення та довкіллю України і негативно впливає на потенціал збалансованого розвитку держави; – низький рівень фінансування організаційних, інструктивно-методологічних та управлінсько-структурних заходів.

Ключові слова: промислові відходи, адміністративно-правове регулювання, поведінка з відходами, промислова переробка, промисловість, тверді промислові відходи, екологічна безпека, правова охорона навколишнього середовища.

Аннотация. В данной статье предпринята попытка определения проблем административно-правового регулирования обращения с промышленными отходами в Украине. Акцентируется внимание на том, что проблемы административно-правового регулирования отношений обращения с промышленными отходами прямо способствует загрязнению всей окружающей среды. Неefективная властно-распорядительная и контрольно-надзорная деятельность по обращению

с промышленными отходами приводит к нарушению экологической безопасности страны в целом. Установлена необходимость усиления: общего, специального, общественного контроля в сфере обращения с промышленными отходами. Основными проблемами административно-правового регулирования отношений обращения с промышленными отходами определяются: отсутствие правительственных инициатив по организации и обеспечению научно-исследовательских и опытно-конструкторских разработок для создания перспективных ресурсосберегающих и малоотходных технологий, эффективных средств и методов переработки и обезвреживания опасных отходов в соответствии с международными стандартами; – разбалансированность системы управления обращением с промышленными отходами, необходимость оптимизации организационно-управленческих, правовых, нормативных, экономических, информационных и контрольных регуляторов, усиление контрольно-надзорной деятельности государства; -отсутствие общегосударственного и региональных реестров источников сбросов и выбросов, производителей отходов и мест их захоронения; -слабый уровень организационно-правовых основ и механизма реализации общего, ведомственного, производственного и общественного экологического контроля; – низкий уровень экологического сознания населения; – отсутствие условий для обезвреживания и утилизации опасных отходов, в результате чего происходит их накопление на промышленных территориях, а также создание реальной угрозы здоровью населения и окружающей среде Украины и негативно влияет на потенциал сбалансированного развития государства; -низкий уровень финансирования организационных, инструктивно-методологических и управленческо-структурных мероприятий.

Ключевые слова: промышленные отходы, административно-правовое регулирование обращения с отходами, промышленная переработка, промышленность, твердые промышленные отходы, экологическая безопасность, правовая охрана окружающей среды.

Summary. This article attempts to highlight the problems of administrative and legal regulation of industrial waste management in Ukraine. Emphasis is placed on the fact that the problems of administrative and legal regulation of industrial waste management directly contributes to the pollution of the whole environment. Inefficient administrative and control activities for the management of industrial waste cause a violation of the environmental safety of the country as a whole. It is established that today it is necessary to strengthen: general control, special, production and public control in the field of industrial waste management. The main problems of administrative and legal regulation of industrial waste management are: lack of government initiatives to organize and provide research and development to create promising resource-saving and low-waste technologies, effective means and methods of processing and disposal of hazardous waste in accordance with international standards; – imbalance of the industrial waste management system, the need to optimize organizational and managerial, legal, regulatory, economic, information and control regulators, strengthening the control and supervision of the state; -lack of national and regional registers of sources of discharges and emissions, waste producers and their disposal sites; -weak level of organizational and legal bases and the mechanism of realization of the general, departmental, industrial and public ecological control; – low level of ecological consciousness of the population; – lack of proper conditions for disposal and utilization of hazardous waste, resulting in their accumulation in industrial areas, as well as creating a real threat to public health and the environment of Ukraine and negatively affects the potential for balanced development of the state; -low level of funding for organizational, instructional and methodological and management-structural measures.

Key words: industrial waste, administrative and legal regulation, waste management, industrial processing, industry, solid industrial waste, environmental safety, legal protection of the environment.

Актуальність. Регулювання відносин у сфері поводження з відходами відіграє надзвичайну роль у забезпеченні екологічної безпеки держави, і від вдалої організації даного процесу шляхом застосування владно-розпорядчого впливу держави залежить стан навколишнього природного середовища. Однак, на сьогоднішній день в Україні відбувається зростання обсягів утворення відходів, у тому числі хімічно небезпечних, значно поширюються площі несанкціонованих звалищ. Крім того, тривають процеси забруднення річкової мережі відходами вуглевидобувної, хімічної та металургійної промисловості, об'єктів інфраструктури комунального

і сільського господарства [1]. Все це може виступати свідченням наявності ряду проблем адміністративно-правового регулювання поводження з промисловими проблемами, з огляду на що виникає необхідність їх дослідження.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Окремі аспекти адміністративно-правового регулювання екологічної безпеки, та зокрема поводження з відходами виступали об'єктом дослідження таких вчених як: В. І. Андрейцев, Г. І. Балюк, Г. П. Виговська, А. Л. Гетьман, Л. М. Здоровко, В. В. Костицький, І. В. Курило, Н. Р. Малишева, І. Б. Мачуська, В. С. Міщенко, А. О. Оскірко, І. П. Пілявська,

Ю. С. Шемшученко, М. В. Шульга, К. О. Яремчук тощо. Однак сучасним проблемам адміністративно-правового регулювання поводження з промисловими відходами достатньої уваги приділено не було, хоча на нашу думку саме виокремлення вказаних проблем дозволить якісно підвищити рівень екологічної безпеки в Україні з огляду на їх масштабний характер.

Метою дослідження є аналіз сучасних проблем адміністративно-правового регулювання поводження з промисловими відходами в Україні.

Матеріали і методи дослідження застосовуються для з'ясування та встановлення достовірної інформації щодо досліджуваної теми. Зокрема, використовувались загальні методи дослідження: аналізу, синтезу, формально-логічний метод тощо.

Результати дослідження та їх обговорення. Однією із причин відносно жвавого інтересу наукової спільноти питаннями проблем зовнішнього виразу управлінської діяльності державних органів виконавчої влади є перманентний процес зміни організаційно-правових основ їх діяльності у сфері охорони природи загалом та адміністративно-правового регулювання відносин поводження з промисловими відходами, що мало наслідком не лише постійні зміни у їх організаційно-правовому статусі, але і не сприяла налагодженню чіткого, прозорого механізму здійснення контрольної-наглядової діяльності у вказаній сфері.

Соціальний запит на вдосконалення системи публічного управління в Україні спонукає до наукового узагальнення досвіду державної, політичної та управлінської діяльності в різних галузях соціального та економічного життя. Практика реалізації стратегічних завдань розвитку українського суспільства в умовах внутрішньо системних, міжсистемних і глибинних трансформацій глобалізованого світу зумовлює необхідність постійного переосмислення теоретичних і практичних аспектів формування та здійснення державного управління України в контексті сучасних соціально-економічних і політичних реалій.

Розв'язання пріоритетних проблем щодо здійснення в Україні трансформаційних процесів, спрямованих на досягнення об'єктивно необхідного посилення дієздатності держави, безпосередньо залежить від упровадження наукових засад формування ефективної системи державного управління [2]. Саме наука адміністративного права сьогодні може виступити координатором та креатором змін у сфері державного управління, в тому числі щодо регулювання відносин природоохоронного характеру.

Формування сучасної демократичної правової держави потребує ефективної взаємодії органів

структур влади всіх рівнів та інститутів громадянського суспільства. Суспільні процеси демократизації повинні базуватися на доречній ініціативі громадян при узгодженні з владою рішення та призводити до делегування кола владних повноважень інститутам громадянського суспільства. Нагальною потребою для України стає формування правоздатної системи управління на основі всебічного дослідження владно-суспільних взаємовідносин з метою забезпечення стабільності у суспільстві, що базується на означенні засад демократичного регулювання взаємодії органів публічної влади та інститутів громадянського суспільства на рівні держави, що створює підстави для формування гіпотези щодо забезпечення соціально-економічного розвитку суспільства шляхом побудови публічного управління, властивого розвиненому суспільству [3].

На сьогоднішній день адміністративно-правове забезпечення відносин поводження з промисловими відходами здійснюється шляхом винесення ряду підзаконних нормативно-правових актів, які приймаються на реалізацію екологічного законодавства. Однак, зважаючи на невідповідність спеціального закону про відходи Угоді про Асоціацію з ЄС можна припустити, що і акти, що видані на його виконання також є недовірними. Однак, на нашу думку це не зовсім так. Справді Угода про асоціацію внесла свої корективи в напрямок загального розвитку законодавства, а ситуація з промисловими відходами, наразі дійсно є надзвичайно складною. Попри прийняття Урядом України та Національного плану управління відходами до 2030 року [4] ситуація в галузі залишається нестабільною. Відповідно до даних профільної неурядової організації «Громадська Синергія» щороку в Україні утворюється понад 27 тис. несанкціонованих сміттєзвалищ [5], і це стосується не лише побутових, але і промислових відходів. Окрім того, за даними організації наразі в нашій державі існує близько 300 накопичувачів небезпечних відходів, що побудовані без належного технічного захисту і стали джерелом екологічної небезпеки регіонального масштабу [5]. Все це свідчить про відносну ефективність вжиття заходів адміністративно-правового регулювання відносин у сфері поводження з промисловими відходами. А тому слід загострити увагу на основних проблемних аспектах адміністративно-правового регулювання поводження з промисловими відходами в Україні.

Виговська Г. П., Міщенко В. С. досліджуючи проблеми поводження з відходами та охорону навколишнього природного середовища відзначають, що до основних проблем у сфері поводження з відходами відносяться:

- 1) значні обсяги утворення відходів через сировинну орієнтацію економіки й переважання застарілих технологій основних виробництв;
- 2) прогресуючий характер накопичення відходів і посилення їх негативного впливу на довкілля і здоров'я людей;
- 3) нерозвиненість чи практична відсутність інфраструктури знешкодження та захоронення небезпечних відходів;
- 4) проблематичність виділення земель під розміщення побутових відходів;
- 5) недостатньо налагоджений облік відходів та моніторинг їх потоків, невизначеність щодо їх ідентифікування і класифікування;
- 6) повільне впровадження сучасних методів перероблення та утилізування відходів;
- 7) недосконалість законодавчої та нормативно-методичної бази щодо поводження з відходами;
- 8) відсутність механізму акумуляції коштів як на центральному, так і регіональному рівні для фінансування інфраструктури поводження з відходами;
- 9) недостатність дієвих економічних важелів залучення відходів у господарський обіг та відповідної державної підтримки;
- 10) відсутність мотивації щодо залучення у цю сферу приватного капіталу [6].

На думку Т. Л. Антонової проблем адміністративно-правового регулювання поводження з відходами виникають передусім:

- 1) відсутність належних умов для знешкодження та утилізації небезпечних відходів відбувається їх нагромадження на промислових територіях, що створює реальну загрозу здоров'ю населення та довкіллю України і негативно впливає на потенціал збалансованого розвитку держави;
- 2) відсутність рішучої політичної волі та недостатній рівень фінансового забезпечення діяльності пов'язаної з поводженнями з відходами;
- 4) орієнтація вирішення проблеми поводження з відходами на європейські стандарти, що не відповідає потребам сучасного стану поводження з відходами саме в Україні;
- 5) невпровадженість в Україні технологій з утилізації більшості небезпечних відходів у відповідності до міжнародних стандартів, у зв'язку з відсутністю необхідної інфраструктури;
- 6) відсутності сміттєспалювальних заводів та утилізація побутових та інших відходів на них;
- 7) відсутність ефективної системи поводження зі зношеними шинами, резинотехнічними виробами та відходами резинотехнічного виробництва, відпрацьованими мастилами, елементами елек-

тричного та електронного обладнання, а також медичними відходами та відходами лікарських засобів, що не забезпечує захист населення і навколишнього середовища від їх шкідливого впливу;

- 8) відсутність системи роздільного збирання твердих побутових відходів і недосконалість економічних механізмів стимулювання використання відходів як вторинної сировини;
- 9) наявність декларативних норм, якими регулюються окремі питання поводження з відходами;
- 10) відсутність екологічної правосвідомості населення країни [7]. Тобто, автори наголошують, що серед основних причин неналежного рівня державного регулювання відносин з поводження з промисловими відходами є чинники економічного, правового, організаційного та орієнтаційного характеру. Справді, навіть підписання Угоди про асоціацію з ЄС наразі не спонукало органи державної влади до реорганізації процесу державного управління природоохоронною сферою, передусім у частині поводження з промисловими відходами.

Імплементация Угоди про асоціацію у сфері «Навколишнє природне середовище та цивільний захист» покликана сприяти досягненню Цілей сталого розвитку 6 «Чиста вода та належні санітарні умови», 7 «Доступна та чиста енергія», 11 «Сталий розвиток міст і громад», 12 «Відповідальне споживання та виробництво», 13 «Пом'якшення наслідків зміни клімату», 14 «Збереження морських ресурсів» та 15 «Захист та відновлення екосистем суші». Зокрема, виконання Угоди про асоціацію за 2019 рік сприяло виконанню національних завдань 11.5 «Зменшити негативний вплив забруднюючих речовин у т. ч. на довкілля міст, зокрема шляхом використання інноваційних технологій», 12.4 «Зменшити обсяг утворення відходів і збільшити обсяг їх переробки та повторного використання на основі інноваційних технологій та виробництв», 13.1 «Обмежити викиди парникових газів в економіці» та 15.1. «Забезпечити збереження, відновлення та сталі використання наземних і внутрішніх прісноводних екосистем» [8, с. 47].

Наразі вимушені констатувати низький рівень реалізації Національної стратегії управління відходами в Україні до 2030 р. Варто зазначити, що відповідно до стратегії термін управління (регулювання) відходами передбачає здійснення низки заходів з багаторазового використання природних ресурсів, переробки та утилізації відходів. В даній галузі діяльності органів виконавчої влади всіх рівнів ситуація характеризується як критична, де протягом

тривалого часу відсутнє адекватне реагування на її виклики, що призвело до поглиблення екологічної кризи і загостило соціально-економічну ситуацію в суспільстві та обумовлює необхідність реформування і розвитку з урахуванням вітчизняного та світового досвіду управління відходами [9]. Тут слід вказати на організаційні, інструктивно-методологічні, управлінсько-структурні заходи, що виконуються на першому та другому етапах (до 2023 року включно) реалізація яких не знаходить належного фінансування, внаслідок чого можна зробити висновок, що однією з основних проблем адміністративно-правового забезпечення поводження з промисловими відходами є низький рівень фінансування організаційних, інструктивно-методологічних та управлінсько-структурних заходів. Це безумовно може створити проблеми реалізації інфраструктурних заходів третього етапу (з 2024 р.) а саме модернізації матеріально-технічної бази суб'єктів господарювання з багаторазового використання природних ресурсів, переробки та утилізації промислових відходів. Видається за необхідне також посилення спеціальних заходів у сфері поводження з промисловими відходами, що також визначені стратегією, а саме організаційні, структурно-економічні, нормативні тощо.

На сьогоднішній день діє незрозуміла система обліку за промисловими відходами, що робить по факту неможливим здійснення належного рівня контрольно-наглядової діяльності у сфері поводження з промисловими відходами. Внаслідок чого вбачається за необхідне налагодження системи обліку промислових відходів на місцях, що доцільно здійснити через проведення інвентаризації накопичених промислових відходів у регіонах (включаючи небезпечні), визначити їх належність для визначення суб'єктів їх утилізації. Окрім того, вбачається за необхідне створити та впорядкувати регіональні та загальнонаціональну базу промислових відходів з зазначенням їх хіміко-фізичного складу, рівня токсичності та безпеки.

Окремим облік має бути створено для реєстру техногенних об'єктів, що є потенційно небезпечними для створення надзвичайних техногенних ситуацій.

З огляду на зупинку дії постанови Головного державного санітарного лікаря України від 1 липня 1999 року № 29, якою затверджено Державні санітарні правила та норми 2. Комунальна гігієна. 2.7. Ґрунт, очистка населених місць, побутові та промислові відходи, санітарна охорона ґрунту. «Гігієнічні вимоги щодо поводження з промисловими відходами та визначення їх класу безпеки для здоров'я населення», на даний час визначення

класу безпеки утвореного відходу є неможливим, через що урахуванням вимог Директиви 2008/98/ЄС проектом нового Закону України «Про відходи» [10] слід передбачити новий механізм визначення небезпечності відходів.

Однак, попри рекомендації Директив ЄС та їх імплементації у законодавство України на рівні нормативно-правового регулювання щодо необхідності переходу від традиційного надання переваги командно-контрольному підходу оцінювання екологічної ситуації на виробничих підприємствах до системи економіко-екологічних інструментів та добровільних угод поступового виконання екологічних та санітарних вимог тощо, на нашу думку зарано послаблювати державний контроль.

Звичайно відсутність економічних стимулів для створення сучасних підприємств з переробки відходів є важливою причиною виникнення незаконних звалищ, однак слабкий державний екологічний контроль є не меншою. Тому, наразі контрольно-наглядові заходи мають бути посилені, створено реєстри тощо, адже ситуація, що наразі склалася загрожує екологічній безпеці держави, а отже вказані заходи необхідно кореспондувати з економіко-екологічними інструментами та добровільними угодами.

Посилення контролю має відбуватися за наступними напрямками: посилення загального контролю, спеціального, виробничого та громадського.

Висновки. Таким чином, на сьогоднішній день, в Україні гостро стоїть не вирішена проблема адміністративно-правового регулювання відносин поводження з промисловими відходами, що в масштабному розмірі сприяє забрудненню всього навколишнього природного середовища. В даному випадку неефективна владно-розпорядча та контрольно-наглядова діяльність щодо поводження з промисловими відходами спричиняє порушення екологічної безпеки країни в цілому.

До основних проблем адміністративно-правового регулювання відносин поводження з промисловими відходами слід віднести:

- відсутність урядових ініціатив з організації та забезпечення науково-дослідних і дослідно-конструкторських розробок для створення перспективних ресурсозберігаючих і маловідходних технологій, ефективних засобів і методів переробки та знешкодження небезпечних відходів у відповідності до міжнародних стандартів;
- розбалансованість системи управління поводженням з промисловими відходами, необхідність оптимізації організаційно-управлінських, правових, нормативних, економічних, інформаційних і кон-

трольних регуляторів, посилення контрольно-наглядової діяльності держави;
– відсутність загальнодержавного та регіональних реєстрів джерел скидів та викидів, виробників відходів та місць їх захоронення;
– слабкий рівень організаційно-правових засад та механізму реалізації загального, відомчого, виробничого та громадського екологічного контролю;
– низький рівень екологічної свідомості населення;
– відсутність належних умов для знешкодження та утилізації небезпечних відходів, в результаті

чого відбувається їх нагромадження на промислових територіях, що створює реальну загрозу здоров'ю населення та довкіллю України і негативно впливає на потенціал збалансованого розвитку держави;
– низький рівень фінансування організаційних, інструктивно-методологічних та управлінсько-структурних заходів. Відсутність економічних стимулів для створення сучасних підприємств з переробки відходів, що стає однією з причин виникнення незаконних звалищ.

Література

1. Вергун О. М., Іванюта С. П. Проблеми державного регулювання у сфері поводження з відходами та шляхи їх вирішення». Аналітична записка. Національний інститут стратегічних досліджень. URL: <http://old2.niss.gov.ua/articles/1386/>
2. Державне управління: основи теорії, історія і практика: навч. посіб. / В. Д. Бакуменко, П. І. Надолішній, М. М. Іжа, Г. І. Арабаджи; за заг. ред. П. І. Надолішнього, В. Д. Бакуменка. Одеса: ОРІДУ НАДУ, 2009. 394 с.
3. Гавкалова Н. Л. Публічне управління: методологічний аспект. Публічне управління: шляхи розвитку: матеріали наук.-практ. конф. за міжнар. участю (Київ, 26 листопада 2014 р.): у 2 т. / [за наук. ред. Ю. В. Ковбасюка, С. А. Романюка, О. Ю. Оболенського]. К.: НАДУ, 2014. Т. 1. С. 16–18.
4. Про схвалення Національної стратегії управління відходами в Україні до 2030 року. Розпорядження Кабінету Міністрів України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/820-2017-p#Text>
5. Управління відходами та ресурсами. Інформація взята з сайту: https://www.civic-synergy.org.ua/wp-content/uploads/2018/04/SHHo-daye-asotsiatsiya-z-YES_Upravlinnya-vidhodamy-ta-resursamy.pdf
6. Виговська Г. П., Міщенко В. С. Поводження з відходами в Україні: підсумки і перспективи. URL: <http://waste.ua/cooperation/2008/theses/vygovska.html>
7. Антонова Т. Л. Сучасний стан поводження з відходами в Україні // Сучасні наукові дослідження представників юридичної науки: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Дніпропетровськ, 15–16 січн. 2017 р.). Дніпропетровськ: ГО «Правовий світ», 2016. С. 78–81.
8. Звіт про виконання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС за 2019 рік. Урядовий офіс координації європейської та євроатлантичної інтеграції Секретаріату Кабінету Міністрів України за сприяння проекту ЄС «Association4U». URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/55-GOEEI/ar-aa-implementation-2019-4.pdf>
9. Стручок В., Мудра Д. Аналіз національної стратегії управління відходами в Україні до 2030 року щодо проведення інфраструктурних заходів з перероблення твердих побутових відходів. Матеріали Міжнародної науково-технічної конференції «Фундаментальні та прикладні проблеми сучасних технологій». Тернопіль, 2018. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/161835121.pdf>
10. Проект Закону України «Про управління відходами» 04.06.2020 № 2207-1-д. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JI02286A.html

References

1. Verhun O. M., Ivaniuta S. P. Problemy derzhavnoho rehulivannia u sferi povodzhennia z vidkhodamy ta shliakhy yikh vyrishennia». Analitichna zapyska. Natsionalnyi instytut stratehichnykh doslidzhen. URL: <http://old2.niss.gov.ua/articles/1386/>
2. Derzhavne upravlinnia: osnovy teorii, istoriia i praktyka: navch. posib. / V. D. Bakumenko, P. I. Nadolishnii, M. M. Izha, H. I. Arabadzhy; za zah. red. P. I. Nadolishnoho, V. D. Bakumenka. Odesa: ORIDU NADU, 2009. 394 s.
3. Havkalova N. L. Publichne upravlinnia: metodolohichniy aspekt. Publichne upravlinnia: shliakhy rozvytku: materialy nauk.-prakt. konf. za mizhnar. uchastiu (Kyiv, 26 lystopada 2014 r.): u 2 t. / [za nauk. red. Yu. V. Kovbasiuka, S. A. Romaniuka, O. Iu. Obolenskoho]. K.: NADU, 2014. T. 1. S. 16–18.
4. Pro skhvalennia Natsionalnoi stratehii upravlinnia vidkhodamy v Ukraini do 2030 roku. Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/820-2017-r#Text>

5. Upravlinnia vidkhodamy ta resursamy. Informatsiia vziata z сайtu: https://www.civic-synergy.org.ua/wp-content/uploads/2018/04/SHHo-daye-asotsiatsiya-z-YES_Upravlinnya-vidhodamy-ta-resursamy.pdf
6. Vyhovska H.P., Mishchenko V.S. Povodzhennia z vidkhodamy v Ukraini: pidsumky i perspektyvy. URL: <http://waste.ua/cooperation/2008/theses/vygovska.html>
7. Antonova T.L. Suchasnyi stan povodzhennia z vidkhodamy v Ukraini // Suchasni naukovi doslidzhennia predstavnykiv yurydychnoi nauky: materialy mizhnar. nauk.-prakt. konf. (Dnipropetrovsk, 15–16 sichn. 2017 r.). Dnipropetrovsk: HO «Pravovyi svit», 2016. S. 78–81.
8. Zvit pro vykonannia Uhody pro asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu ta YeS za 2019 rik. Uriadovyi ofis koordynatsii yevropeiskoi ta yevroatlantychnoi intehratsii Sekretariatu Kabinetu Ministriv Ukrainy za spryiannia proektu YeS «Association4U». URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/55-GOEEI/ar-aa-implementation-2019-4.pdf>
9. Struchok V., Mudra D. Analiz natsionalnoi stratehii upravlinnia vidkhodamy v Ukraini do 2030 roku shchodo provedennia infrastrukturykh zakhodiv z pereroblennia tverdykh pobutovykh vidkhodiv. Materialy Mizhnarodnoi naukovo-tekhnichnoi konferentsii «Fundamentalni ta prykladni problemy suchasnykh tekhnolohii». Ternopil, 2018. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/161835121.pdf>
10. Proekt Zakonu Ukrainy «Pro upravlinnia vidkhodamy» 04.06.2020 № 2207-1-d. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JI02286A.html

УДК 349.42:620.925(477)

Караханян Карина Мартинівна

*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри аграрного, земельного та екологічного права
Національний університет «Одеська юридична академія»*

Караханян Карина Мартыновна

*кандидат юридических наук,
доцент кафедры аграрного, земельного и экологического права
Национальный университет «Одесская юридическая академия»*

Karakhanian Karuna

*PhD, Assistant Professor of the Department of
Agrarian, Land and Environmental Law
National University «Odesa Law Academy»*

DOI: 10.25313/2520-2308-2021-5-7266

ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО; АГРАРНЕ ПРАВО; ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО;
ПРИРОДОРЕСУРСНЕ ПРАВО

РОЗВИТОК БІОЕНЕРГЕТИКИ В УКРАЇНІ: ПИТАННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

РАЗВИТИЕ БИОЭНЕРГЕТИКИ В УКРАИНЕ: ВОПРОСЫ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ

DEVELOPMENT OF BIOENERGY IN UKRAINE: ISSUES OF LEGAL REGULATION

Анотація. У статті розглянуто законодавчі засади розвитку енергетичного сектору економіки, зокрема, питання виробництва енергії з альтернативних джерел, серед яких одне з провідних місць, поряд з енергією сонця та вітру, посідає біомаса та біогаз. Досліджено кон'юнктуру світового ринку енергоносіїв, що мінімізують негативний вплив на навколишнє природне середовище, а також тенденції розвитку цієї галузі в Україні. Констатовано, що для нашої держави біоенергетика є одним із стратегічних напрямків розвитку сектору відновлюваних джерел енергії, враховуючи високу залежність країни від імпортованих енергоносіїв, в першу чергу, природного газу, і великий потенціал біомаси, доступної для виробництва енергії. Проте, на жаль, темпи розвитку біоенергетики в Україні досі істотно відстають від європейських.

Наголошується, що законодавче забезпечення використання біоенергетики в Україні як джерела альтернативної енергії носить неоднорідний характер, характеризуючись, насамперед, чисельною кількістю підзаконних нормативно-правових актів, загально-декларативними законодавчими нормами, а також деякою неузгодженістю правового регулювання.

Здійснено періодизацію законодавчого регулювання розвитку біоенергетики в Україні, а саме виокремлено наступні етапи: впровадження; становлення та розвитку; взаємодії та партнерства; модернізації. Виокремлено основні нормативно-правові акти цих етапів, а також проаналізовано їх особливості та спрямованість правового регулювання.

Крім цього, наголошено, що приєднання України до Європейських ініціатив, а також запозичення міжнародного досвіду в зазначеній сфері має позитивним чином вплинути на енергетичний баланс та забезпечити розвиток сектору, зокрема, в ракурсі необхідності створення повноцінного конкурентного середовища на енергетичному ринку України; зміни теплової генерації відновлюваними джерелами енергії та здійснення повноцінної трансформації вугільних регіонів, що означає поступове закриття нерентабельних підприємств з паралельним створенням у цих регіонах альтернативних робочих місць.

Ключові слова: альтернативна енергетика, відновлювані джерела енергії, біоенергетика, біомаса, біогаз, біоенергетичне законодавство, «зелений» тариф.

Аннотация. В статье рассматриваются законодательные основы развития энергетического сектора экономики, в частности, вопросы производства энергии из альтернативных источников, среди которых одно из главных мест, наряду с энергией солнца и ветра, занимает биомасса и биогаз. Исследована конъюнктура мирового рынка энергоносителей, которые минимизируют негативное воздействие на окружающую природную среду, а также тенденции развития данной отрасли в Украине. Констатировано, что для нашей страны биоэнергетика является одним из стратегических направлений развития сектора возобновляемых источников энергии, учитывая высокую степень зависимости страны от импортных энергоносителей, в первую очередь, природного газа, и большого потенциала биомассы, доступной для производства энергии. К сожалению, темпы развития биоэнергетики в Украине до сих пор существенно отстают от европейских.

Акцентируется внимание на том, что законодательное обеспечение использования биоэнергетики в Украине как источника альтернативной энергии носит неоднородный характер, особенностью которого является большое количество подзаконных нормативно-правовых актов, декларативными законодательными нормами, а также некоторой несогласованностью правового регулирования.

Проведена периодизация законодательного регулирования развития биоэнергетики в Украине, а именно выделены следующие этапы: внедрения; становления и развития; взаимодействия и партнерства; модернизации. Выделены основные нормативно-правовые акты этих этапов, а также проанализированы их особенности и направленность правового регулирования.

Кроме этого, делается упоминание на том, что присоединение Украины к Европейским инициативам, а также перенятие международного опыта в указанной сфере должны положительно повлиять на энергетический баланс и обеспечить развитие сектора, в том числе, в ракурсе создания полноценной конкурентной среды на энергетическом рынке Украины; замены тепловой генерации возобновляемыми источниками энергии, трансформации угольных регионов, что означает в будущем возможность постепенного закрытия нерентабельных предприятий с постепенной возможностью создания тут альтернативных рабочих мест.

Ключевые слова: альтернативная энергетика, возобновляемые источники энергии, биоэнергетика, биомасса, биогаз, биоэнергетическое законодательство.

Summary. The article deals with the legislative framework for the development of the energy sector of the economy, in particular, the issues of energy production from alternative sources, among which one of the leading places, along with the energy of the sun and the wind, is biomass and biogas. The situation of the world energy market is investigated, which minimize a negative impact on the natural environment, as well as trends in the development of this industry in Ukraine. It is stated that bioenergy is one of the strategic directions of the development of the renewable energy sector, taking into account the high dependence of the country from imported energy sources, primarily natural gas, and a large potential of biomass available for energy production. However, unfortunately, the growth rate of bioenergy in Ukraine is still substantially lagging behind European.

It is noted that legislative support for the use of bioenergy in Ukraine as a source of alternative energy is heterogeneous character, characterized by, first of all, the large number of subordinate legal acts, general-declarative legislative norms, as well as some inconsistency of legal regulation.

The periodization of legislative regulation of bioenergy development in Ukraine was carried out, namely the following stages: introduction; formation and development; interaction and partnership; modernization. The main normative legal acts of these stages are singled out, and their features and the direction of legal regulation are analyzed.

In addition, it emphasized that Ukraine's accession to European initiatives, as well as the borrowing of international experience in this area should have a positive effect on the energy balance and provide the development of the sector, in particular, in the perspective of the need to create a full competitive environment on the energy market of Ukraine; changes in the thermal generation of renewable energy sources and the implementation of full transformation of coal regions, which means the gradual closure of unprofitable enterprises with parallel creation in these regions of alternative workplaces.

Key words: alternative energy, renewable energy sources, bioenergy, biomass, biogas, bioenergy legislation, «green» tariff.

Постановка проблеми. Протягом всього майже тридцятирічного періоду існування України як незалежної держави відбувається реформування всіх галузей економіки та напрямків життєдіяльності суспільства. Одним з таких векторів виступає соціальний аспект, що закріплений в Конституції України як один з пріоритетних [1]. Саме йому присвячені

такі стратегічні реформи як земельна, економічна, енергетична, проблеми захисту довкілля та місця людини в екосистемі тощо.

На сьогоднішній день одними з ключових питань, що потребують термінового вирішення, виступають саме екологічні виклики. Збереження довкілля, зменшення негативного впливу на навколишнє

природне середовище та попередження вичерпання природних ресурсів, сталий екологічний розвиток, включення людини в екосистему — ось далеко не вичерпний перелік основних завдань держави, розв'язання яких має здійснюватися як на національному, так і наднаціональному рівнях.

Світові та національні тенденції розвитку економіки та захисту довкілля свідчать про те, що новітнім трендом сьогодні стає поєднання цих напрямків з метою недопущення заповдіння шкоди суспільству та навколишньому природному середовищу, вичерпання природних ресурсів. Саме сталий розвиток, при якому відбувається раціональна та ефективна взаємодія між вказаними складовими, гарантує збереження екосистеми держави та розвиток суспільства. Одним з чинників, що сприяють досягненню всього вищезазначеного, виступає запровадження використання альтернативних джерел енергії як передумови збереження природних ресурсів, а також зменшення негативного впливу на довкілля та екологізації виробництва.

З урахуванням всього вищенаведеного, актуальність теми не викликає сумніву, оскільки відновлювані джерела енергії в цілому та біоенергетика як важлива складова альтернативної енергетики поступово заміщують собою традиційні джерела енергії, тим самим розвиваючи вказану галузь та забезпечуючи енергоефективність та зростання всього сектору економіки. Отже, дослідження питання правового регулювання використання біоенергетики дасть змогу проаналізувати чинне законодавство, виявити позитивні моменти та прогалини, а також розробити пропозиції щодо усунення існуючих недоліків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемні питання становлення та розвитку енергетичної галузі країни, альтернативної енергетики як самостійного сегмента останньої, біоенергетики, а також законодавчого регулювання використання зазначених відновлюваних джерел були предметом низки наукових досліджень К. А. Григор'євої, В. О. Дубровіна [4, с. 10], І. І. Каракаша, С. М. Кухарця [4, с. 10], А. В. Павлиги, Є. О. Платонової [9, с. 252–253], Л. Д. Романчука [4, с. 10], Т. Є. Харитонові [8, с. 295], І. Є. Чумаченко, Г. І. Шматька [16] та інших науковців. Однак існує низка проблемних питань, які потребують подальшого вивчення, виникає потреба в удосконаленні існуючих науково-методичних підходів до оцінювання рівня конкурентоспроможності різних видів енергетичних технологій з метою забезпечення належного рівня прибутковості підприємств енергетики та правового регулювання їх діяльності.

Метою цієї статті є всебічний аналіз біоенергетики як альтернативного джерела енергії, що використовується в енергетичному комплексі України, норм чинного законодавства, що дозволяють розкрити особливості розвитку вказаного сектору відновлюваної енергетики, позитивних та негативних явищ в цьому напрямку, подальших тенденцій та перспектив розширення і всебічного впровадження.

Виклад основного матеріалу. В загальному вигляді біоенергетика представляє собою галузь електроенергетики, засновану на використанні біопалива, яке виробляють з біомаси, до якої відносять усю рослину і вироблену тваринами субстанцію, залишки лісового господарства та технологічно пов'язаних з ним галузей промисловості, а також органічну частину промислових та побутових відходів [2]. При використанні біомаси в енергетичних цілях для виробництва тепла, електроенергії і палива, розрізняють енергетичні рослини і органічні відходи. Так, енергетичними рослинами вважаються: сорти дерев, що швидко ростуть і спеціальні однорічні рослини з високим вмістом сухої маси для використання як твердого палива; цукро- та крохмалевмісні польові культури для переробки в етанол, а так само маслянисті культури для виробництва біодизеля для застосування як рідкого палива; польові культури, придатні для силірування і використання у виробництві біогазу. Органічними виступають відходи, що виникають в сільському, лісовому, домашньому господарстві і промисловості: відходи деревообробки, солома, трава, листя, гній, шлам, органічні відходи домашнього господарства тощо.

Щорічно приріст біомаси у світі оцінюється в 200 млрд. т (в перерахунку на суху речовину), що енергетично еквівалентно 80 млрд. т нафти. За останні роки більшість країн світу задекларували мету досягти до 2020 року в середньому 15–25% виробництва електроенергії з альтернативних джерел від свого загального балансу. Вже сьогодні в деяких країнах цей показник перевищив позначку в 20%. Наприклад, у Данії тільки вітроенергетика забезпечує майже чверть усієї енергії в національній мережі, у Фінляндії і Швеції за рахунок біомаси виробляється 20–25% тепла. Зауважимо, що активно зростає виробництво біопалива у Латинській Америці (Аргентина, Бразилія, Колумбія, Еквадор і Перу). Швидко розвивають галузь у багатьох країнах Близького Сходу і Північної Африки [3, с. 70–71].

«Світовими центрами виробництва біопалива зараз є США, Бразилія та Європейський Союз. Це три найбільших ринки в світі, що концентрують 85% світового виробництва біологічного палива.

Найбільша частка припадає на Північну Америку, де виробляється біля 48% біопалива в світі. У довгостроковій перспективі постійно зростаючий попит на біопаливо зі сторони наземного, повітряного та морського транспорту може сильно змінити сформовану ситуацію на світовому ринку енергоносіїв» [4, с. 10]. Так, аналізуючи потенціал світового ринку рослинницької продукції, яка може використовуватися в якості сировини для виробництва біопалива, можна упевнено стверджувати, що найближчими роками перспективним залишиться виробництво олійних культур. Саме Сполучені Штати Америки, Бразилія, Аргентина, Китай та Індія належать до основних виробників олійних культур. Разом ці країни забезпечують понад дві третини світового виробництва олійної сировини. За інформацією Міністерства сільського господарства США (USDA) у зв'язку з інтенсивним розвитком біопаливної галузі особливо відчутними темпами зростає виробництво ріпаку [5].

Для України біоенергетика є одним із стратегічних напрямків розвитку сектору відновлюваних джерел енергії, враховуючи високу залежність країни від імпортованих енергоносіїв, в першу чергу, природного газу, і великий потенціал біомаси, доступної для виробництва енергії. На жаль, темпи розвитку біоенергетики в Україні досі істотно відстають від європейських. На сьогоднішній день частка біомаси у валовому кінцевому енергоспоживанні становить 1,78%. Щорічно в Україні для виробництва енергії використовується близько 2 млн. т у.п./рік біомаси різних видів. На деревину припадає найвищий відсоток використання економічно доцільного потенціалу — 80%, тоді як для інших видів біомаси (за винятком лущиння соняшника) цей показник на порядок нижче. Найменш активно (на рівні 1%) реалізується енергетичний потенціал соломи зернових культур та ріпаку [6].

Крім цього, в Україні щорічно збирається понад 50 млн. т зернових культур. У значних обсягах солома і рослинні відходи, як побічні продукти рослинництва. Річний можливий енергетичний потенціал твердої біомаси в Україні є еквівалентним 18 млн. т н.е., а його використання дає змогу щорічно заощаджувати близько 22 млрд. м. куб. природного газу. Так, найбільший потенціал твердої біомаси зосереджений у Полтавській, Дніпропетровській, Вінницькій, Кіровоградській областях і становить понад 1,0 млн. т н.е./рік [6].

Ефективним шляхом доповнення та заміни традиційних паливно-енергетичних ресурсів є виробництво та використання біогазу, який утворюється внаслідок застосування технологій метанового

зброджування тваринницької біомаси і на 60–70% складається з метану. Іншим джерелом біогазу є звалища сміття на полігонах твердих побутових відходів. Крім цього, джерелом біогазу є стічні води. Так, утилізація відстоїв міських і промислових стічних вод, що містять велику кількість органічних речовин, забезпечує вирішення важливих екологічних, енергетичних і соціальних проблем міст, особливо мегаполісів.

Застосування біогазу дає змогу отримувати теплову та електричну енергію, що є особливо привабливим для фермерських господарств. Крім цього, суттєвий негативний вплив на довкілля здійснюють звалища і полігони твердих побутових відходів. Закриття полігонів і сміттєзвалищ та їх використання для будівництва сучасних систем збору й утилізації біогазу матиме позитивний екологічний та соціальний ефект. Науковці розглядають полігони твердих побутових відходів як джерела відновлюваних газових родовищ [7].

Зараз Україна знаходиться у фазі активного розвитку та розбудови мережі об'єктів альтернативної енергетики. Питання про те, чи готове законодавство до цього стрімкого та бурхливого розвитку суспільних відносин, варте окремого дослідження [8, с. 295]. Законодавче забезпечення використання біоенергетики в Україні як джерела альтернативної енергії носить неоднорідний характер, характеризуючись, насамперед, чисельною кількістю підзаконних нормативно-правових актів, загальнодекларативними законодавчими нормами, а також деякою неузгодженістю правового регулювання. Окремі вчені, зокрема Є. О. Платонова, наголошують на періодизації розвитку законодавства в сфері використання альтернативних джерел енергії та виокремлюють такі етапи як: етап виникнення та становлення законодавства з використання альтернативних джерел енергії в Україні (1994–1999 рр.), етап формування законодавства з використання альтернативних джерел енергії (2000–2011 рр.), інтеграційний етап розвитку законодавства з використання альтернативних джерел енергії (2011–2017 рр.), інноваційний етап розвитку законодавства в цій сфері (з 2017 року і до теперішнього часу) [9, с. 252–253].

Погоджуючись в цілому з наведеною вище періодизацією, зауважимо, що біоенергетичне законодавство в своєму розвитку має певні особливості, які зумовлюють подекуди інший поділ на періоди в залежності від змістового наповнення етапу. Так, на думку автора, *першим виступає етап впровадження (1993–2002 рр.)*, на якому починається внесення змін в діючі та прийняття нових нормативно-

правових актів в сфері використання відновлюваних джерел енергії. Метою цього етапу було законодавче закріплення базових понять, концепцій, принципів альтернативної енергетики. Законами, що регулюють відносини в біоенергетиці, є Закон України від 1 липня 1994 року «Про енергозбереження» [10], що закріплює визначення «нетрадиційних та поновлюваних джерел енергії», називаючи їх взагалі джерелами, що постійно існують або періодично з'являються в навколишньому природному середовищі у вигляді потоків енергії Сонця, вітру, тепла Землі, енергії морів, океанів, річок, біомаси, а також Закон України від 14 січня 2000 року «Про альтернативні види палива» [11], який містить в основному визначення понять «альтернативні види палива», «біомаса», «біогаз», «біопаливо» тощо.

Для реалізації передбачених Законом України «Про енергозбереження» цілей Указом Президента України від 6 жовтня 1995 року був утворений Державний комітет України з енергозбереження, одним із завдань якого була координація проведення робіт з розвитку та використання нетрадиційних і відновлюваних джерел енергії.

Другий етап становлення та розвитку (2003–2010 рр.) характеризується розбудовою та реформуванням енергетичного комплексу, розширенням мережі об'єктів альтернативної енергетики та відновлюваних джерел. Базовим законодавчим актом в досліджуваній сфері виступає Закон України «Про альтернативні джерела енергії» від 20 лютого 2003 року, який визначає правові, економічні, екологічні та організаційні засади використання альтернативних джерел енергії та сприяння розширенню їх використання у паливно-енергетичному комплексі. Відповідно до ст. 1 наведеного Закону України, альтернативна енергетика — це сфера енергетики, що забезпечує вироблення електричної, теплової та механічної енергії з альтернативних джерел енергії. Альтернативні джерела енергії представляють собою відновлювані джерела енергії, до яких належать енергія сонячна, вітрова, геотермальна, гідротермальна, аеротермальна, енергія хвиль та припливів, гідроенергія, енергія біомаси, газу з органічних відходів, газу каналізаційно-очисних станцій, біогазів, та вторинні енергетичні ресурси, до яких належать доменний та коксівний газ, газ метан дегазації вугільних родовищ, перетворення скидного енергопотенціалу технологічних процесів [12]. Крім цього, вказаний Закон встановлює основні засади державної політики у сфері використання альтернативних джерел енергії, в тому числі біоенергетики, а також містить положення щодо здійснення розрахунків вартості виробленої енергії.

Основним нормативно-правовим актом, що регулює використання біомаси та біогазу на цьому етапі, виступає Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо сприяння виробництву та використанню біологічних видів палива» від 21 травня 2009 року [13]. Вказаний акт спрямований на стимулювання виробництва та використання біологічних видів палива, розвитку в Україні національного паливного ринку на основі залучення біомаси, як відновлювальної сировини для виготовлення біологічних видів палива.

Крім цього, на етапі становлення та розвитку було прийнято низку підзаконних нормативно-правових актів, що деталізують положення законів та більш детально регулюють питання використання біоенергетики. Такими актами виступають Програма розвитку виробництва дизельного біопалива, затверджена Постановою Кабінету Міністрів України від 22 грудня 2006 року; Концепція Державної цільової науково-технічної програми розвитку виробництва та використання біологічних видів палива, схвалена Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 12 лютого 2009 року.

Особливістю зазначеного періоду виступає те, що законодавство поступово з доктринального перетворюється на більш детальне та конкретне, включаючи в себе положення щодо використання різних біологічних видів палива, правил виробництва біологічної енергії, а також вимог, які висуваються до діяльності та суб'єктів, що займаються біоенергетикою.

На відміну від першого та другого етапів, *третій етап взаємодії та партнерства (2010–2017 рр.)* спрямований на відтворення сприятливого інвестиційного клімату в енергетичному секторі, а також приєднання України до Європейського енергетичного співтовариства та запозичення міжнародного досвіду в галузі біоенергетики. Так, Закон України «Про ринок електричної енергії» від 13 квітня 2017 року [14] запроваджує ряд суттєвих новел. Відомо, що одним з основних заходів стимулювання виробництва електричної енергії з альтернативних джерел виступає «зелений» тариф, який встановлюється на електричну енергію, вироблену з відновлюваних джерел. Вказаний тариф запроваджується для кожного суб'єкта господарювання, який виробляє електричну енергію за кожним видом альтернативної енергії. Так, ст. 9 Закону України «Про ринок електричної енергії» окремо визначено способи розрахунку «зеленого» тарифу для виробників електроенергії з біомаси та біогазу, а також фактори, що на них впливають. Аналогічні положення містяться і в згаданому вище Законі України «Про альтернативні джерела енергії».

Зауважимо, що одним з пріоритетних напрямків розвитку законодавства в галузі альтернативної енергетики на третьому етапі стає міжнародне співробітництво. Так, Закон України «Про ратифікацію Протоколу про приєднання України до Договору про заснування Енергетичного Співтовариства» від 15 грудня 2010 року поклав на Україну зобов'язання здійснити імплементацію ряду Директив Європейського Союзу, серед яких Директива 2001/77/ЄЕС щодо сприяння використанню електроенергії, виробленої за допомогою відновлюваних джерел енергії, на внутрішньому ринку електроенергії [15]. Крім цього, Україна, як сторона Рамкової конвенції ООН про зміну клімату та Кіотського протоколу до неї, забезпечує виконання зобов'язань за цими міжнародними угодами. Розвиток економіки України з урахуванням скорочення викидів парникових газів передбачає також Паризька угода, ратифікована Законом України від 14 липня 2016 року [16].

Серед підзаконних актів цього етапу варто звернути увагу на Постанову Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про Державне агентство з енергоефективності та енергозбереження України» від 26 листопада 2014 року [17], якою було проголошено створення нового органу державної влади, що має спеціальну компетенцію в галузі енергетики. До цього моменту реалізацією державної політики у сфері ефективного використання паливно-енергетичних ресурсів, енергозбереження, відновлюваних джерел енергії та альтернативних видів палива здійснювали Державний комітет України з енергозбереження, а після його ліквідації — Міністерство палива та енергетики України. На нашу думку, така реорганізація органів влади та необхідність створення окремої структури зумовлена саме значущістю вказаного сектору економіки, його пріоритетністю як складової національної безпеки України.

Сучасний етап модернізації (2017 рік — теперішній час) передбачає реформування законодавчого забезпечення галузі, а також вдосконалення самого сектору виробництва електроенергії з відновлюваних джерел, в тому числі з біомаси. На виконання цих завдань 18 серпня 2017 року Кабінетом Міністрів України було видане розпорядження, яким затверджено комплексну Енергетичну стратегію України на період до 2035 року «Безпека, енергоефективність, конкурентоспроможність» [18]. Згідно з цим документом, основними заходами з реалізації стратегічних цілей у секторі відновлюваних джерел енергії виступають збільшення використання біо-

маси у генерації електро- та теплоенергії шляхом: стимулювання використання біомаси як палива на підприємствах, де біомаса є залишковим продуктом; інформування про можливості використання біомаси як палива в індивідуальному тепlopостачанні; сприяння створенню конкурентних ринків біомаси.

11 грудня 2019 року Європейська комісія ухвалила комюніке «Європейський зелений курс» (European Green Deal) — програму дій, в центрі якої — план переходу до кліматично нейтральної Європи до 2050 року. Цей курс є дорожньою картою заходів, які перетворять Євросоюз на ефективну, стійку та конкурентоспроможну економіку, визначать засоби перетворення Європи на перший у світі кліматично нейтральний континент до 2050 року, стимулюючи розвиток економіки, покращення здоров'я та якості життя людей, а також трансформують кліматичні та екологічні виклики на можливості у всіх сферах та політиках ЄС, гарантуючи справедливий та інклюзивний характер зеленого переходу. Ключовими напрямками Європейського зеленого курсу є чиста енергія, кліматична дія, будівництво та реновація, стійка промисловість, стійка мобільність, зменшення забруднення довкілля, біорозмаїття, стійка аграрна політика. У вказаному документі зазначається, що на тлі економічної та коронавірусної кризи саме Європейський зелений курс є об'єднуючим елементом, який підвищить стійкість вразливого світу. Він стосується не стільки кліматичної політики, скільки зеленої концепції модернізації економіки та економічного зростання для забезпечення життя людини у гармонії з планетою та її ресурсами [19].

Висновки. Підсумовуючи все вищезазначене, можна дійти висновку, що сучасне українське законодавство в галузі біоенергетики в своєму розвитку поступово переходить не лише від етапу запровадження до етапу розвитку, а й від загальних доктринальних норм до норм, які регулюють практичну сферу виробництва альтернативної енергії з біомаси. Приєднання ж України до Європейських ініціатив, а також запозичення міжнародного досвіду в зазначеній сфері має позитивним чином вплинути на енергетичний баланс та забезпечити розвиток сектору, зокрема, в ракурсі необхідності створення повноцінного конкурентного середовища на енергетичному ринку України; зміни теплової генерації відновлюваними джерелами енергії та здійснення повноцінної трансформації вугільних регіонів, що означає поступове закриття нерентабельних підприємств з паралельним створенням у цих регіонах альтернативних робочих місць.

Література

1. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р., з наступними змінами та доповненнями // Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1996. № 30. Ст. 141.
2. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Біоенергетика>
3. Караханян К. М. Особливості правового регулювання альтернативної енергетики в країнах Америки (США, Канада, країни Латинської Америки) // Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». Серія: «Юридичні науки». Київ, 2021. № 1(35). С. 68–75.
4. Перспективи розвитку альтернативної енергетики на Поліссі України / В. О. Дубровін, Л. Д. Романчук, С. М. Кухарець [та ін.]; відп. ред. О. В. Скидан. Київ: Центр учбової літератури. 337 с.
5. European Biofuels Technology Platform Home Page [Electronic resource]. URL: <http://www.biofuelstp.eu/>
6. URL: <https://sae.gov.ua/uk/ae/bioenergy>
7. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2021/04/30/673528/>
8. Харитонова Т. Є., Григор'єва Х. А. Доктрина правового регулювання альтернативної енергетики в Україні: сучасні тенденції розвитку. KELM (Knowledge, Education, Law, Management). 2020. № 3 (31). С. 295–296.
9. Платонова Є. О. Етапи розвитку законодавства у сфері використання альтернативних джерел енергії в Україні // Юридичний науковий електронний журнал. 2020. № 8. С. 250–256.
10. Про енергозбереження: Закон України від 1 липня 1994 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/74/94-вр#Text>
11. Про альтернативні види палива: Закон України від 14 січня 2000 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1391-14#Text>
12. Про альтернативні джерела енергії: Закон України від 20 лютого 2003 р. // Верховна Рада України. 2003. № 24. Ст. 155.
13. Про внесення змін до деяких законів України щодо сприяння виробництву та використанню біологічних видів палива: Закон України від 21 травня 2009 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1391-17#Text>
14. Про ринок електричної енергії: Закон України від 13 квітня 2017 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2019-19#Text>
15. Про ратифікацію Протоколу про приєднання України до Договору про заснування Енергетичного Співтовариства: Закон України від 15 грудня 2010 року // Відомості Верховної Ради України. 2011. № 24. Ст. 170.
16. Шматько Г. І. Проблематика сталого розвитку альтернативної енергії в Україні: правові аспекти // Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». Серія: «Юридичні науки». 2020. № 11.
17. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про Державне агентство з енергоефективності та енергозбереження України» від 26 листопада 2014 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/676-2014-п#Text>
18. Комплексну Енергетичну стратегію України на період до 2035 року «Безпека, енергоефективність, конкурентоспроможність»: розпорядження Кабінету Міністрів України від 18 серпня 2017 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/605-2017-р#Text>
19. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2020/12/21/7117835/>

References

1. Konstytucija Ukrainy: pryjnjata na p'jatih sesiji Verkhovnoji Rady Ukrainy 28 chervnja 1996 r., z nastupnymy zminamy ta dopovnnennjamy // Vidomosti Verkhovnoji Rady Ukrainy (VVR). 1996. # 30. St. 141.
2. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Bioenerghetyka>
3. Karakhanjan K. M. Osoblyvosti pravovogho rehuljuvannja aljternatyvnoji energhetyky v krajinakh Ameryky (SShA, Kanada, krajiny Latynsjkoji Ameryky) // Mizhnarodnyj naukovyj zhurnal «Internauka». Serija: «Jurydychni nauky». Kyjiv, 2021. # 1(35). S. 68–75.
4. Perspektyvy rozvytku aljternatyvnoji energhetyky na Polissi Ukrainy / V. O. Dubrovin, L. D. Romanchuk, S. M. Kukharec [ta in.]; vidp. red. O. V. Skydan. Kyjiv: Centr uchbovoji literatury. 337 s.
5. European Biofuels Technology Platform Home Page [Electronic resource]. URL: <http://www.biofuelstp.eu/>
6. URL: <https://sae.gov.ua/uk/ae/bioenergy>
7. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2021/04/30/673528/>
8. Kharytonova T. Je., Ghryghor'jeva Kh. A. Doktryna pravovogho rehuljuvannja aljternatyvnoji energhetyky v Ukraini: suchasni tendenciji rozvytku. KELM (Knowledge, Education, Law, Management). 2020. # 3 (31). S. 295–296.

9. Platonova Je. O. Etapy rozvytku zakonodavstva u sferi vykorystannja aljternatyvnykh dzherel energiji v Ukrajinі // Jurydychnyj naukovyj elektronnyj zhurnal. 2020. # 8. S. 250–256.
10. Pro energhozberezhennja: Zakon Ukrajinjy vid 1 lypnja 1994 roku. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/74/94-vr#Text>
11. Pro aljternatyvni vydy palyva: Zakon Ukrajinjy vid 14 sichnja 2000 roku. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1391-14#Text>
12. Pro aljternatyvni dzherela energiji: Zakon Ukrajinjy vid 20 ljutogho 2003 r. // Verkhovna Rada Ukrajinjy. 2003. # 24. St. 155.
13. Pro vnesennja zmin do dejakykh zakoniv Ukrajinjy shhodo spryjannja vyrobnyctvu ta vykorystannju biologhichnykh vydiv palyva: Zakon Ukrajinjy vid 21 travnja 2009 roku. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1391-17#Text>
14. Pro rynek elektrychnoji energiji: Zakon Ukrajinjy vid 13 kvitnja 2017 roku. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2019-19#Text>
15. Pro ratyfikaciju Protokolu pro pryjednannja Ukrajinjy do Doghovoru pro zasnuvannja Energhetychnogho Spivtovarystva: Zakon Ukrajinjy vid 15 ghrudnja 2010 roku // Vidomosti Verkhovnoji Rady Ukrajinjy. 2011. # 24. St. 170.
16. Shmatjko Gh. I. Problematyka stalogho rozvytku aljternatyvnoji energiji v Ukrajinі: pravovi aspekty // Mizhnarodnyj naukovyj zhurnal «Internauka». Serija: «Jurydychni nauky». 2020. # 11.
17. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrajinjy «Pro zatverdzhennja Polozhennja pro Derzhavne aghentstvo z energhoefektyvnosti ta energhozberezhennja Ukrajinjy» vid 26 lystopada 2014 roku. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/676-2014-p#Text>
18. Kompleksnu Energhetychnu strateghiju Ukrajinjy na period do 2035 roku «Bezpeka, energhoefektyvnistj, konkurentospromozhnistj»: rozporjadzhennja Kabinetu Ministriv Ukrajinjy vid 18 serpnja 2017 roku. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/605-2017-r#Text>
19. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2020/12/21/7117835/>

УДК 351.342.2

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

Байрачна Лариса Кимівна

*кандидат філософських наук,
доцент кафедри конституційного права України
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого*

Байрачная Лариса Кимовна

*кандидат философских наук,
доцент кафедры конституционного права Украины
Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого*

Bayrachna Larysa

*PhD in philosophy sciences, Associate Professor of the
Department of Constitution Law of Ukraine
Yaroslav Mudryi National Law University
ORCID: 0000-0002-0249-8207*

Сурмін Даниїл Владиславович

*студент Міжнародно-правового факультету
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

Сурмин Даниил Владиславович

*студент Международно-правового факультета
Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого*

Surmin Danyil

*Student of the International Law Faculty
Yaroslav Mudryi National Law University*

DOI: 10.25313/2520-2308-2021-5-7217

**ПРОБЛЕМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОГО
РЕГУЛЮВАННЯ ВЗАЄМОДІЇ ДЕРЖАВНИХ
ІНСТИТУЦІЙ В УКРАЇНІ**

**ПРОБЛЕМЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ КОНСТИТУЦИОННО-ПРАВОВОГО
РЕГУЛИРОВАНИЯ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ ГОСУДАРСТВЕННЫХ
ИНСТИТУТОВ В УКРАИНЕ**

**THE PROBLEMS OF IMPROVING CONSTITUTIONAL-RIGHT
REGULATION OF INTERACTIONS OF STATE
INSTITUTIONS IN UKRAINE**

Анотація. Дослідження присвячене пошуку ефективних механізмів правового регулювання взаємодії державно-владних органів в Україні. У роботі розглянуто питання розмежування повноважень гілок влади й визначення способів плідної взаємодії державних інституцій без суперництва. Вказані особливості політико-правових інструментів врегулювання відносин гілок влади. Проаналізовано конкретні аспекти системи стримувань і противаг, інституту контрастигування, взаємодії органів державної влади з громадським суспільством. Підкреслено важливість принципу поділу влади як головного чинника побудови демократичної системи органів влади в державі. Визначені проблеми взаємодії державних інституцій, які стримували демократично-правовий розвиток системи органів державної влади. У дослідженні було здійснено обґрунтування понять органів державної влади, окремо розглянуто важливість кожної з гілок влади.

Розглянуто питання важливості існування інституту громадськості, його конституційно-правового впливу на органи державної влади. Опрацьовані етапи взаємодії органів влади з початку конституційного регулювання після проголошення незалежності України, конституційної кризи 1995 року, конституційної реформи 2004–2005 років, конституційних змін 2013–2014-х років. Проведено аналіз взаємодії й функціонування законодавчої, виконавчої, судової влади. Зазначено роль інституту Президента України у врівноваженні взаємовідносин державних органів. Підкреслено важливість Конституційного Суду у тлумаченні повноважень державних інститутів влади, у перевірці нормативно-правових актів органів влади на відповідність Основному закону. У статті розібрано сучасну нормативно-правову базу пов'язану з механізмами конституційно-правового регулювання державних інституцій.

Ключові слова: державно-владні органи, повноваження гілок влади, державні інституції, політико-правові інструменти, система стримувань і противаг, інститут контрасигнування, громадське суспільство, принцип поділу влади.

Аннотація. Исследование посвящено поиску эффективных механизмов правового регулирования взаимодействия государственно-властных органов в Украине. В работе рассмотрены вопросы разграничения полномочий ветвей власти и определения способов плодотворного взаимодействия государственных институтов без соперничества. Указаны особенности политико-правовых инструментов урегулирования отношений ветвей власти. Проанализированы конкретные аспекты системы сдержек и противовесов, института контрасигнования, взаимодействия органов государственной власти с гражданским обществом. Подчеркнута важность принципа разделения властей в качестве главного фактора построения демократической системы органов власти в государстве. Определены проблемы взаимодействия государственных институтов, которые сдерживали демократически-правовое развитие системы органов государственной власти. В исследовании было осуществлено обоснование понятий органов государственной власти, отдельно рассмотрено важность каждой из ветвей власти. Рассмотрены вопросы важности существования института общественности, его конституционно-правового воздействия на органы государственной власти. Разработаны этапы взаимодействия органов власти с начала конституционного регулирования после провозглашения независимости Украины, конституционного кризиса 1995 года, конституционной реформы 2004–2005 годов, конституционных изменений 2013–2014-х годов. Проведен анализ взаимодействия и функционирования законодательной, исполнительной, судебной власти. Указано роль института Президента Украины в уравнивании взаимоотношений государственных органов. Подчеркнута важность Конституционного Суда в толковании полномочий государственных институтов власти, в проверке нормативно-правовых актов органов власти на соответствие Основному закону. В статье рассмотрена современная нормативно-правовая база связанная с механизмами конституционно-правового регулирования государственных институтов.

Ключевые слова: механизмы взаимодействия государственно-властных органов, полномочия ветвей власти, государственные институты, политико-правовые инструменты, система сдержек и противовесов, институт контрасигнования, гражданское общество, принцип разделения властей.

Summary. The article is devoted to finding effective mechanisms for legal regulation of the interactions of state-controlled bodies in Ukraine. The work discusses the issue of separation of powers between state branches and determining the ways of fruitful interaction of government institutions without rivalry. It is shown the specificities of the political-right tools to govern relations among branches of government. The analysis of specific aspects of system checks and balances, institute of countersignature, interaction between the state bodies and civil society was done. Highlighted the importance of a principle of division of the power as a major factor for building democratic system of government authorities. The problem of interaction of state institutions that have hampered the democratic-right development of the system of government authorities were defined. The article discusses the concepts of the state authorities, and separately considered the importance of each branch of power. The issue of the importance of the existence of the public institution, its constitutionally-legal impact on the public authorities was considered. Special attention is paid to periods of the interactions of the authorities since the start of constitutional regulation after proclaiming Ukraine's independence, constitutional crisis of 1995, constitutional reform of 2004–2005s, constitutional changes of the 2013–2014s. The analysis of the interaction and functioning of legislative, executive, and judicial power was done. It is shown the role of Ukraine's Presidential Institute in balancing the interactions of state bodies. Highlighted the importance of the Constitutional Court in interpreting the powers of the government's institutions, in the inspection of general documents of the authorities for compliance with Constitution. The article explores the current legal framework related to the mechanisms of constitutionally-legal regulation of state institutions.

Key words: mechanisms of the interactions of state-controlled bodies, powers of state branches, government institutions, political-right tools, system checks and balances, institute of countersignature, civil society, a principle of division of the power.

Постановка проблеми. Із здобуттям незалежності, встановленням демократії, свободи слова, зміною політичного режиму, появою громадянського суспільства, створенням правової держави, поділом влади на законодавчу, виконавчу й судову гілки, з'явилася необхідність у вдосконаленні конституційно-правового регулювання державно-владних відносин між інституціями в Україні.

Конституційно-правова наука визначає важливість того, яким чином будуть взаємодіяти між собою гілки державної влади, у якому структурно-методологічному напрямі проявлятимуться взаємозв'язки між визначеними конституційно-правовими інституціями. Стратегія встановлення конкурентної демократично-правової держави потребує вирішення проблем із забезпеченням взаємодії між конституційно-правовими інституціями відповідними процедурами й механізмами щодо підвищення ефективності взаємодії й реалізації державної політики. Сьогодні питання співпраці вищих органів державної влади є однією з актуальних проблем в Україні, бо через постійні конфлікти між владними інституціями всередині країни стає неможливим демократичний розвиток взагалі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З 1991 року вітчизняна плеяда науковців розробила величезну кількість теоретичних обґрунтувань та практичних рекомендацій. Проблеми відсутності чітких механізмів щодо врівноваження взаємодії між гілками влади й конституційно-правове регулювання цього процесу зацікавило багатьох вчених, юристів, політиків.

Питанням конституційно-правового врегулювання державно-владних інституцій займалися відомі політичні діячі й науковці, такі як: О. Тодика [1], В. Копейчиков [2], В. Шаповал [3], В. Савельєв [4], О. Бульба [5].

У науці проблема взаємодії державних інституцій почала розглядатися з часів Стародавньої Греції, такими видатними філософами та вченими, як Арістотель і Платон. Ґрунтовний вид концепція здобула за часів просвітництва. Особливих зусиль доклав французький філософ-письменник Ж. Ж. Руссо, який встановив, що народовладдя проявляється в поділі влади на три гілки: законодавчу, виконавчу, судову [6].

В останні часи в державно-правовій науці істотна увага приділяється вивченню інститута президентства, Верховній Раді України як єдиному законодавчому органу у державі, але, насамперед, забувають про такі важливі державно-владні інституції, як: Конституційний Суд України, Рахункова Палата, Кабінет Міністрів, тому з'являється необхідність

вивчення даної проблеми та пошуку вирішення загальних питань удосконалення взаємовідносин державних органів.

Нормативно-правовою базою наукового дослідження становлять такі політично-правові документи: Конституція України, Декларація про державний суверенітет України, Акт проголошення незалежності України й інші нормативні акти.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Основною ціллю дослідження є визначення механізмів вдосконалення конституційно-правового регулювання державно-владних інституцій в Україні. Для досягнення поставленої мети потрібно вирішення наступних завдань: — проаналізувати взаємозв'язки, взаємодії й функціонування владного трикутника, зробити пошук способів впровадження механізмів удосконалення конституційно-правового регулювання державних інституцій в Україні; — розглянути теоретичні та практичні питання створення системи стримувань та противаг між органами державної влади.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проблема взаємодії державних гілок влади виникає одразу після проголошення незалежності України. Постійні конфлікти державно-владних інституцій, невстановлені засади державної політики, суперечки між парламентом та президентом щодо створення й проведення Конституційних комісій, затягування прийняття Основного закону призвели до конституційної кризи. Вирішальним кроком щодо питання стало підписання конституційного договору у 1995 році між Верховною Радою та Президентом про засади державної політики до прийняття Конституції [7]. Навіть після узгодження та набрання чинності Основного закону ефективність взаємодії публічних органів влади залишалася під загрозою. Конституційна реформа 2004–2005-х років спричинила певну неузгодженість між владним трикутником, не були чітко зазначені політичні позиції органів державної влади, так званий біцефалізм виконавчої влади в Україні, який існував до реформи, не був повністю вирішений.

Конфлікти між урядом та Президентом щодо реалізації повноважень глави держави, які покладаються на органи виконавчої влади загострили ситуацію й призвели до кризи в державі, але з прийняттям Закону «Про Кабінет Міністрів України» частково ситуація стабілізувалася. Попри те, що деякі положення Закону суперечать розмежуванню повноважень між урядом, парламентом і президентом згідно з чинною Конституцією, що може похитнути взаємозв'язки між державними інституціями.

Події 2013–2014-х років яскраво продемонстрували нестабільність взаємовідносин державних

органів, юридичну безвідповідальність, порушення чинних норм законодавства, що призвели до фатальних помилок політично-правового характеру. Це було пов'язано з особливостями президентсько-парламентської республіки в Україні, форма та впровадження якої суттєво відрізнялася від схожих форм правління в розвинутих країнах за кордоном, наприклад у країнах Європейського Союзу, наслідком чого стала узурпація влади Президентом та зруйнування системи стримування і противаг гілок державної влади. Відповідно до статті 6 Конституції України принцип поділу влади-це є основа конституційного ладу в державі, проте поділ влади не гарантує обов'язкового врівноваження взаємодії між державними інституціями. Наприклад, статус Президента, що закріплений в Конституції, з огляду на визначений поділ влади є суперечливим [8]. Глава держави не належить до жодної гілки влади, до виконавчої особливо, проте є частиною системи стримувань та противаг і має, наділені законом, повноваження впливати на законодавчу владу.

З цього можна зробити висновок, що Президент України наділений широкими владними повноваженнями. Із зазначеними випадками конфліктів органів державної влади можна стверджувати, що наразі в нормах чинного законодавства України та Основного закону присутні численні прогалини та суперечності, які неодмінно потребують змін та доробок.

Запровадження системних механізмів конституційно-правового регулювання взаємодії органів державної влади є невід'ємним завданням усіх владних інституцій в Україні. Ключовим показником успішності роботи та реалізації державної політики є довіра населення, тому шляхом плідної співпраці й досягненням консенсусу державно-владні інституції повинні подолати системну кризу в країні. Як казав відомий український вчений-правознавець В. Я. Тацій: вирішальними основами будь-яких соціальних змін та перетворень у державі є їх плановість, системність, наукове обґрунтування.

Важливу роль у тлумаченні подібних механізмів і їх втіленні має Конституційний Суд України, який виступає певним арбітром, що уповноважений тлумачити положення Основного закону, підтверджувати конституційність відповідних норм щодо яких виникли конфлікти між державно-владними інституціями. У життєвій практиці часто виділяють важливість саме виконавчої та законодавчої влади, а судовій приділяється менше уваги, що зумовлює її замкненість і створює думку про малу значущість у поділі гілок влади.

Треба зазначити, що кожна гілка влади не повинна брати на себе функції й повноваження іншої.

Важливим є те, що жодна з гілок владного трикутника не може діяти самостійно, бо одразу відбувається узурпація влади, тому втілення державної політики можливе лише у чіткій взаємодії інституцій.

До ефективних механізмів правового регулювання державно-владних інституцій належить система стримувань і противаг [9]. Відповідна система є базовою основою демократизації органів влади. Спосіб стримування та противаг закріплює основоположний принцип поділу влади, завдяки якому забезпечується рівномірний розподіл влади, не зосереджуючи її в одних руках.

Сутність даного механізму розкривається в у двох головних елементах. Першим елементом системи стримувань і противаг є розподіл повноважень між державно-владними органами, другим елементом-механізм поділу взаємних стримувань і противаг. Слід зазначити, що втілення механізму повинно відбуватися у визначеній політично-управлінській системі, яка відповідає історичному, економічному, політичному розвитку країни. Наділення суб'єктів державної влади повноваженнями у системі стримувань і противаг повинно базуватися на принципах законності, справедливості, верховенства права. До суб'єктів системи належать: Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, Президент, Конституційний Суд України.

Кожний суб'єкт наділений певним спектром повноважень щодо реалізації нагляду за політичними й економічними процесами в державі. Парламент має право на резолюцію недовіри Кабінету Міністрів, відповідно до статті 87 Конституції, на парламентський контроль, на процедуру імпичменту Президента, згідно з статтею 85 Основного закону, вплив на формування уряду [10]. Президент, насамперед, укладає вето на законопроекти парламенту, бере участь у формуванні Конституційного Суду України, за поданням Президента парламент обирає голову уряду. З боку судової влади, Конституційний Суд перевіряє на відповідність Основному закону нормативно-правові акти прийняті парламентом, урядом, президентом. Кабінет Міністрів володіє правом безпосереднього впливу та управління, відповідно до статті 113 Конституції уряд створює державну політику та слідкує за виконанням законів [10].

Сучасні проблеми системи стримувань та противаг відображені в нерівномірному поділі повноважень гілок влади, надзвичайним впливом Президента на уряд, відокремленість судової гілки від інших, сприйняття гілками влади одне одного як суперника зі спробами дискредитації [11]. Важливе значення у системі стримувань та противаг має форма управління, тобто парламентська, пре-

зидентська чи змішана. У залежності від цього, формується державна модель правління. Україні властива змішана форма, яка поділяється на два основних типи впливу: можливістю законодавчої влади впливати на формування уряду або наявність інститутів, що зумовлюють контрольну функцію над органами виконавчої влади. Змішана форма правління така, як парламентська-президентська може зумовлювати дисбаланс і зловживання повноваженнями державними органами влади. Як вже було зазначено, наділення глави держави правом у сфері виконавчої влади, призводить до феномену біцефалізму державної влади, тому в Конституції України необхідно зазначити механізм фіксації й протидії біцефалізму виконавчої влади.

Судова гілка влади має велике значення у механізмі стримувань і противаг, вона повинна бути незалежною, не отримувати тиск з боку тих органів, які призначають суддів. До причин нестабільності взаємовідносин можна віднести слабка роль судової гілки влади. Конституційна реформа 2004–2005-х років вказала на те, що статус незалежності вищих судових органів не закріплений. Судова влада зобов'язана стримувати інші гілки влади від прийняття незаконних рішень шляхом перевірки виданих нормативно-правових актів. Труднощі виникають саме з процедурою призначення суддів, бо відповідно до статті 128 Конституції призначення на посаду судді здійснюється Президентом, а всі інші обираються парламентом безстроково, окрім суддів Конституційного Суду [10]. Постає питання щодо дійсної незалежності суддів, чи повинні призначати їх парламент чи президент.

Наділення Президента повноваженнями у сфері виконавчої влади й ще здійснення ним формування судової гілки, хоча відповідно до Основного закону він не належить до судової влади, ставлять під сумнів прозорість процедури. Також, парламент, який наділений правом призначати суддів, досить політизує процес. Наприклад, депутати Верховної Ради мають право відмовити суддям, які винесли рішення, що не задовольняє парламентарів з політичних мотивів навіть без певних ґрунтовних підстав та пояснень у відмові [12].

Для затвердження незалежності суддів і зміцнення механізму стримування і противаг між державними органами влади потрібно посилити повноваження і статус Вищої ради юстиції, яка є незалежним юридичним органом відповідальним за формування суддівського корпусу. Важливо надати судам повністю виконувати свої функції, забезпечити прозору змінюваність суддів, покращити кваліфікованість суддівського корпусу, забезпечити чітке виконання

суддівських рішень, рекомендацій і рішень Конституційного суду України.

Особливим видом механізмів вдосконалення регулювання взаємодії державно-владних інституцій виступає інститут контрасигнування. Відсутність інституту контрасигнування посилює широкі владні повноваження Президента. Контрасигнація полягає в тому, що прем'єр міністр закріплює нормативно-правовий акт президента й бере на себе юридичну відповідальність. Інститут контрасигнування створює залежність президента від уряду, зменшуючи тим самим повноваження глави держави. Контрасигнатура посилює також відповідальність Кабінету Міністрів і його провідну роль у взаємодії між гілками влади. В Україні були спроби запровадження інституту контрасигнування, але мали формальний характер, який проявлявся у візуванні указів та розпоряджень Президента урядом.

Наразі, існують колізії у нормативно-правових актах щодо контрасигнації, поняття терміну взагалі відсутнє в законодавстві. Згідно з Регламентом Кабінету Міністрів міністри несуть відповідальність за видані правові акти глави держави, що суперечить Закону «Про Кабінет Міністрів України», в якому вказано, що міністри не можуть нести відповідальність за виконання відповідних актів Президента [13]. Тобто, власної думки уряд мати не може щодо актів глави держави, але повинен, насамперед, нести за це відповідальність. Задля встановлення інституту контрасигнування й врівноваження поділу влади між Президентом і урядом потрібно прийняти зміни до Закону щодо прибрання положення про обов'язкове скріплення актів і надання пояснень Конституційним Судом щодо незаконності відповідної норми. Інститут контрасигнації є політично-правовою основою між взаємодією уряду й Президентом.

До дієвих методів регулювання взаємодії державних інституцій належить контроль з боку громадськості. Думка населення та довіра відіграють ключову роль у функціонуванні органів влади, тому ефективний зв'язок між державно-владними інституціями й громадянським суспільством визначає вектор розвитку країни. Запровадження будь-яких способів урегулювання державних інституцій потребує активної участі народу, суспільства в цілому.

Сприяння розвитку громадянського суспільства зазначено в положеннях Конституції України, а саме відповідно до статті 36 громадяни мають право на об'єднання у політичні партії й громадські організації, згідно з Законом «Про громадські об'єднання» статтею 1 визначено поняття громадських об'єднань, їх діяльність, порядок утворення та інше [14]. Держава гарантує прозорість прийняття рішень,

доступу до інформації, участь громадян в управлінні в державних органах згідно з Законом України «Про засади внутрішньої та зовнішньої політики» [15].

Відповідно до указу Президента про «Стратегію державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні» були закріплені засади розвитку громадянського суспільства в державі [16]. Завдяки взаємодії державних гілок влади і громадськості можна досягнути зміни застарілих механізмів взаємозв'язку, покращити розуміння владою настроїв суспільства. Для реалізації процедур і способів взаємодії між громадськістю й органами влади необхідно створити інститут громадськості. Завданням для державних органів є покращення комунікації між громадянським суспільством і самоврядними структурами.

Найкращим способом взаємодії виступає звітність державно-владних інституцій перед суспільством [17]. Поширення і обговорення актуальних проблем, створення соціального діалогу стабілізує взаємодію гілок влади в країні, піднімає рівень довіри населення. Втілення цих положень відображено у Законі України «Про соціальний діалог в Україні» [18]. На противагу звітності повинен діяти громадський контроль і моніторинг. Серед результативних методів контролю існує громадська експертиза з боку структури інституту громадськості задля запобігання узурпації влади, зловживань повноваженнями посадовими особами. Питання експертиз регулюється таким нормативно-правовим актом: «Порядок сприяння проведенню громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади».

У практичній діяльності інститутів громадськості у Європі виступають ефективні механізми діяльності консультативно-дорадчих органів, громадських рад [19]. Участь громадянського суспільства може відбуватися у двох формах: з участю в нормотворчій діяльності державно-владних інституцій, з участю

в правозастосовчій діяльності влади. Процеси взаємодії громадськості й державних органів влади мають бути на основі взаємоінтеграції й недопущенні використання громадських рад, організацій як способу зловживанням впливу заінтересованими групами осіб щодо громадських експертиз, консультацій.

Важливим кроком до врегулювання взаємовідносин між державними гілками влади й громадянським суспільством буде створення певної концепції щодо діяльності інституту громадськості разом із механізмами впливу з боку населення, так і взаємоінтеграції органів державної влади. Головними напрямками партнерства між державними органами й громадськістю є створення правової бази взаємодії, співпраця на рівні консультативного, дорадчого впливу на соціально-політичну ситуацію в країні, удосконалення співробітництва державних інституцій через активну діяльність громадянського суспільства.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Перед українськими державно-владними інституціями постало завдання трансформації державного управління, зміни державної політики, стабілізації взаємодії між державними гілками влади. Шляхом плідної співпраці органів законодавчої, виконавчої, судової влади можна досягнути консенсусу у взаємодії між державними інституціями.

З наведеного аналізу дослідження можна зробити такий підсумок, що врегулювання владних відносин в державі досягаються завдяки особливим механізмам взаємодії гілок влади. Наприклад, завдяки таким політико-правовим інструментам: системі стримування і противаг, інституту контрасигнування, взаємодії громадськості й органів влади, втіленню конституційних реформ, формуванню методик державної взаємодії, що наблизить взаємодію державно-владних інституцій в Україні до стабільного європейського рівня.

Література

1. Тодика О. Ю. Проблеми становлення народовладдя: теоретичний та конституційно-правовий аспекти // Право і Безпека. 2004. Т. 3, № 2. С. 21–25.
2. Основи конституційного права України / За редакцією академіка АПрН України, професора Копейчикова В. В. К.: Юрінформ, 1997. 208 с. (Козюбра М. І., Колодій А. М., Копейчиков В. В., Лисенков С. Л., Медведчук В. В., Пастухов В. П.).
3. Шаповал В. М. Конституційне право зарубіжних країн: Академ. курс: підручн. К.: ІнЮре, 2015. 315 с.
4. Савельєв В. Ф. Концепція прав людини в теорії правової держави // Громадянське суспільство і правова держава: проблеми становлення. Київ, 1997. С. 44–55.
5. Бульба О. Деякі аспекти реалізації принципу поділу влади в державах Центральної та Східної Європи // Право України. 2008. № 4. С. 151–156.

6. Руссо Ж. Ж. Об общественном договоре, или Принципы политического права // Политические сочинения: трактаты; пер. с фр. К.: Дух і Літера, 2000. С. 153–284.
7. Конституційний договір між Верховною Радою України та Президентом України про основні засади організації та функціонування державної влади і місцевого самоврядування в Україні на період до прийняття нової Конституції України: Конституційний договір від 08.06.1995 № 1к/95ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1%D0%BA/95-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 08.05.2021).
8. Заєць А. Принцип розподілу влад в новітній українській конституційно-правовій практиці // Вісник Академії правових наук України. 1998. № 2 (13). С. 50.
9. Конституція України: шляхи вдосконалення: матеріали круглого столу (Київ, 26 червня 2015 р.). К.: Нац. акад. внутр. справ, 2015. 80 с.
10. Конституція України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=254%EA%2F96-%E2%F0> (дата звернення: 08.05.2021).
11. Чарльз Р. Вайз. Розбудова конституційної держави // Розподіл повноважень між гілками влади в умовах суспільно-економічної кризи (доповіді, презентації та дискусії): Науково-практична конференція м. Київ, 7–9 квітня 1995 р. К., 1995. С. 3–7.
12. Шохин А. Н. Взаимодействие властей в законодательном процессе. М.: Изд-во Наш дом, 1997. 192 с.
13. Регламент Кабінету Міністрів України. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npras/228286390> (дата звернення: 08.05.2021).
14. Закон України «Про громадські об'єднання». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/212/2012#Text> (дата звернення: 08.05.2021).
15. Закон України «Про засади внутрішньої та зовнішньої політики». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/212/2012#Text> (дата звернення: 08.05.2021).
16. Указ Президента про «Стратегію державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/212/2012#Text> (дата звернення: 08.05.2021).
17. Архипова Є. О., Дмитренко Н. О. Ефективна комунікація між органами державної влади та громадськістю як умова розвитку демократичного суспільства // Інвестиції: практика та досвід. 2016. № 1. С. 92–96.
18. Закон «Про соціальний діалог в Україні». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2862-17#Text> (дата звернення: 08.05.2021).
19. Лисенко О. М. Становлення та функціонування органів державної влади України в контексті євроінтеграційних процесів (1991–2004 рр.)

References

1. Todyka O. Yu. Problemy stanovlennia narodovladdia: teoretychnyi ta konstytutsiino-pravovyi aspekty // Pravo i Bezpeka. 2004. Т. 3, # 2. S. 21–25.
2. Osnovy konstytutsiinoho prava Ukrainy / Za redaktsiieiu akademika APrN Ukrainy, profesora Kopieichykova V. V. K.: Yurinform, 1997. 208 s. (Koziubra M. I., Kolodii A. M., Kopieichykov V. V., Lysenkov S. L., Medvedchuk V. V., Pastukhov V. P.).
3. Shapoval V. M. Konstytutsiine pravo zarubizhnykh krain: Akadem. kurs: pidruchn. K.: InIure, 2015. 315 s.
4. Saveliev V. F. Kontseptsiia prav liudyny v teorii pravovoi derzhavy // Hromadianske suspilstvo i pravova derzhava: problemy stanovlennia. Kyiv, 1997. S. 44–55.
5. Bulba O. Deiaki aspekty realizatsii pryntsyphu podilu vlady v derzhavakh Tsentralnoi ta Skhidnoi Yevropy // Pravo Ukrainy. 2008. № 4. S. 151–156.
6. Russo Zh. Zh. Ob obshchestvennom dogovore, ili Printsipy politicheskogo prava // Politicheskie sochineniya: trakty; per. s fr. K.: Dukh i Litera, 2000. S. 153–284.
7. Konstytutsiinyi dohovir mizh Verkhovnoiu Radoiu Ukrainy ta Prezydentom Ukrainy pro osnovni zasady orhanizatsii ta funktsionuvannia derzhavnoi vlady i mistsevoho samovriaduvannia v Ukraini na period do pryiniattia noi voi Konstytutsii Ukrainy: Konstytutsiinyi dohovir vid 08.06.1995 #1k/95VR. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1%D0%BA/95%D0%B2%D1%80> (data zvernennia: 08.05.2021).
8. Zaiets A. Pryntsyyp rozpodilu vlad v novitnii ukrainskii konstytutsiino-pravovii praktytsi. Visnyk Akademii pravovykh nauk Ukrainy. 1998. № 2 (13). S.50.
9. Konstytutsiia Ukrainy: shliakhy vdoskonalennia: materialykruhloho stolu (Kyiv, 26 chervnia 2015 r.). K.: Nats. akad. vnutr. sprav, 2015. 80 s.
10. Konstytutsiia Ukrainy. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=254%EA%2F96-%E2%F0> (data zvernennia: 08.05.2021).

11. Charlz R. Vayz. Rozbudova konstitutsiynoi derzhavi // Rozpodil povnovazhen mizh gilkami vladi v umovakh suspilno-ekonomichnoi krizi (dopovidi, prezentatsii ta diskusii): Naukovo-praktichna konferentsiya m. Kiïv, 7–9 kvitnya 1995 r. K., 1995. S. 3–7.
12. Shokhin A. N. Vzaimodeystvie vlastey v zakonodatelnom protsesse. M.: Izd-vo Nash dom, 1997. 192 s.
13. Rehlament Kabinetu Ministriv Ukrainy. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/228286390> (data zvernennia: 08.05.2021).
14. Zakon Ukrainy «Pro hromadski obiednannia» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/212/2012#Text> (data zvernennia: 08.05.2021).
15. Zakon Ukrainy «Pro zasady vnutrishnoi ta zovnishnoi polityky» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/212/2012#Text> (data zvernennia: 08.05.2021).
16. Ukaz Prezydenta pro «Stratehiiu derzhavnoi polityky sprianiia rozvytku hromadianskoho suspilstva v Ukraini». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/212/2012#Text> (data zvernennia: 08.05.2021).
17. Arkhypova Ye.O., Dmytrenko N. O. Efektyvna komunikatsiia mizh orhanamy derzhavnoi vlady ta hromadskistiu yak umova rozvytku demokratychnoho suspilstva. Investytsii: praktyka ta dosvid. 2016. #1. S. 92–96.
18. Zakon «Pro sotsialnyi dialoh v Ukraini» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2862-17#Text> (data zvernennia: 08.05.2021).
19. Lysenko O. M. Stanovlennia ta funktsionuvannia orhaniv derzhavnoi vlady Ukrainy v konteksti yevrointehratsiinykh protsesiv (19912004 rr.)

Берченко Григорій Валерійович

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри конституційного права*

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Берченко Григорий Валерьевич

*кандидат юридических наук, доцент,
доцент кафедры конституционного права*

Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого

Berchenko Hryhorii

*Candidate of Legal Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of Constitutional Law Department
Yaroslav Mudryi National Law University*

Нікіта Денис Романович

студент

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Никита Денис Романович

студент

Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого

Nikita Denys

*Student of the
Yaroslav Mudryi National Law University*

DOI: 10.25313/2520-2308-2021-5-7214

ПРИНЦИПИ ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНСЬКОГО ПАРЛАМЕНТУ
ПРИНЦИПЫ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ УКРАИНСКОГО ПАРЛАМЕНТА
PRINCIPLES OF ACTIVITY OF THE UKRAINIAN PARLIAMENT

Анотація. У статті проведено системний аналіз керівних принципів організації та діяльності Верховної Ради України, до яких, зокрема, належать такі принципи, як принцип верховенства права; принцип законності (як складова верховенства права); принцип народовладдя; принцип виборності; принцип колегіальності; принцип гласності; принцип діяльності парламенту на постійній основі. Також з'ясовано зміст, характер та особливості кожного з вищезазначених принципів. Для ґрунтовного дослідження було застосовано практику ЄСПЛ з приводу тлумачення даних принципів, вивчено рішення КСУ, окремі думки суддів КСУ, проведено всебічний аналіз національного законодавства, що регулює організацію та діяльність Верховної Ради України. У статті були наведені приклади порушень даних принципів, встановлені випадки обмеження в їх реалізації. Зокрема, причинами їх порушення, найчастіше, стає некомпетентність суб'єктів законодавчого процесу та наявність ознак «неякісного», неточного законодавчого регулювання діяльності українського парламенту. Підстави обмеження даних принципів повинні бути врегульовані виключно на законодавчому рівні та переслідувати легітимну мету. У статті з'ясовано та вичерпно розкрито актуальність вибраної теми, що зумовлена, в першу чергу, важливістю інституту українського парламенту та, відповідно, необхідністю з'ясування принципів організації та діяльності даного інституту. Важливим аспектом в сенсі актуальності є і те, що дана тема недостатньо розкрита в контексті наукових досліджень. Авторами проведено аналіз останніх досліджень та публікацій. За результатами проведеного у статті дослідження зроблено необхідні висновки, у яких ще раз було наголошено на необхідності та важливості інституту принципів права українського парламенту.

Ключові слова: Верховна Рада України, принципи права, український парламент, принципи діяльності парламенту.

Аннотация. В статье проведен системный анализ руководящих принципов организации и деятельности Верховной Рады Украины, к которым, в частности, относятся такие принципы, как принцип верховенства права; принцип законности (как составляющая верховенства права); принцип народовластия; принцип выборности; принцип коллегиальности; принцип гласности; принцип деятельности парламента на постоянной основе. Также выяснено содержание, характер и особенности каждого из вышеупомянутых принципов. Для основательного исследования была применена практика ЕСПЧ по поводу толкования данных принципов, изучено решение КСУ, отдельные мнения судей КСУ, проведен всесторонний анализ национального законодательства, регулирующего организацию и деятельность Верховной Рады Украины. В статье были приведены примеры нарушений данных принципов, установлены случаи ограничения в их реализации. В частности, причинами их нарушения, чаще всего, становится некомпетентность субъектов законодательного процесса и наличие признаков «некачественного», неточного законодательного регулирования деятельности украинского парламента. Основания ограничения данных принципов должны быть урегулированы исключительно на законодательном уровне и преследовать легитимную цель. В статье выяснено и исчерпывающе раскрыты актуальность выбранной темы, обусловлена, в первую очередь, важности института украинского парламента и, соответственно, необходимостью выяснения принципов организации и деятельности данного института. Важным аспектом в смысле актуальности и то, что данная тема недостаточно раскрыта в контексте научных исследований. Авторами проведен анализ последних исследований и публикаций. По результатам проведенного в статье исследования сделаны необходимые выводы.

Ключевые слова: Верховная Рада Украины, принципы права, украинский парламента, принципы деятельности парламента.

Summary. The article provides a systematic analysis of the guiding principles of the organization and activities of the Verkhovna Rada of Ukraine, which, in particular, include such principles as the principle of the rule of law; the principle of legality (as a component of the rule of law); the principle of democracy; the principle of election; the principle of collegiality; the principle of publicity; the principle of parliamentary activity on a permanent basis. The content, nature and features of each of the above principles are also clarified. For a thorough study, the case law of the European Court of Human Rights on the interpretation of these principles was used, the decisions of the CCU were studied, some opinions of judges CCU, conducted a comprehensive analysis of national legislation governing the organization and activities of the Verkhovna Rada of Ukraine. The article provides examples of violations of these principles, identified cases of restrictions on their implementation. In particular, the reasons for their violation are often the incompetence of the subjects of the legislative process and the presence of signs of «poor», inaccurate legislative regulation of the Ukrainian parliament. The grounds for limiting these principles must be regulated exclusively at the legislative level and pursue a legitimate aim. The article clarifies and exhaustively reveals the relevance of the chosen topic, which is primarily due to the importance of the institution of the Ukrainian Parliament and, accordingly, the need to clarify the principles of organization and operation of this institution. An important aspect in terms of relevance is that this topic is insufficiently disclosed in the context of scientific research. The authors analyzed the latest research and publications. Based on the results of the study conducted in the article, the necessary conclusions were made, which once again emphasized the need and importance of the institution of principles of law of the Ukrainian Parliament.

Key words: Verkhovna Rada of Ukraine, principles of law, Ukrainian parliament, principles of parliament activity.

Постановка проблеми. Вже 30 років як Україна є незалежною та суверенною державою, яка інтенсивно зазнає позитивних змін в політичному, економічному, правовому, соціальному та культурному житті. Концентруючи увагу на політичних аспектах, важливо зазначити, що на сучасному етапі розвитку власного демократичного державного механізму Україна зазнає якісних перетворень, віддаляючись від неефективних інститутів державної влади Радянського Союзу і переймаючи досвід у провідних, розвинених демократичних країн Заходу.

Відповідно до статті 6 Основного Закону державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову [1]. Важливу роль в цьому поділі відіграє парламента, оскільки

функціонування даного інституту є необхідним та важливим елементом в державному механізмі будь-якої демократичної держави. В Україні парламентам та єдиним органом законодавчої влади є Верховна Рада України (далі — ВРУ), яка здійснює свої функції в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України. Правовою основою організації та діяльності Верховної Ради України є Конституція України, закони «Про Регламент Верховної Ради України», «Про комітети Верховної Ради України», «Про статус народного депутата України», «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини», «Про порядок висвітлення діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування в Укра-

їні засобами масової інформації», «Про джерела фінансування органів державної влади» та положення Виборчого кодексу.

Український парламент як законодавча гілка влади займає важливе місце в державно-владному механізмі, та, забезпечуючи реалізацію системи «стримувань і противаг», зберігає баланс між гілками влади та унеможливує узурпацію влади однією з них. Діяльність Верховної Ради України не обмежується виключно законодавчою функцією, до її функцій належать, зокрема, представницька, установча, функція парламентського контролю, а також функції, пов'язані з зовнішньою діяльністю, а саме зовнішньополітична, зовнішньоекономічна та оборонна.

Для більш чіткого та ґрунтовного розуміння сутності та особливостей організації та діяльності Верховної Ради України слід звернутися до тих фундаментальних положень, на основі яких вона функціонує. Фундаментом діяльності українського парламенту, як і інших органів державної влади, є принципи права, під якими розуміються такі відправні ідеї його буття, які виражають найважливіші закономірності, підвалини даного типу держави і права, є однопорядковими із сутністю права та утворюють його основні риси, відрізняються універсальністю, вищою імперативністю і загальнозначимістю, відповідають об'єктивній необхідності побудови та зміцнення певного суспільного ладу [2, с. 43].

На відміну від інших органів державної влади, систематизований перелік керівних принципів організації та діяльності ВРУ відсутній в певному єдиному законодавчому акті. Сукупність та зміст цих принципів прямо або опосередковано впливають з положень Конституції України та інших законів, що регулюють діяльність парламенту. До таких принципів, зокрема, належать:

- принцип верховенства права;
- принцип законності (як складова верховенства права);
- принцип народовладдя;
- принцип виборності;
- принцип колегіальності;
- принцип гласності;
- принцип діяльності парламенту на постійній основі.

Через складність та багатоаспектність організації та діяльності інституту парламенту в механізмі державної влади, виникає необхідність з'ясування, дослідження та системного аналізу принципів діяльності даного інституту. Важливо зазначити, що питання та проблематика принципів діяльності Верховної Ради України не розкрита в належному обсязі в контексті наукових досліджень, що, без-

посередньо, і становить актуальність дослідження даної теми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Принципи права, зокрема принципи діяльності державних органів влади, досліджували такі науковці, як А. М. Колодій [2], П. М. Рабінович, В. В. Колесніченко, Р. О. Падалка, С. П. Головатий, В. О. Серьогін, Ю. Р. Мірошниченко, В. М. Кампо, В. С. Шилінгов, Ю. С. Шемшученко, Д. В. Журавльов та інші.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є комплексне дослідження керівних принципів діяльності українського парламенту, їх змісту та особливостей.

Виклад основного матеріалу. Головним та визначальним принципом організації та діяльності українського парламенту є **верховенство права**. Поняття «верховенство права» увійшло в лексичний обіг національної юриспруденції із прийняттям Конституції України 1996 року. Отже, це явище є відносно новим для України, хоча і має давню історію. А вона (історія) починає свій відлік ще з античних часів [3, с. 26]. Верховенство права є одним із найважливіших принципів права, який є основою не лише для організації та діяльності органів публічної влади, правоохоронних органів та інших органів владних повноважень, а також він виступає тим фундаментальним принципом, який покладено в основу демократичного ладу.

Тлумачення принципу верховенства права, з'ясування та виокремлення його складових елементів є проблемним питанням не тільки на національному рівні, а в цілому в міжнародній науковій та юридичній спільноті. Вирішальне значення з цього питання відіграла Доповідь, схвалена Венеційською Комісією на 86-му пленарному засіданні з верховенства права.

Відповідно до Розділу IV даної Доповіді принцип верховенства права складається з наступних елементів:

- Законність, включаючи прозорий, підзвітний та демократичний процес введення в дію приписів права;
- Юридична визначеність;
- Заборона свавілля;
- Доступ до правосуддя, представленого незалежними та безсторонніми судами, включно з тими, що здійснюють судовий нагляд за адміністративною діяльністю;
- Дотримання прав людини;
- Заборона дискримінації та рівність перед законом [4, с. 177].

Важливо зазначити, що некоректно ототожнювати принцип верховенства права та принцип законності, оскільки він є лише складовою першого.

Принцип верховенства права не обмежується виключно законодавством, а розуміється ширше.

Верховна Рада України як державний орган, що виконує ряд важливих функцій, зобов'язана спрямовувати свою правозастосовну та правотворчу діяльність на забезпечення прав і свобод людини. Окрім цього, одним із завдань діяльності ВРУ є парламентський контроль за додержанням конституційних прав і свобод людини і громадянина. Спеціалізованим інститутом, який на території України і в межах її юрисдикції на постійній основі здійснює парламентський контроль в сфері прав людини, є інститут Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини.

Принцип законності як складова принципу верховенства є важливим елементом у системі принципів діяльності українського парламенту. Одрядно варто зазначити, що принцип законності досить часто стає об'єктом досліджень як провідних вітчизняних, так і зарубіжних науковців. Незважаючи на це, в праві відсутня єдина та однозначна дефініція даного поняття. А. Б. Ендін зазначає, що законність — це режим, принцип і метод функціонування держави і суспільства, що ґрунтуються на реальному верховенстві (диктатурі) закону, правомірній реалізації норм права усіма учасниками правових відносин, що забезпечують гарантованість прав і свобод особистості [5, с. 172].

Позиція Європейського суду з прав людини (далі — ЄСПЛ) з питань тлумачення принципу законності виходить зі змісту положень статті 5 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, а саме «нікого не може бути позбавлено свободи, крім таких випадків і відповідно до процедури, встановленої законом». Також положення статті 8 Конвенції констатує, що органи державної влади не можуть втручатись у здійснення цього права (право на повагу до приватного і сімейного життя), за винятком випадків, коли втручання здійснюється згідно із законом. Таке твердження ще раз наголошує на тому, що органи державної влади зобов'язані діяти лише в межах повноважень та у спосіб, що передбачені законом.

Враховуючи аналіз національного законодавства, дослідження вітчизняних та зарубіжних науковців, а також практику ЄСПЛ з питань змісту та особливостей принципу законності, слід визначити наступні аспекти даного принципу у контексті організації та діяльності Верховної Ради України:

– «якість» законів, що регулюють діяльність ВРУ, що обумовлено однозначністю, єдиним розумінням правових норм, їх відповідністю принципу верховенства права;

– «якість» законів (в розумінні ЄСПЛ, виходячи з принципу юридичної визначеності) як продукту законодавчого процесу;

– обов'язковість дотримання прав і свобод суб'єктів законодавчого процесу;

– діяльність ВРУ, її органів та посадових осіб здійснюється виключно в межах та на підставі закону;

– притягнення до відповідальності суб'єктів за порушення норм під час здійснення законодавчого процесу (зокрема, за ст. 364–2 Кримінального кодексу України), а також визнання законів неконституційними з мотивів порушення процедури (див.: Рішення КСУ від 28 лютого 2018 року № 2-р/2018, а також від 26 квітня 2018 року № 4-р/2018).

Як показує практика, при реалізації владних повноважень народними депутатами трапляються випадки порушення принципу законності. Маємо відзначити, що відповідно до позиції Венеційської комісії (п. 43 Доповіді 25–26 березня 2011 року CDL-AD(2011)003rev) законність (Legality, supremacy of the law) охоплює національне законодавство та загальне право (common law), таким чином йдеться, в тому числі, і про конституційність. Найчастіше це пов'язано із порушенням процедури розгляду та ухвалення законопроектів, що в свою чергу призводить до порушення конституційної процедури розгляду та ухвалення законів. З цього приводу суддя КСУ В. В. Городовенко зазначив, що вказана проблематика є важливою зважаючи на необхідність у стабільності законодавчої діяльності Верховної Ради України для вітчизняної правової системи в цілому, оскільки, як відомо, народні депутати України часто приймають і продовжують приймати закони без дотримання свого конституційного обов'язку особисто голосувати на засіданнях Верховної Ради України та вимог Регламенту [6].

Наступним принципом організації та діяльності українського парламенту є **принцип народовладдя**. Даний принцип є визначальним не тільки у конституційно-правовому розумінні, а і в цілому в концепції демократії як соціально-правового явища. Відомо, що слово «демократія» походить ще з часів Давньої Греції та означає «влада народу», що ще раз наголошує на невід'ємному взаємозв'язку між принципом народовладдя та демократією.

Декларації про державний суверенітет України як акт волевиявлення українського народу зазначає, що громадяни Республіки всіх національностей становлять народ України, а народ України є єдиним джерелом державної влади в Республіці [7]. Дане положення підтверджує курс демократичної спрямованості українського народу. Відповідно до

Конституції України носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ. Народ здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування. Також відомі й інші способи народовладдя в Україні, якими є вибори, референдум, зібрання, народна законодавча ініціатива, всенародне обговорення законопроектів тощо.

Слід зазначити, що в дійсності деякі з цих способів є недосконалими та потребують більшої уваги з боку державних органів влади, а саме це стосується створення реальних умов для їх реалізації. Наприклад, такий спосіб народовладдя, як всеукраїнський референдум. Фактично, право на його проведення закріплене і гарантоване Конституцією України, але жодних законодавчих або підзаконних актів, які б регулювали процедуру проведення референдуму довгий час не існувало. Але, важливо зауважити, що наразі цей процес рушив з місця, оскільки 8 квітня 2021 року Президент України Володимир Зеленський підписав Закон «Про всеукраїнський референдум» № 1135-ІХ, який Верховна Рада ухвалила 26 січня 2021 року.

Верховна Рада України є одним із державних органів, через який український народ має можливість реалізувати свою владу. Зокрема, про це свідчить положення Конституції України, де сказано, що «носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ. Народ здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування». Враховуюче це, слід наголосити на ще одному важливому принципі діяльності ВРУ — **принципу виборності**, який у контексті принципів організації та діяльності ВРУ є логічною складовою народовладдя.

Відповідно до положень Основного Закону конституційний склад Верховної Ради України — чотириста п'ятдесят народних депутатів України, які обираються на основі загального, рівного і прямого виборчого права шляхом таємного голосування строком на п'ять років [1]. Вибори народних депутатів України здійснюються на засадах пропорційної системи за єдиними списками кандидатів у депутати у загальнодержавному виборчому окрузі [8].

Важливо, що право бути обраним має не кожний, і в цьому контексті мають місце цензи — так звані вимоги до кандидатів. До яких, зокрема, належить віковий, ценз осілості та громадянства.

Принцип колегіальності. Важливо, що Україна є парламентсько-президентською республікою, що ще раз наголошує на визначальній та керівній ролі парламенту у державно-владному механізмі України. Слово «парламент» з італійської перекладається, як «говорити» або «перемовини» [9]. Етимологічне

значення цього слова безпосередньо підтверджує факт колективності, оскільки будь-яка розмова чи дискусія передбачає наявність декількох сторін або суб'єктів обговорення.

Відповідно, даний принцип є значущим та необхідним в діяльності парламенту будь-якої країни, оскільки він наголошує на ключовій відмінності цього інституту, та в цілому демократичного політичного режиму, від державних інститутів тоталітаризму та авторитаризму, де влада та повноваження щодо прийняття державно важливих рішень зосереджується в руках або однієї людини, або в руках вузького, закритого кола осіб.

Принцип колегіальності в організації та діяльності Верховної Ради України можна розглядати як елемент принципу народовладдя, оскільки він передбачає колективний підхід до розгляду питань та прийняття юридично значущих рішень, що знаходяться в межах компетенції ВРУ. Виходячи з аналізу законодавства, конституційним складом ВРУ є чотириста п'ятдесят народних депутатів України, а відповідні рішення приймаються конституційною більшістю. Для порівняння, кількісний склад Конгресу США становить 435 депутатів нижньої палати, і 100 сенаторів вищої палати.

Так в перші роки після набрання законної сили Конституцію України через складу економічну, політичну та соціальну ситуацію в країні виникла необхідність ряду реформ. Постало питання про внесення змін до Основного Закону, зокрема, в частині необхідності формування двопалатного парламенту, обмеженості депутатської недоторканості, збільшенні повноважень Президента України з приводу дострокового припинення повноважень ВРУ, а також зменшенні кількісного складу ВРУ з чотирьох п'ятдесяти до трьохсот народних депутатів. Необхідність зменшення числа народних депутатів була підтримана на всеукраїнському референдумі в 2000 році. Але, зміни, які були прийняті на цьому референдумі, не були внесені ВРУ в Конституцію України.

З цього приводу КСУ зазначає, що аналіз сучасної конституційної практики демократичних держав свідчить про те, що встановлення кількісного складу парламенту та його палат є питанням політичної доцільності, яка тією чи іншою мірою визначається національними традиціями, чисельністю населення країни, особливостями конкретно-історичної ситуації, структурою парламенту та іншими обставинами. На зміст та обсяг прав і свобод людини і громадянина, в тому числі виборчого права, кількісний склад парламенту (його палат) безпосередньо не впливає. Адже суб'єкти як активного, так і пасивного виборчого права — громадяни України — із зменшенням

кількісного складу парламенту не позбавляються рівної можливості брати участь у виборах до нього [10]. Водночас у висновку від 16 грудня 2019 року № 8-в/2019 КСУ висловив ряд застережень щодо відповідного зменшення кількісного складу парламенту. Отже, в цьому контексті важливим є необхідність збалансованого та пропорційного кількісного складу ВРУ, який би мав змогу ефективно виконувати покладені на нього функції.

Окремо слід розглянути **принцип гласності** у діяльності Верховної Ради України. Даний принцип отримав значну увагу з боку науковців, про що свідчить значна кількість досліджень та наукових робіт. О. Зозуля зазначає, що важливим принципом діяльності державних органів у демократичній соціальній правовій державі є гласність, що забезпечує широку інформованість суспільства про їх діяльність, участь в ній громадян та громадський контроль [11, с. 42]. Важливо також відмітити, що даний принцип оперує поруч із такими принципами, як прозорість, відкритість та публічність.

Правовою основою даного принципу в організації та діяльності ВРУ є Конституція України, ЗУ «Про Регламент ВРУ», ЗУ «Про порядок висвітлення діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування в Україні засобами масової інформації», ЗУ «Про доступ до публічної інформації», інші поточні закони України, що регулюють діяльність ВРУ, а також постанови ВРУ про порядок висвітлення роботи Верховної Ради України, що приймаються кожного скликання. Аналіз законодавства дає змогу виділити наступні джерела висвітлення інформації про діяльність українського парламенту:

- інформаційні служби ВРУ;
- засоби масової інформації;
- офіційні друковані видання;
- інформаційні агентства.

Гласність діяльності українського парламенту, як одного із головних владних інститутів, є невід'ємною складовою правової демократичної держави, якою є Україна. По-перше, даний принцип зобов'язує органи державної влади, зокрема ВРУ, висвітлювати та інформувати населення про свою діяльність в межах та за процедурою відповідно до законодавства. По-друге, це створює можливість для людей отримувати необхідну інформацію о діяльності Верховної Ради України, що при належному, об'єктивному та чесному висвітленні позитивно вплине на населення в контексті формування

громадянської свідомості, розумінні та обізнаності реальної політичної дійсності, активного залучення до політичної діяльності в країні.

Варто зауважити, що іноді на практиці зустрічаються обмеження щодо реалізації даного принципу. Ці обмеження ні в якому разі не можуть бути безпідставними, отже повинні відповідати нормам закону та бути пропорційними, зокрема, переслідувати легітимну мету. Наприклад, у зв'язку з запровадженням карантину на території України журналісти були обмежені у можливості бути присутніми на засіданнях ВРУ. Новими правилами встановлено, що журналісти і технічні працівники засобів масової інформації, акредитовані при Верховній Раді України, допускаються до будинків та окремих приміщень Верховної Ради України за додатковою акредитаційною карткою, умови і порядок видачі якої визначаються Головою Верховної Ради України [12].

Принцип діяльності парламенту на постійній основі розуміється так, що Верховна Рада України працює безперервно. Слід зауважити, що серед науковців та дослідників цього питання виникла теорія, що Верховна Рада України не є постійно діючим органом, оскільки вона працює сесійно. Все ж таки, таке розуміння не є коректним та обґрунтованим. По-перше, період роботи ВРУ визначається не сесіями, а скликаннями, тобто парламент виконує безпосередньо свої функції протягом відповідних скликань. По-друге, окрім проведення чергових та позачергових сесій, працюють також інші структурні підрозділи ВРУ, наприклад, це безпосередньо діяльність комітетів ВРУ, робота апарату ВРУ або тимчасових спеціальних та слідчих комісій.

Висновки. Безперечно, перелік принципів діяльності Верховної Ради України не є вичерпний, оскільки концепція наукових досліджень передбачає, зокрема, виокремлення і інших принципів, наприклад принципу взаємодії з іншими державними органами, органами місцевого самоврядування, громадськими об'єднаннями; принципу взаємодії з населенням, громадянами та інститутами громадянського суспільства; принципу відкритості тощо.

Отже, розглянуті принципи організації та діяльності українського парламенту є важливою та необхідною основою для чіткого правового регулювання діяльності ВРУ, спрямованого на якісне та ефективне виконання парламентських функцій, забезпечення прав і свобод людини та підтримання балансу в системі органів державної влади.

Література

1. Конституція України: закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr#Text> (дата звернення: 03.05.2021).
2. Колодій А. М. Принципи права: генеза, поняття, класифікація та реалізація. Альманах права. 2012. С. 43 (дата звернення: 03.05.2021).
3. Шилінгов В. С. Верховенство права — основоположний принцип правової системи демократичного суспільства. Часопис Київського університету права. 2009. № 2. С. 26 (дата звернення: 03.05.2021).
4. Доповідь, схвалена Європейська комісія «За демократію через право» (Венеційською Комісією) на 86-му пленарному засіданні (Венеція, 25–26 березня 2011 року). Право України. 2011. № 10. С. 177 (дата звернення: 03.05.2021).
5. Ендин А. В. Законность в деятельности уголовно-исполнительной системы российского государства: Общеправовой анализ: дис. ... канд. Юрид. наук: 12.00.01 // Владимирский юридический институт. Владимир, 2005. 172 с. (дата звернення: 03.05.2021).
6. Окрема думка судді Конституційного Суду України Городовенка В. В. до Рішення КСУ № 2-р/2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/nl02d710-18#Text> (дата звернення: 03.05.2021).
7. Про державний суверенітет України: Декларація прийнята 16 липня 1990 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-12#Text> (дата звернення: 03.05.2021).
8. Виборчий кодекс України від 19 грудня 2019 року № 396- IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20> (дата звернення: 03.05.2021).
9. Этимологический онлайн-словарь русского языка Шанского Н. М. URL: <https://lexicography.online/etymology/shansky/> (дата звернення: 03.05.2021).
10. Висновок Конституційного Суду України до Рішення КСУ N 1-в/2000. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001v710-00#Text> (дата звернення: 03.05.2021).
11. Зозуля О. І. Верховенство права і гласність як принципи діяльності комітетів і тимчасових комісій Верховної Ради України. Науковий вісник Ужгородського Національного університету: серія: Право. 2016. Т. 1 Вип. 40. С. 42 (дата звернення: 03.05.2021).
12. Про акредитацію журналістів і технічних працівників засобів масової інформації при Верховній Раді України: положення, затверджене Постановою Верховної Ради України від 1 липня 2014 року № 1549-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1549-18#Text> (дата звернення: 03.05.2021).

References

1. Konstytucija Ukrainy: zakon Ukrainy vid 28 chervnja 1996 r. # 254k/96. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr#Text> (data zvernennja: 03.05.2021).
2. Kolodij A. M. Pryncypy prava: geneza, ponjattja, klasyfikacija ta realizacija. Aljmanakh prava. 2012. S. 43 (data zvernennja: 03.05.2021).
3. Shylinghov V. S. Verkhovenstvo prava — osnovopolozhnyj pryncyp pravovoji systemy demokratychnogho suspiljstva. Chasopys Kyjivskogho universytetu prava. 2009. #2. S. 26 (data zvernennja: 03.05.2021).
4. Dopovidj, skhvalena Jevropejsjka komisija «Za demokratiju cherez pravo» (Venecijsjkoju Komisijeju) na 86-mu plenarnomu zasidanni (Venecija, 25–26 bereznja 2011 roku). Pravo Ukrainy. 2011. # 10. S. 177 (data zvernennja: 03.05.2021).
5. Yendin A. V. Zakonnost v deyatelnosti ugovolno-ispolnitelnoj systemy rossiyskogo gosudarstva: Obshepravovoy analiz: dis. ... kand. Yurid. nauk: 12.00.01 // Vladimirs'kiy yuridiches'kiy institut. Vladimir, 2005. 172 s. (data zvernennja: 03.05.2021).
6. Okrema dumka suddi Konstytucijnogho Sudu Ukrainy Ghorodovenka V. V. do Rishennja KSU # 2-r/2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/nl02d710-18#Text> (data zvernennja: 03.05.2021).
7. Pro derzhavnyj suverenitet Ukrainy: Deklaracija pryjnjata 16 lypnja 1990 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-12#Text> (data zvernennja: 03.05.2021).
8. Vyborchij kodeks Ukrainy vid 19 ghrudnja 2019 roku # 396- IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20> (data zvernennja: 03.05.2021).
9. Etimologicheskij onlayn-slovar russkogo yazyka Shanskogo N. M. URL: <https://lexicography.online/etymology/shansky/> (data zvernennja: 03.05.2021).
10. Vysnovok Konstytucijnogho Sudu Ukrainy do Rishennja KSU N 1-v/2000. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001v710-00#Text> (data zvernennja: 03.05.2021).

11. Zozulja O.I. Verkhovenstvo prava i ghasnistj jak pryncypy dijajnosti komitetiv i tymchasovykh komisij Verkhovnoji Rady Ukrainy. Naukovyj visnyk Uzhghorodskogho Nacionaljnogho universytetu: serija: Pravo. 2016. T. 1 #Vyp. 40. S. 42 (data zvernennja: 03.05.2021).

12. Pro akredytaciju zhurnalistiv i tehničnykh pracivnykiv zasobiv masovoji informaciji pry Verkhovnij Radi Ukrainy: polozhennja, zatverdzhene Postanovoju Verkhovnoji Rady Ukrainy vid 1 lypnja 2014 roku # 1549-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1549-18#Text> (data zvernennja: 03.05.2021).

Закоморна Катерина Олександрівна

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри державного будівництва*

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Закоморная Екатерина Александровна

*кандидат юридических наук, доцент,
доцент кафедры государственного строительства*

Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого

Zakomorna Kateryna

PhD in Law, Associate Professor

Yaroslav Mudryi National Law University

Тараніченко Юлія Іванівна

студентка міжнародно-правового факультету

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Тараніченко Юлия Ивановна

студентка международно-правового факультета

Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого

Taranichenko Yuliia

Student of the Faculty of International Law of the

Yaroslav Mudryi National Law University

DOI: 10.25313/2520-2308-2021-5-7276

МІСЦЕВЕ САМОВРЯДУВАННЯ В БОЛГАРІЇ: ДОСВІД ДЛЯ УКРАЇНИ

МЕСТНОЕ САМОУПРАВЛЕНИЕ В БОЛГАРИИ: ОПЫТ ДЛЯ УКРАИНЫ

LOCAL GOVERNMENT IN BULGARIA: EXPERIENCE FOR UKRAINE

Анотація. В даній роботі здійснено детальний аналіз місцевого самоврядування в Болгарії, виділено позитивні та негативні моменти в системі здійснення управління на місцевому рівні. Також розглянуто роботи науковців, які займаються вивченням теми місцевого самоврядування в Болгарії, проаналізовано їх і на основі здійсненого аналізу виокремлено стадії здійснення реформи децентралізації в Болгарії. На основі проведеного аналізу виділено три стадії: з'ясування принципів та форм децентралізації, підготовка та прийняття нормативно-правових актів, визначення компетенцій місцевих влад, введення нового територіального поділу на обласному рівні, посилення фінансової самостійності місцевих влад, створення оновленої системи територіального управління на основі децентралізації та деконцентрації. Роз'яснено суть адміністративної, фінансової та політична децентралізації в Болгарії. Окрім цього, з використанням нормативних актів Болгарії проаналізовано адміністративний устрій цієї країни, органи публічної влади, визначено їх структуру та підпорядкування, зазначено всі органи які наділені повноваженнями щодо здійснення місцевого самоврядування, окремо роз'яснено їх функції та обов'язки на основі аналізу наукової літератури та нормативно-правових актів Болгарії. Авторами статті проведено дослідження наявних позитивних аспектів у досвіді здійснення Болгарією місцевого самоврядування та запропоновано шляхи імплементації його в систему місцевого самоврядування України. Окрім цього авторами здійснено дослідження негативних аспектів реалізації управління в Болгарії, виділено їх негативні наслідки

для здійснення місцевого самоврядування, охарактеризовано негативний вплив на сферу місцевого самоврядування в Україні у разі імплементації такої практики в систему нашої держави. Окрім того, в даній роботі розглянуто проведено в Україні реформу децентралізації та відзначено її позитивний вплив на систему місцевого самоврядування в Україні, а також охарактеризовано негативні моменти, зокрема наявність корупції в органах влади, невідповідність очікуваних результатів від проведеної реформи реаліям у системі місцевого самоврядування, безуспішність освітньої та медичної реформ, недосвідченість кадрів, відсутність нових управлінців та застосування ідей осіб, які вже працювали в даній сфері, наявність великої кількості посадових осіб задіяних для роботи в межах однієї територіальної громади, без перерахунку кількості управлінців до кількості жителів однієї територіальної громади.

Ключові слова: місцеве самоврядування, децентралізація, об'єднана територіальна громада, державне управління, публічна влада.

Аннотація. В данній роботі осуществлен погробный анализ местного самоуправления в Болгарии, выделено положительные и отрицательные моменты в системе осуществления управления на местном уровне. Также рассмотрены работы ученых, занимающихся изучением темы местного самоуправления в Болгарии, проанализированы и на основе проведенного анализа выделены стадии осуществления реформы децентрализации в Болгарии. На основе проведенного анализа выделены три стадии: выяснение принципов и форм децентрализации, подготовка и принятие нормативно-правовых актов, определение компетенций местных властей, введение нового территориального деления на областном уровне, усиление финансовой самостоятельности местных властей, создание обновленной системы территориального управления на основе децентрализации и деконцентрации. Разъяснено суть административной, финансовой и политической децентрализации в Болгарии. Кроме этого, с использованием нормативных актов Болгарии проанализировано административное устройство этой страны, органы публичной власти, определены их структура и подчинение, указаны все органы которые наделены полномочиями по осуществлению местного самоуправления, отдельно разъяснены их функции и обязанности на основе анализа научной литературы и нормативно-правовых актов Болгарии. Авторами статьи проведено исследование имеющихся положительных аспектов в опыте осуществления Болгарией местного самоуправления и предложено пути имплементирования его в систему местного самоуправления Украины. Кроме этого авторами проведено исследование отрицательных аспектов реализации управления в Болгарии, выделены их негативные последствия для осуществления местного самоуправления, охарактеризовано неблагоприятное влияние на сферу местного самоуправления в Украине в случае имплементирования такой практики в систему нашего государства. Кроме того, в данной работе рассмотрено проведенную в Украине реформу децентрализации и отмечено ее положительное влияние на систему местного самоуправления в Украине, а также охарактеризованы отрицательные моменты, в частности наличие коррупции в органах власти, несоответствие ожидаемых результатов проведенной реформы реаліям в системе местного самоуправления, безуспешность образовательной и медицинской реформ, неопытность кадров, отсутствие новых управленцев и применения идей лиц, которые уже работали в данной сфере, наличие большого количества должностных лиц задействованных для работы в пределах одной территориальной общины, без пересчета количества управленцев с количеством жителей одной территориальной общины.

Ключевые слова: местное самоуправление, децентрализация, объединенная территориальная община, государственное управление, публичная власть.

Summary. This work provides a detailed analysis of local government in Bulgaria, highlights the positive and negative aspects of the system of local government. The works of scholars studying the topic of local self-government in Bulgaria are also considered, they are analyzed and on the basis of the performed analysis the stages of implementation of decentralization reform in Bulgaria are singled out. Based on the analysis, three stages are identified: clarification of principles and forms of decentralization, preparation and adoption of regulations, determination of competencies of local authorities, introduction of a new territorial division at the regional level, strengthening financial independence of local authorities, creation of an updated territorial management system. decentralization and deconcentration. The essence of administrative, financial and political decentralization in Bulgaria is explained. In addition, with the use of regulations of Bulgaria analyzed the administrative structure of this country, public authorities, defined their structure and subordination, identified all bodies empowered to exercise local self-government, separately explained their functions and responsibilities based on the analysis of scientific literature and regulations of Bulgaria. The authors of the article conducted a study of the existing positive aspects in the experience of Bulgaria's implementation of local self-government and suggested ways to implement it in the system of local self-government of Ukraine. In addition, the authors studied the negative aspects of governance in Bulgaria, highlighted their negative consequences for local government and described the negative impact on local government in Ukraine in the case of implementation of such practices in the system of our state. In addition, this paper considers the decentralization reform in Ukraine and notes its

positive impact on the system of local self-government in Ukraine, as well as describes the negative aspects, including corruption in government, inconsistency of expected results from the reform with the realities of local self-government, educational and medical reforms, inexperience of staff, lack of new managers and application of ideas of people who have already worked in this field, the presence of a large number of officials involved in working within one local community, without counting the number of managers to the number of residents of one local community.

Key words: local self-government, decentralization, united territorial community, public administration, public authorities.

Постановка проблеми. Розвиток місцевого самоврядування є одним з пріоритетних напрямів державної політики. Для впровадження дієвих нововведень у даній сфері необхідно здійснювати аналіз досвіду інших країн, а також імплементувати позитивний досвід в систему місцевого самоврядування України. Так як місцеве самоврядування в Україні перебуває на стадії розвитку то здійснення дослідження досвіду іноземних держав, його аналіз і впровадження дієвих механізмів у систему самоврядування України є необхідною умовою запровадження позитивних змін в даній сфері.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженнями місцевого самоврядування в Україні займаються Лахижа М. І. [2], Закоморна К. О. [5], Кириленко О., Лучка А. [7] та ін. Науковці розглядають дане питання з фінансово-економічної складової, так само розгляд здійснюється з правових аспектів, а також аналіз проблеми у політичному контексті.

Виділення раніше невирішених частин загальної проблеми. Зважаючи на те, що в Україні на даному етапі здійснюється активна політика децентралізації, а також запроваджуються певні новели в даній сфері, ми у своїй роботі вважаємо за необхідне розглянути дане питання в аспекті іноземного досвіду та можливості його імплементування. Місцеве самоврядування в Україні, на нашу думку, потребує реформування, незважаючи на проведену політику децентралізації в Україні. Зокрема, ми вважаємо, що модель організації публічної влади на місцевому та регіональному рівнях є недосконалою та такою що потребує подальших змін, причиною такої недосконалості є непослідовне впровадження положень Європейської Хартії місцевого самоврядування. Тому дане питання містить в собі низку проблемних моментів, що потребують вирішення, незважаючи на великий інтерес приділений даній темі.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Встановити необхідні для імплементування в Україні механізми здійснення місцевого самоврядування шляхом дослідження моделі місцевого самоврядування в Болгарії, виокремивши їх позитивні та негативні моменти, здійснивши порівняння.

Виклад основного матеріалу. Болгарія є унітарною державою згідно з п. 1 ст. 2 Конституції Бол-

гарії. Також, відповідно до положень даної статті Республіка Болгарія є єдиною державою із місцевим самоврядуванням. Вся територія країни ділиться на громади, області, та велику столичну громаду. При цьому, громади є основними адміністративно-територіальними одиницями в яких і здійснюється місцеве самоврядування. Громади є юридичними особами, при цьому вони мають власний бюджет та наділені правом мати свою власність та розпоряджатися нею на свій розсуд. Органом місцевого самоврядування в громаді виступає обштинна рада, яка обирається жителями громади на чотири роки. Дуже важливо відзначити, що кількість радників напряму залежить від населення громади. Громадська рада вирішує усі питання місцевого значення [1].

Органом виконавчої влади є кмет (мер), який обирається шляхом таємного голосування на 4 роки. В його повноваження входить керівництво виконавчою діяльністю громади, призначення та звільнення службовців виконавчого апарату, координація діяльності виконавчих органів, здійснює виконання бюджету та програм. [2].

В цілому діяльність кмета можна охарактеризувати як позитивну і в деяких аспектах тотожну посаді мера або голови територіальної громади в Україні. Проте, однією з вимог до кандидата на посаду кмета є освіта не нижче середньої. Таке положення ми вважаємо недоцільним, адже наявність вищої освіти для осіб що здійснюють державне управління — це одна зі складових здійснення ефективного адміністрування.

Управління, яке здійснюється на рівні областей має суто адміністративний характер. Як визначається статтею 7 Закону «Про місцеве самоврядування та місцевої адміністрації», в області не створюються виборні органи місцевого самоврядування, вони мають адміністративне призначення. В областях проводиться регіональна політика щодо здійснення державного управління на місцях та забезпечення державних та місцевих інтересів. Обласний керівник здійснює управління областю за допомогою обласної адміністрації [3].

Загалом, варто відзначити, що досвід здійснення Болгарією місцевого самоврядування є позитивним в аспекті здійснення управління на рівні областей,

де воно має суто адміністративний характер, що сприяє урівноваженню ланок, а також балансує забезпечення державних та місцевих інтересів, така ланка, певним чином здійснює контроль. Також одним із істотно важливих моментів є певна фінансова самостійність громад, їх можливість мати власність, бюджет і на власний розсуд розпоряджатися наявними коштами.

Окрім того, при розгляді даної теми неможливо оминати реформи децентралізації публічної влади в Болгарії. Загалом виділяють декілька етапів децентралізації публічної влади в Болгарії, причому погляди науковців щодо цього питання різняться [4].

Ми вважаємо правильним твердження, щодо того, що децентралізація — це процес у ході якого виникають певні взаємовідносини між вищими та нижчими органами державної влади, в процесі яких вищі органи делегують, або передають частину своїх повноважень нижчим, надаючи їм певну автономію та самостійність [5]. При чому таке делегування у ряді випадків може бути, як позитивним так і негативним за наслідками і безумовно реформа децентралізації має бути ефективною, спиратися лише на ті зміни, які в подальшому приведуть до найбільш результативних показників.

Децентралізація — це свого роду спосіб розбудови публічної влади, при якому забезпечується найбільш оптимальна взаємодія управлінців, при якій наділення ширшими повноваженнями органів нижчого рівня є більш ефективним, без зайвих ресурсних затрат.

Децентралізація Болгарії включає в себе 3 форми: адміністративну, фінансову та політичну [6].

Реформа децентралізації публічної влади в Болгарії досить тривалий процес, який охопив значний період часу. Результатом даної реформи в кінцевому результаті стало скорочення кількості державних службовців та перерозподіл їх функцій. Також в даній формі децентралізації йдеться про зменшення впливу політичних сил на процес здійснення державного управління. Дані положення, у разі їх реалізації, в цілому можуть свідчити про успішність такої реформи, проте, як відзначає Т. Танєв реформа публічної адміністрації у Болгарії не відбулася. Науковець зазначив, що зміни є непродуманими: регіональні органи управління є слабшими, відповідно і території також, здійснена непродумана лібералізація публічного сектору, стратегія реформування публічно влади не передбачає встановлення нових принципів, які могли б покращити систему самоврядування.

На нашу думку, одним із недоліків реформи публічної влади в Болгарії є її довготривалість. Рефор-

мування певної структури передбачає собою довгострокове напрацювання ефективних змін та швидке впровадження цих змін, при чому вони мають бути достатньо вмотивованими та продуманими для такого імплементації. Ми погоджуємося також з тим, що даний недолік притаманний і реформі децентралізації, що проводилася в Україні.

Фінансова децентралізація передбачала надання управління місцевими ресурсами для територіальних органів управління. В цілому дана реформа є позитивною, вона призвела до підвищення рівня відповідальності за формування муніципальних бюджетів, що є безумовним плюсом зважаючи на більший спектр повноважень наданий місцевим органам управління у результаті проведеної реформи публічної адміністрації. Також варто відзначити, що систему розподілу коштів для місцевих видів діяльності було сформовано досить вигідно, така система забезпечує прозорість державних трансфертів, вона впроваджує розподіл коштів між муніципалітетами за умови перевиконання держбюджету [7].

Політична форма мала на меті передання права місцевим органам влади на прийняття рішень щодо життя общини та контроль їх виконання і як вже зазначалося раніше обмеження ролі політичної влади в процесі здійснення державного управління.

Проаналізувавши процес децентралізації публічної адміністрації в Болгарії можна відстежити схожість цього процесу з Україною. Відзначимо, що згідно з реформою децентралізації в Україні райони було укрупнено та утворено об'єднані територіальні громади (далі ОТГ), яким як і в Болгарії за фінансовою децентралізацією було надано певну фінансову самостійність. Реформа щодо більшої самостійності в аспекті прийняття рішень щодо життя общини також торкнулася і України. Позитивний вплив даних реформ в Україні, на наш погляд, є значним.

Проте, так як Україна тільки почала свій шлях до змін, то їй ще не вистачає певної модернізації, яка вже впроваджується в Болгарії відповідно до Актуалізованої стратегії децентралізації на 2006–2015 роки.

В даній роботі ми вважаємо за необхідне здійснити аналіз проведеної в Україні реформи децентралізації влади. Мета реформи полягає у формуванні ефективного місцевого самоврядування та влади на місцях, надання громадянам більше можливостей незалежно від регіону їх проживання [8]. Процес децентралізації в Україні було розпочато в 2014 році з прийняттям Концепції реформи місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні, Закону України «Про добровільне об'єднання територіальних громад», а також За-

кону України «Про співробітництво територіальних громад» та деяких змін Податкового і Бюджетного кодексу. Всі зміни в даній сфері відбувалися з відповідністю до положень Європейської хартії місцевого самоврядування [9].

Завдяки змінам в Україні було запроваджено нову систему адміністративно-територіального устрою на базовому, субрегіональному (районному) рівнях, також укрупнено райони з їх об'єднанням в територіальні громади, здійснено фінансову децентралізацію, наділено територіальні громади більшими повноваженнями [9].

Ми вважаємо, що дана реформа є здебільшого позитивною, проте зважаючи на події, що відбуваються в країні, наявність корупції, та рівень життя населення в цілому, ми вважаємо що дана реформа є дещо недопрацьована, тому місцеве самоврядування в Україні потребує подальшої реформації. Зокрема, ми погоджуємося з більшістю науковців та вбачаємо наявність таких проблем на місцевому рівні:

1. Наявність корупції у апараті влади

2. Укрупнення районів не привело до вирішення основних проблем населення, а навпаки через віддаленість районних центрів доступ до органів влади ускладнився [10].

3. Фінансова децентралізація надала можливість встановлювати головам ОТГ відсоткові ставки на податки, які не завжди є низькими, таким чином більшість малого і середнього бізнесу не витримує такого фінансового навантаження [10].

4. Медична і освітня реформа, які є частиною децентралізаційного комплексу призвели до закриття шкіл, тобто скорочення робочих місць для вчителів, які змушені виїжджати до великих міст, а також скорочення медичних працівників та обмеження сфери надання медичних послуг.

5. Реформа не передбачає максимально можливу кількість осіб, задіяних у здійсненні місцевого самоврядування, як в Болгарії, де кількість управлінців визначається відповідно до кількості населення. На

практиці ця прогалина в Україні дозволила просто перевести всі раніше працюючі кадри до одного районного центру в межах якого вони працювали. Тому в даному випадку практика Болгарії є показовою для України.

Висновки і пропозиції. Як висновок, можна зазначити, що місцеве самоврядування в Болгарії на даному етапі багато в чому є схожим на місцеве самоврядування, що здійснюється в Україні. Ми вважаємо, що така схожість, перш за все, пов'язана з нещодавно проведеною в Україні децентралізацією, а також з тим що Україна, так як і Болгарія керується нормами Європейської хартії про місцеве самоврядування. Після децентралізації в Україні з'явилися об'єднані територіальні громади, які так як і громади в Болгарії мають відокремлений бюджет, власність і здатні розпоряджатися ними на власний розсуд, що безумовно, як ми вже раніше відмічали, є позитивним аспектом. Проте, ми також відзначили що в Болгарії для зайняття посади кмета достатньо середньої освіти, що на наш погляд є вадою.

Варто відзначити, що незважаючи на таку схожість реформ, в Україні вони є не надто вдалимими. Ми вважаємо, що це в першу чергу пов'язано з подіями які відбуваються в країні, наявністю корупції, низьким рівнем освіти кадрів задіяних до здійснення місцевого самоврядування, загальною неготовністю країни до змін.

Важливим нововведенням запозиченим з досвіду інших держав для України може слугувати зміна меж здійснення влади на рівні областей. В Болгарії на рівні областей управління є так званою «системою стримувань та противаг», яка допомагає забезпечити баланс між державними та місцевими інтересами, а також заповнити прогалини там, де вони наявні. Така «ієрархічність» може зменшити корупційні прояви в системі місцевого самоврядування в Україні, також вирішити нагальні потреби територіальних громад.

Література

1. Конституція Болгарії. Legal NS: веб-сайт. URL: <https://legalns.com/> (дата звернення: 24.04.2021).
2. Лахижа М. І. Децентралізація публічної адміністрації в Республіці Болгарія: теоретичні та практичні аспекти. Аспекти публічного управління. 2014. № 1–2. С. 24–31.
3. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21 травня 1997 року. № 280/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 24.04.2021).
4. В ожидании фискальной децентрализации в Болгарии. Институт за базарна икономика: веб-сайт. URL: <https://ime.bg/bg/articles/w-ochakwane-na-fiskalnata-decentralizaciq-w-byulgariq/> (дата звернення: 24.04.2021).
5. Закоморна К. О. Поняття децентралізації публічної влади у вітчизняній та зарубіжній доктрині. Журнал східноєвропейського права. 2019. № 60. С. 57–63.

6. Децентралізація. Університетски речник — основни понятія: веб-сайт. URL: <https://nbu-rechnik.nbu.bg/bg/obsht-spisyk-na-ponqtiq/decentralizaciq> (дата звернення: 24.04.2021).
7. Кириленко О., Лучка А. Зміцнення фінансових основ місцевого самоврядування в Болгарії та Польщі: досвід реформ та висновки для українців. Світ фінансів. 2007. № 12 (3). С. 16–31.
8. Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні: розпорядження Кабінету Міністрів України від 1 квітня 2014 р. № 333-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80#Text> (дата звернення: 24.04.2021).
9. Європейська Хартія місцевого самоврядування: Хартія ратифікована Законом України від 15 липня 1997 року. № 452/97-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_036#Text (дата звернення: 24.04.2021).
10. Реформа децентралізації. Урядовий портал: веб-сайт. URL: <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/reformi/efektivne-vryaduvannya/reforma-decentralizaciyi> (дата звернення: 24.04.2021).

References

1. Konstytucija Bolghariji. Legal NS: veb-sajt. URL: <https://legalns.com/> (data zvernennja: 24.04.2021).
2. Lakhzyzha M. I. Decentralizacija publichnoji administraciji v Respublicy Bolgharija: teoretynchni ta praktychni aspekty. Aspekty publichnoho upravlinnja. 2014. # 1–2. S. 24–31.
3. Pro misceve samovrjaduvannja v Ukrajinі: Zakon Ukrajinы vid 21 travnja 1997 roku. #280/97-VR. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text> (data zvernennja: 24.04.2021).
4. V ozhydanuy fyskalnoj decentralyzacuy v Bolgharyy. Ynstytut za bazarna ykonomyka: veb-sajt. URL: <https://ime.bg/bg/articles/w-ochakwane-na-fiskalnata-decentralizaciq-w-bylgariq/> (data zvernennja: 24.04.2021).
5. Zakomorna K. O. Ponjattja decentralizaciji publichnoji vlady u vitchyznjaniј ta zarubizhnij doktryni. Zhurnal skh-idnojevropejskogho prava. 2019. # 60. S. 57–63.
6. Decentralyzacija. Unyversytetsky rechnyk — osnovny ponjatyja: veb-sajt. URL: <https://nbu-rechnik.nbu.bg/bg/obsht-spisyk-na-ponqtiq/decentralizaciq> (data zvernennja: 24.04.2021).
7. Kyrylenko O., Luchka A. Zmicnennja finansovykh osnov miscevoho samovrjaduvannja v Bolghariji ta Poljshhi: dosvid reform ta vysnovky dlja ukrajinciv. Svit finansiv. 2007. # 12 (3). S. 16–31.
8. Pro skhvalennja Konceptiji reformuvannja miscevoho samovrjaduvannja ta terytorialnoji orghanizaciji vlady v Ukrajinі: rozporjadzhennja Kabinetu Ministriv Ukrajinы vid 1 kvitnja 2014 r. # 333-r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80#Text> (data zvernennja: 24.04.2021).
9. Jevropejsjka Khartija miscevoho samovrjaduvannja: Khartija ratyfikovana Zakonom Ukrajinы vid 15 lypnja 1997 roku. #452/97-VR. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_036#Text (data zvernennja: 24.04.2021).
10. Reforma decentralizaciji. Urjadovyj portal: veb-sajt. URL: <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/reformi/efektivne-vryaduvannya/reforma-decentralizaciyi> (data zvernennja: 24.04.2021).

УДК 342.9:343.4

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ;
КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

В'юник Максим Вікторович

*кандидат юридичних наук,
асистент кафедри кримінального права № 1
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого*

Вьюник Максим Викторович

*кандидат юридических наук,
ассистент кафедры уголовного права № 1
Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого*

Viunyk Maksym

*PhD in Law, Assistant of Department of Criminal Law № 1
Yaroslav Mudryi National Law University*

Гуржій Вікторія Олександрівна

*студентка
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

Гуржий Виктория Александровна

*студентка
Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого*

Hurzhiy Viktoriia

*Student of the
Yaroslav Mudryi National Law University*

Борійчук Софія Віталіївна

*студентка
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

Борийчук София Витальевна

*студентка
Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого*

Boriichuk Sofiia

*Student of the
Yaroslav Mudryi National Law University*

DOI: 10.25313/2520-2308-2021-5-7272

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ УМОВ КАРАНТИНУ

УГОЛОВНАЯ ОТВЕТСТВЕННОСТЬ ЗА НАРУШЕНИЕ УСЛОВИЙ КАРАНТИНА

CRIMINAL LIABILITY FOR VIOLATION OF QUARANTINE CONDITIONS

Анотація. Дана наукова стаття присвячена кримінально-правовим змінам у національному законодавстві щодо посилення кримінальної відповідальності за порушення умов карантину під час пандемії COVID-19. У роботі досліджується зміст статті 325 Кримінального Кодексу України, викладеної у новій редакції після набрання чинності Закону України від 17 березня 2020 р. № 530-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, спрямованих на запобігання

виникненню і поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19)». У статті також проаналізовано недоліки зазначеної норми та запропоновано шляхи їх усунення.

У роботі розкриваються сутність диспозиції статті 325 Кримінального Кодексу України та умови, за яких особа притягується до кримінальної відповідальності за вчинене нею діяння. Проаналізовано склад кримінального правопорушення, що передбачено статтею 325 Кримінального Кодексу України, шляхом надання детальної характеристики кожного його елемента із наявними особливостями.

На практиці виникають труднощі, пов'язані із відсутністю систематизації та наявності необмеженого кола тих нормативно-правових актів, до яких відсилає зазначена норма, адже вона має бланкетний характер. Тому запропоновано конкретний перелік тих правил та норм, які мають бути порушеними.

Також приділено увагу основним змінам, яких зазнала сама стаття, оскільки було посилено санкцію її першої частини, введено нове поняття «інфекційні хвороби» замість «інфекційні захворювання». У роботі порушено питання суцільного формулювання об'єктивної сторони цього складу кримінального правопорушення, адже на практиці зустрічаються випадки, у яких важко визначити чи підлягає особа кримінальній відповідальності саме за статтею 325 Кримінального Кодексу України, чи ні. У зв'язку з неоднозначним тлумаченням даної об'єктивної сторони практика з приводу кваліфікації самого діяння є досить непослідовною, тому що трапляються випадки притягнення особи до кримінальної відповідальності за бездіяльність, незважаючи на законодавче формулювання диспозиції зазначеної норми, яке вимагає від особи вчинення активної дії.

Ключові слова: пандемія COVID-19, карантин, злочин, норма, правило, стаття, запобігання, інфекційні хвороби, закон, поширення, порушення, кримінальна відповідальність, законодавство, кримінальне правопорушення.

Аннотация. Данная научная статья посвящена уголовно-правовым изменениям в национальном законодательстве касательно усиления уголовной ответственности за нарушение условий карантина во время пандемии COVID-19. В работе исследуется содержание статьи 325 Уголовного Кодекса Украины, изложенной в новой редакции после вступления в силу Закона Украины от 17 марта 2020 № 530-IX «О внесении изменений в некоторые законодательные акты Украины, направленных на предотвращение возникновения и распространения коронавирусной болезни (COVID-19)». В статье также проанализировано недостатки указанной нормы и предложено пути их устранения.

В работе раскрываются сущность диспозиции статьи 325 Уголовного кодекса Украины и условия, при которых лицо привлекается к уголовной ответственности за совершенное им деяние. Проанализирован состав уголовного правонарушения, которое предусмотрено статьей 325 Уголовного Кодекса Украины, путем предоставления детальной характеристики каждого его элемента с имеющимися особенностями.

На практике возникают трудности, связанные с отсутствием систематизации и наличием неограниченного круга тех нормативно-правовых актов, к которым отсылает указанная норма, ведь она имеет бланкетный характер. Поэтому предложено конкретный перечень правил и норм, которые должны быть нарушенными.

Также уделено внимание основным изменениям, которые понесла сама статья, поскольку было усилено санкцию ее первой части, введено новое понятие «инфекционные болезни» вместо «инфекционные заболевания». В работе затронуты вопросы противоречивой формулировки объективной стороны этого состава уголовного преступления, ведь на практике встречаются случаи, в которых трудно определить подлежит ли лицо уголовной ответственности именно по статье 325 Уголовного Кодекса Украины, или нет.

Ключевые слова: пандемия COVID-19, карантин, преступление, норма, правило, статья, предотвращение, инфекционные болезни, закон, распространение, нарушения, уголовная ответственность, законодательство, уголовное преступление.

Summary. The article is devoted to the criminal law changes in national legislation regarding the strengthening of criminal liability for violation of quarantine conditions during the COVID-19 pandemic. The content of Article 325 of the Criminal Code of Ukraine, which was amended after the Law of Ukraine dated March 17, 2020 No. 530-IX «On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine, Aimed at Preventing the Emergence and Spread of Coronavirus Disease (COVID-19)» came into effect is examined in the paper. The shortcomings of this norm are also analyzed and the ways to eliminate them are suggested in the article.

The essence of the disposition of Article 325 of the Criminal Code of Ukraine and the conditions, under which a person is prosecuted for unlawful acts, are revealed in the work. The composition of a criminal offense provided for by Article 325 of the Criminal Code of Ukraine, is analyzed by giving a detailed description of each particular element.

In practice, difficulties are caused by the lack of systematization and the presence of an unlimited range of those normative legal acts to which this norm refers, because it has a blanket character. Therefore, a specific list of rules and regulations that must be violated has been proposed.

Attention is also paid to the main changes that the article has undergone, since the sanction of its first part was strengthened and a new concept of «infectious diseases» was introduced instead of «infectious illnesses». The issues of the contradictory wording of the objective side of this criminal offense are tackled in the work. Actually, there are cases in which it is difficult to determine whether a person is subject to criminal liability exactly under Article 325 of the Criminal Code of Ukraine or not.

Key words: pandemic COVID-19, quarantine, crime, norm, rule, article, prevention, infectious diseases, law, spread, violation, criminal liability, legislation, criminal offense.

Постановка проблеми. Постановою Кабінету Міністрів України від 11. 03. 2020 р. № 211 «Про запобігання поширенню на території України коронавірусу COVID-19» з 12 березня було введено карантин, який докорінно змінив ритм і спосіб життя всіх українців. Причому зміни торкнулися майже всіх сфер життєдіяльності людини: матеріально-економічної, соціально-політичної та духовно-культурної. Через пандемію COVID-19 потерпає світова економіка, зменшується можливість реалізації широкого кола традиційних свобод — пересування, зібрань тощо, поширюється явище інфодемії, яке описує нашу реальність, адже сучасне суспільство охоплене потужною лавиною дезінформації, залякувань, псевдонаукових висновків і порад. Інфодемія, що розвивається на фоні розповсюдження коронавірусної хвороби, серйозно ускладнює боротьбу з реальною проблематикою зупинення та подолання цього недугу. Проте, справжньою катастрофою є множинні людські втрати в кожній країні. Усі смертельні випадки та грошові втрати могли бути значно меншими, якби уряди країн вчасно розробили та застосували комплекс запобіжних заходів (наприклад, переорієнтування виробництва задля більш ефективного виготовлення захисник масок і костюмів) [6].

Сучасні проблеми потребують негайного прийняття розсудливих рішень, які мінімізують розповсюдження і ризик зараження коронавірусною інфекцією. Саме тому урядом і парламентом України було прийнято низку нормативних актів, спрямованих на організацію обмежувальних заходів, як на національному, так і на регіональному рівні. Відповідно до цих актів було запроваджено адміністративну та кримінальну відповідальність за порушення умов карантину. Сьогодні в Україні гостро постає питання відмежування цих двох видів юридичної відповідальності після посилення санкції статті 325 Кримінального Кодексу, яка була викладена в новій редакції після прийняття парламентом Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, спрямованих на запобігання виникненню і поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19)» від 17.03.2020 року № 530-IX. У зв'язку з цим у спільноті правників

виникло певне побоювання щодо порушення цим нововведенням принципу правової визначеності.

Отже, особливі умови карантину вимагають поглибленого аналізу чинних норм національного законодавства задля правильного застосування положень Кримінального Кодексу порушення правил та норм, встановлених з метою запобігання поширення COVID-19.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Цілісна система наукових досліджень з питання встановлення кримінальної відповідальності за порушення карантину та санітарних правил і норм щодо запобігання поширенню COVID-19 на сьогоднішній день відсутня у зв'язку з новизною та несподіваністю цього виклику суспільству. Незважаючи на те, що тема є новою, багато правників уже приділили увагу цій проблематиці. Зокрема, проаналізовано праці С. Ковальової [7], М. Мельника [10], М. Хавронюка [10], С. Мазепи [15], А. Вознюк [14], С. Чернявського [14] тощо.

Цілями статті є аналіз та систематизація особливостей кримінально-правових змін щодо посилення санкцій норм кримінального законодавства у сфері порушень умов карантину. Питання запровадження або посилення кримінальної відповідальності за певні діяння повинно вирішуватися на загальнодержавному рівні, адже законодавчі новели повинні забезпечувати збереження рівноваги та пропорційності щойно введених покарань. Для цього є необхідним аналіз чинного національного кримінального законодавства, оскільки до нього нещодавно були внесені певні зміни, які слід розглянути на предмет доцільності та відповідності умовам сучасності. Слід з'ясувати витоки неправильного застосування статті 325 Кримінального Кодексу України, адже склад кримінального правопорушення за цією нормою є складним для встановлення, його можна підвести під будь-яке правопорушення, яке містить ознаки адміністративного правопорушення і за ст. 44-3 КупАП, оскільки порушення правил карантину людей також може спричинити поширення коронавірусної інфекції [7].

Зважаючи на наслідки поширення коронавірусної хвороби були оперативно прийняті виважені рішення задля протидії вірусу, натомість відсутність цілісної системи наукових досліджень з питань

правового забезпечення проведення карантинних заходів такого масштабу помітно впливає на рівень загальнонаціонального добробуту серед громадян. Отже, необхідно звернути значну увагу на наявні прогалини та недоліки національного законодавства з метою підвищення рівня стабільності в державі в цілому, незважаючи на надзвичайну ситуацію і карантин в Україні.

Виклад основного матеріалу. Пандемія Covid-19 стала справжнім викликом для всіх держав світу. У цей час наша країна має можливість проаналізувати ефективність своїх головних функцій (стратегія прийняття необхідних рішень, аналіз ситуації, організація діяльності й контроль відповідальних органів та структур, внесення актуальних змін до національного законодавства).

Так, 11 березня минулого року постановою Кабінету міністрів України № 211 «Про запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2» був запроваджений карантин [3]. До даної постанови декілька разів вносилися поправки, враховуючи зміни ситуації в країні. Так, було заборонено відвідувати заклади освіти, призупинено діяльність закладів громадського харчування, торговельно-розважальних центрів, фітнес-центрів, закладів культури тощо. Також владою було запроваджено нові підходи та санкції щодо притягнення осіб до відповідальності за порушення карантинних заходів.

Постанова, яка була зазначена до цього, впливає із Закону України «Про захист населення від інфекційних хвороб», а саме: статті 29 «Карантин» [4], де зазначається, зокрема, про тимчасові обмеження прав фізичних і юридичних осіб та додаткові обов'язки, що покладаються на них. Однак дана стаття не надає повноваження Кабінету міністрів України встановлювати будь-які обмеження прав і свобод громадян та додаткові обов'язки, а, отже, постає питання щодо конституційності вищевказаних обмежень.

Майже в кожній країні є інструменти кримінальної та адміністративної відповідальності, які допомагають забезпечити дотримання карантину, ізоляції, соціальної дистанції тощо. Подолання пандемії, безумовно, є комплексним заходом, тому Україна визначилась із тим, що найкраще все-таки діяти на людську поведінку в умовах пандемії шляхом встановлення деяких заборон, у тому числі й кримінально-правових. Дані дії базуються на принципі пропорційності, суть якого полягає у вжитті заходів, необхідних для досягнення відповідної мети (ультіма раціо) [8]. Усе, що виходить за рамки до-

сягнення мети, — не відповідає даному принципу. Застосування кримінального права в тих випадках, коли ситуацію можна врегулювати засобами цивільного чи адміністративного права, є суворим порушенням принципу пропорційності [9].

Враховуючи епідеміологічну ситуацію в Україні, законодавець вжив низку заходів з метою запобігання поширенню COVID-19. Такі заходи позначилися й на кримінально-правовій охороні відповідних суспільних відносин. Законом України від 17 березня 2020 р. № 530-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, спрямованих на запобігання виникненню і поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19)» запроваджено посилення відповідальності за порушення карантину» [5]. Зокрема, КУпАП доповнено ст. 44-3, а ст. 325 Кримінального кодексу України (далі — КК) викладено в новій редакції. Зазначені норми передбачають відповідальність за порушення санітарних правил і норм щодо запобігання інфекційним хворобам та масовим отруєнням. Незважаючи на скорочений час для розробки та прийняття даних змін, можна стверджувати, що загалом вони відповідають необхідним вимогам, тому реакція влади була зрозумілою та потрібною. До основних змін, яких зазнала ст. 325 КК, можна віднести:

– по-перше, у назві статті та диспозиції ч. 1 з'явилося нове поняття «інфекційні хвороби», що замінило поняття «інфекційні захворювання». Під інфекційною хворобою слід розуміти розлади здоров'я людей, які викликаються вірусами, бактеріями, іншими патогенними паразитами й передаються від заражених осіб здоровим і схильні до масового поширення. Тому захист населення від таких хвороб є одним із пріоритетних напрямів діяльності органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування [11];

– по-друге, що стосується санкції, то в ч. 1 посилено кримінальну відповідальність за вчинене діяння, передбачене ч. 1 ст. 325 КК України:

а) збільшено розмір штрафу від 1000 до 3000 нмдг (за минулою редакцією розмір становив до 100 нмдг);

б) введено до санкції покарання у виді позбавлення волі на строк до трьох років, тобто це зумовило переведення даного діяння залежно від ступеня тяжкості у бік посилення (зі злочину невеликої тяжкості на злочин середньої тяжкості до змін у КК, що відбулися 01.07.2020 р. На сьогодні це кримінальне правопорушення є нетяжким злочином).

Так, ч. 1 ст. 325 КК передбачає притягнення до кримінальної відповідальності за «порушення правил та норм, встановлених з метою запобігання епідемічним та іншим інфекційним хворобам,

а також масовим неінфекційним захворюванням (отруєнням) і боротьби з ними, якщо такі дії спричинили або завідомо могли спричинити поширення цих захворювань». Переходимо до аналізу складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 325 КК.

Стаття 325 КК України — це злочин з матеріальним складом. Почнемо аналіз ознак елементів складу цього кримінального правопорушення з об'єктивної сторони:

– діяння — порушення правил і норм щодо запобігання епідемічним хворобам та іншим інфекційним хворобам, а також масовим отруєнням. Однак практика з приводу діяння ст. 325 КК є досить неоднозначною. Можна навести випадок, де Служба безпеки України порушила кримінальне провадження за ч. 1 даної статті щодо службових осіб приватної медичної клініки, що не повідомили МОЗ України та центр громадського здоров'я про позитивний результат аналізу на коронавірус [11]. Виникає питання щодо об'єктивної сторони складу злочину. З формулювання цього елементу кримінального правопорушення випливає, що об'єктивна сторона має бути вчинена у формі активної дії, однак на практиці трапляються випадки, коли відбувається притягнення до кримінальної відповідальності осіб, які викрили об'єктивну сторону даного діяння за рахунок бездіяльності. Тобто щодо випадку із медичними працівниками, то мова йде про бездіяльність, а не про дію. Тому незрозуміло, чи можна дане правопорушення кваліфікувати за ст. 325 КК України;

– наслідки у вигляді створення реальної можливості поширення епідемічних, інших інфекційних або масових неінфекційних захворювань, яка повинна усвідомлюватися особою або спричинення загибелі людей чи завдання значної шкоди їх здоров'ю. Наявність такого наслідку, як «створення загрози поширення інфекційних хвороб», охоплює досить широкий спектр потенційно можливих злочинних діянь. Оскільки внаслідок порушення більшості встановлених заборон постає можливість зараження інших осіб, а тому й поширення інфекційної хвороби. Така загроза може виникнути, наприклад, унаслідок перебування в супермаркеті або в автобусі без захисної маски. Звичайно, якщо така особа вже хворіє, то внаслідок перебування без маски ступінь вірогідності зараження сторонніх осіб вищий, ніж тоді, коли вона у захисній масці. Однак, звернувшись до судової практики, можна зазначити, що такі діяння визнають адміністративним правопорушенням. Можна навести приклад, коли ОСОБА_1 перебувала в

громадському місці — сквері, на дитячому майданчику, без вдягнутого індивідуального захисту та з іншими особами. Такі дії кваліфіковано за ст. 44-3 КУпАП, а також визнано малозначним діянням, тому ОСОБА_1 взагалі звільнено від адміністративної відповідальності [13];

– причинний зв'язок — поширення цих захворювань або створення загрози такого поширення внаслідок зазначених вище порушень.

Варто також зазначити, що норма ст. 325 КК є бланкетною і відсилає до масиву чинного законодавства. Об'єктом злочину є порядок запобігання інфекційним захворюванням та отруєнням, який міститься в певних правилах та нормах [10]. Дані санітарні норми та правила закріплені в ЗУ «Про основи законодавства України про охорону здоров'я», ЗУ «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення», ЗУ «Про захист населення від інфекційних хвороб» та інших нормативно-правових актів, зокрема Постанова КМУ № 21.

Суб'єктивна сторона цього кримінального правопорушення характеризується умислом або необережністю стосовно порушення зазначених правил, непрямим умислом або необережністю стосовно наслідку у вигляді поширення заразних захворювань і прямим умислом стосовно наслідку у вигляді загрози їх поширення. Тому досить важливим фактором доведення кримінального правопорушення є умисел.

Доволі дискусійним є питання, хто може бути суб'єктом порушення норм і правил щодо запобігання інфекційним хворобам. Враховуючи пандемію, спричинену COVID-19, одна частина даних правил стосується спеціальних суб'єктів, а інша — загальних [14]. Так, ними є:

– особи, які виконують відповідні професійні та службові обов'язки, що полягають у виконанні правил, встановлених з метою запобігання інфекційним захворюванням та боротьби з ними (такими є працівники санітарно-епідеміологічної служби, відповідні органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування, деякі службові особи підприємств, установ та організацій тощо). Цю категорію осіб варто віднести до спеціальних суб'єктів;

– інфекційні хворі, контактні особи та бактеріоносії, що досягли 16-річного віку та створюють підвищену небезпеку зараження оточуючих. Дані особи порушили правила та норми, які встановлені з метою запобігання епідемічним захворюванням та боротьби з ними. Вони відносяться до суб'єктів загальних.

Висновки даного дослідження. Кримінальний кодекс України, звичайно, є важливим, але не

основним законодавчим інструментом подолання пандемії. Для того, щоб забезпечити ефективність будь-яких кримінально-правових заборон, необхідно підходити до законодавчих змін комплексно та виважено. Зараз, в умовах пандемії, лише системний аналіз проблемних питань дасть можливість удосконалити кримінальне законодавство [15].

Отже, на сьогодні ст. 325 КК передбачає відповідальність за порушення санітарних правил і норм щодо запобігання інфекційним захворюванням та масовим отруєнням. Соціальна обумовленість даної статті визначена різними обставинами, зокрема необхідністю примусити громадян дотримуватися карантинних обмежень, самоізоляції, соціальної дистанції та інших правил і норм щодо запобігання інфекційним хворобам, які здатні істотно мінімізувати їх поширення та наслідки.

Як було зазначено об'єктивна сторона має бути вчинена у формі активної дії, однак часто відбувається притягнення до кримінальної відповідальності осіб, які викрили об'єктивну сторону даного діяння за рахунок бездіяльності. Тому виникає питання, з приводу діяння даного кримінального правопорушення. Варто чітко зазначити, у формі якої дії може бути вчинена об'єктивна сторона.

Варто зазначити, що недоліком чинного законодавства є передбачення у ч. 1 даної статті одночасно наслідків у вигляді реальної шкоди (спричинення захворювань) або загрози заподіяння такої шкоди (...якщо такі дії завідомо могли спричинити поширення цих захворювань...) у зв'язку з різним ступенем суспільної небезпечності таких дій. Можливо, коректніше буде перерозподілити наслідки заподіяння шкоди — до ч. 2 ст. 325 КК, а заподіяння загибелі людей чи інших тяжких наслідків — до ч. 3 ст. 325 КК. Тому необхідним є перегляд законодавцем диспозицій та санкцій у нормах ст. 44-3 КУпАП та ст. 325 КК на предмет побудови послідовного ланцюга правопорушень (щоб можна було чітко простежити: адміністративне правопорушення — кримінальний проступок — нетяжкий злочин — тяжкий злочин).

У ст. 325 КК повинно бути визначено, порушення яких саме норм та правил спричинило або може спричинити поширення захворювань. На практиці інколи виникають проблеми, пов'язані зі складнощами встановлення чіткого переліку заборонених діянь з огляду на їх розміщення в різних нормативно-правових актах та постійну зміну.

Література

1. Кримінальний кодекс України [Електронний ресурс]: Закон України від 05.04.2001 № 2341-ІІ // Верховна Рада України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>
2. Кодекс України про адміністративні правопорушення [Електронний ресурс]: Закон України від 07.12.1984 р. із змінами і доп. // Відомості Верховної Ради Української РСР (ВВР). 1984. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/80731-10>
3. Про запобігання поширенню на території України коронавірусу COVID-19: постанова Кабінету Міністрів України від 11 березня 2020 р. № 211. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/prozapobigannyaposhim110320rennyuna-teritoriyi-ukrayini-koronavirusu-covid-19>
4. Про внесення змін до Закону України «Про захист населення від інфекційних хвороб» щодо запобігання поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19): Закон України від 13.04.2020 № 555-ІХ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/555-20>
5. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, спрямованих на запобігання виникненню і поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19)» // Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2020. № 16. ст. 100. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/530-ІХ>
6. Авескулов В. Д., Гуржій В. О., Борійчук С. В. Трудові права працівників під час карантину // Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». Серія: «Юридичні науки». 2020. 12. URL: <https://doi.org/10.25313/2520-2308-2020-12-6714>
7. Ковальова С. С. Відповідальність за порушення карантину та санітарних правил і норм щодо запобігання поширенню коронавірусної інфекції (COVID-19) в Україні // Науково-практичний журнал «Право. Людина. Довкілля». 2020. № 11(2). С. 158-168. DOI: <https://doi.org/10.31548/law2020.02.019>
8. Melander S. Ultima Ratio in European Criminal Law. Oñati Socio-legal Series [online]. 2013. No 3 (1). P. 42–61. URL: <http://ssrn.com/abstract=2200871>
9. Husak D. The criminal law as last resort. Oxford Journal of Legal Studies. 2004. Volume 24. Issue 2. Summer. P. 207–235. URL: <https://doi.org/10.1093/ojls/24.2.207>

10. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 11-те вид., переробл. та доповн. Київ: Дакор, 2019. 1387 с.
11. Офіційний сайт Служби безпеки України. URL: <https://sbu.gov.ua/ua/news/1/category/21/view/7389#.khDlZiUX.dpbs>
12. Правове регулювання відносин у сфері захисту населення від інфекційних хвороб. URL: https://minjust.gov.ua/m/str_24798
13. Постанова Бердянського міськрайонного суду Запорізької області від 27 трав. 2020 р. по справі No 310/3122/20. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/89467159>
14. Порухення правил і норм щодо запобігання COVID-19: актуальні проблеми кримінальної та адміністративної відповідальності. URL: <https://ojs.naiu.kiev.ua/index.php/lawjournal/article/view/1204/1208>
15. Кримінальна відповідальність за порушення умов карантину в умовах пандемії COVID-19. URL: <file:///C:/Users/Admin/Downloads/1012-2215-1-PB.pdf>

References

1. Kryminalnyj kodeks Ukrainy [Elektronnyj resurs]: Zakon Ukrainy vid 05.04.2001 # 2341-II // Verkhovna Rada Ukrainy. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>
2. Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravoporushennja [Elektronnyj resurs]: Zakon Ukrainy vid 07.12.1984 r. iz zminamy i dop. // Vidomosti Verkhovnoji Rady Ukrainjskoji RSR (VVR). 1984. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/80731-10>
3. Pro zapobighannja poshyrennju na terytoriji Ukrainy koronavirusu COVID-19: postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 11 bereznja 2020 r. # 211. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/prozapobigannyaposhim110320rennyu-na-teritoriyi-ukrayini-koronavirusu-covid-19>
4. Pro vnesennja zmin do Zakonu Ukrainy «Pro zakhyst naseleennja vid infekcijnykh khvorob» shhodo zapobighannja poshyrennju koronavirusnoji khvoroby (COVID-19): Zakon Ukrainy vid 13.04.2020 # 555-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/555-20>
5. Zakon Ukrainy «Pro vnesennja zmin do dejaknykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy, sprjamovanykh na zapobighannja vynyknennju i poshyrennju koronavirusnoji khvoroby (COVID-19)» // Vidomosti Verkhovnoji Rady Ukrainy (VVR). 2020. # 16. st.100. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/530-IX>
6. Aveskulov V. D., Ghurzhiy V. O., Borijchuk S. V. Trudovi prava pracivnykiv pid chas karantynu // Mizhnarodnyj naukovyj zhurnal «Internauka». Serija: «Jurydychni nauky». 2020. 12. URL: <https://doi.org/10.25313/2520-2308-2020-12-6714>
7. Kovaljova S. S. Vidpovidalnistj za porushennja karantynu ta sanitarnykh pravyl i norm shhodo zapobighannja poshyrennju koronavirusnoji infekciji (COVID-19) v Ukraini // Naukovo-praktychnyj zhurnal «Pravo. Ljudyna. Dovkillja». 2020. # 11(2). S. 158-168. DOI: <https://doi.org/10.31548/law2020.02.019>
8. Melander S. Ultima Ratio in European Criminal Law. Oñati Socio-legal Series [online]. 2013. No 3 (1). P. 42–61. URL: <http://ssrn.com/abstract=2200871>.
9. Husak D. The criminal law as last resort. Oxford Journal of Legal Studies. 2004. Volume 24. Issue 2. Summer. P. 207–235. URL: <https://doi.org/10.1093/ojls/24.2.207>.
10. Naukovo-praktychnyj komentar Kryminalnogho kodeksu Ukrainy / za red. M. I. Meljnyka, M. I. Khavronjuka. 11-te vyd., pererobl. ta dopovn. Kyjiv: Dakor, 2019. 1387 s.
11. Oficijnyj sajт Sluzhby bezpeky Ukrainy. URL: <https://sbu.gov.ua/ua/news/1/category/21/view/7389#.khDlZiUX.dpbs>
12. Pravove reghuljuvannja vidnosyn u sferi zakhystu naseleennja vid infekcijnykh khvorob. URL: https://minjust.gov.ua/m/str_24798
13. Postanova Berdjansjkogho misjkrajonnogho sudu Zaporizjkoji oblasti vid 27 trav. 2020 r. po spravi No 310/3122/20. Jedynyj derzhavnyj rejestr sudovykh rishenj. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/89467159>
14. Porushennja pravyl i norm shhodo zapobighannja COVID-19: aktualjni problemy kryminaljnoji ta administratyvnoji vidpovidalnosti. URL: <https://ojs.naiu.kiev.ua/index.php/lawjournal/article/view/1204/1208>
15. Kryminaljna vidpovidalnistj za porushennja umov karantynu v umovakh pandemiji COVID-19. URL: <file:///C:/Users/Admin/Downloads/1012-2215-1-PB.pdf>

Ковальова Світлана Сергіївна

*кандидат юридичних наук,
старший викладач кафедри адміністративного та фінансового права
Національний університет біоресурсів і природокористування України*

Ковалева Светлана Сергеевна

*кандидат юридических наук,
старший преподаватель кафедры административного и финансового права
Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины*

Kovalova Svitlana

*Candidate of Law, Senior Lecturer of the
Department of Administrative and Financial Law
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine*

Мищанин Тарас Васильович

*магістрант
Національного університета біоресурсів і природокористування України*

Мищанин Тарас Васильевич

*магистрант
Национального университета биоресурсов и природопользования Украины*

Mishchanyn Taras

*Master of the
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine*

DOI: 10.25313/2520-2308-2021-5-7212

**ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ СПІВУЧАСНИКІВ
ПРИ ДОБРОВІЛЬНІЙ ВІДМОВІ ВІД ДОВЕДЕННЯ
КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ ДО КІНЦЯ**

**ОТВЕТСТВЕННОСТЬ СОУЧАСТНИКОВ
ПРИ ДОБРОВОЛЬНОМ ОТКАЗЕ ОТ ДОВЕДЕНИЯ
УГОЛОВНОГО ПРЕСТУПЛЕНИЯ ДО КОНЦА**

**RESPONSIBILITY OF ACCOMPLICES IN CASE
OF VOLUNTARY REFUSAL TO COMPLETE
A CRIMINAL OFFENSE**

Анотація. Статтю присвячено дослідженню кримінально-правової природи добровільної відмови співучасників від доведення кримінального правопорушення до кінця та визначенню особливостей добровільної відмови кожного зі співучасників.

Зазначено, що найбільшу шкоду українському державотворенню чинить злочинність, а особливо групова. Значна кількість кримінальних правопорушень вчиняється в співучасті, що обумовлює їх підвищену суспільну небезпеку. Описано види і форми співучасті, що формують ступінь кримінальної відповідальності співучасників. Проаналізовано поняття та ознаки співучасті, види співучасників, кримінальну відповідальність співучасників, умови добровільної відмови від доведення кримінального правопорушення до кінця. Наведено основні характеристики співучасників в кримінальному правопорушенні. Висвітлено питання специфіки встановлення відповідальності осіб, що вчинили кримінальне право-

порушення у співучасті. Визначено, що кримінальне правопорушення вчинене у співучасті має свої соціальні і правові особливості.

Ключові слова: добровільна відмова, співучасники кримінального правопорушення, кримінальна відповідальність, співучасть, виконавець, підбурювач, пособник, організатор.

Анотація. Стаття посвячена дослідженню уголовно-правової природи добровільного отказа соучастников от доведения уголовного преступления до конца и определению особенностей добровольного отказа каждого из соучастников.

Отмечено, что наибольший вред созданию правового государства оказывает преступность, особенно групповая. Значительное количество уголовных преступлений совершается в соучастии, что обуславливает их повышенную общественную опасность. Описаны виды и формы соучастия, формирующие степень уголовной ответственности соучастников. Проанализированы понятия и признаки соучастия, виды соучастников, уголовную ответственность соучастников, условия добровольного отказа от доведения уголовного преступления до конца. Приведены основные характеристики соучастников в уголовном правонарушении. Освещены вопросы специфики установления ответственности лиц, совершивших уголовное преступление в соучастии. Определено, что уголовное правонарушение совершено в соучастии имеет свои социальные и правовые особенности.

Ключевые слова: добровольный отказ, соучастники уголовного преступления, уголовная ответственность, соучастие, исполнитель, подстрекатель, пособник, организатор.

Summary. The article is devoted to the study of the criminal law nature of the voluntary refusal of the accomplices to bring the criminal offense to an end and to determine the features of the voluntary refusal of each of the accomplices.

It is noted that the greatest harm to the Ukrainian creation of the state is caused by crime, especially group crime. A significant number of criminal offenses are committed in complicity, which causes their increased public danger. The types and forms of complicity that form the degree of criminal liability of the accomplices are described. The concepts and signs of complicity, types of accomplices, criminal liability of accomplices, conditions of voluntary refusal to bring a criminal offense to the end are analyzed. The main characteristics of the accomplices in a criminal offense are given. Issues of specifics of establishing the responsibility of persons who have committed a criminal offense in complicity are covered. It is determined that a criminal offense committed in complicity has its own social and legal features.

Key words: voluntary refusal, accomplices of a criminal offense, criminal liability.

Постановка проблеми. Подальша розбудова України як демократичної, незалежної, суверенної, соціальної та правової держави, як це передбачено ст. 1 Конституції України, вимагає досягнення успіхів у боротьбі із злочинними посяганнями на ці суспільні цінності. Варто зазначити, що найбільшу шкоду українському державотворенню завдає злочинність, а особливо та її частина, що називається групою. Сьогодні значна кількість кримінальних правопорушень відбувається в співучасті, що обумовлює їх підвищену суспільну небезпеку.

Відповідно до ч. 1 ст. 28 Кримінального кодексу України кримінальне правопорушення визнається таким, що вчинене групою осіб якщо у ньому брали участь декілька (два або більше) виконавців без попередньої змови між собою. Кримінальне правопорушення визнається вчиненим за попередньою змовою групою осіб, якщо його спільно вчинили декілька осіб (дві або більше), які заздалегідь тобто до початку кримінального правопорушення домовилися про спільне його вчинення (ч.2 ст. 28 ККУ) [1].

Посилення боротьби з групою злочинністю обумовлює як криміналізацію окремих форм спі-

вучасті, підвищення відповідальності за вчинення кримінальних правопорушень у співучасті, так і необхідність заохочення осіб, які відмовились від доведення кримінального правопорушення до кінця, хоча й усвідомлювали реальну можливість його завершення. Саме норми, що регулюють питання добровільної відмови від кримінального правопорушення, повинні стимулювати співучасників на відвернення вчинюваного ним кримінального правопорушення.

Незважаючи на численні дослідження інституту добровільної відмови співучасників, окремі аспекти і дотепер не отримали остаточного наукового вирішення. Тому правильне вирішення питання про відповідальність за незакінчене кримінальне правопорушення або про виключення такої неможливе без з'ясування сутності, природи та умов застосування інституту добровільної відмови від кримінального правопорушення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню добровільної відмови співучасників приділяли увагу Ф. Г. Бурчак, П. І. Гришаєв, Ю. В. Гродецький П. О. Загодіренко, С. С. Ковальова,

Г. А. Крігер, М. І. Козлов, О. О. Піонтковський, П. Ф. Тельнов, О. Д. Сафронов, В. П. Тихий, В. Ф. Щепельков та інші вчені. Однак, незважаючи на значну кількість наукових досліджень, присвячених проблематиці добровільної відмови співучасників від вчинення кримінального правопорушення ряд питань так і залишається відкритим.

Метою статті є з'ясування правової природи добровільної відмови співучасників від доведення кримінального правопорушення до кінця, визначення особливостей добровільної відмови в співучасті з огляду на вид співучасника.

Виклад основного матеріалу. Досліджуючи тенденцію щодо протидії злочинності варто зазначити, що у кримінально-правовій науці наявні два підходи: класичний- залежність між злочином і покаранням, а другий спрямовується на вирішення кримінально-правових конфліктів які не пов'язані із кримінальним переслідуванням та відповідальністю.

Наразі, являючись самостійним кримінально-правовим інститутом ст. ст. 17, 31 КК України мають стимулюючу спрямованість, оскільки, впливають на формування позитивної поведінки громадян.

У теорії кримінального права існують різні визначення поняття добровільної відмови.

Так, О. О. Піонтковський визначав добровільну відмову як відмову від доведення розпочатої злочинної діяльності до кінця за усвідомлення наявності фактичної можливості її закінчення [2, с. 521].

В. П. Тихий зазначає, що добровільною відмовою від вчинення злочину визнається остаточне припинення з волі особи готування до злочину чи дій, які безпосередньо спрямовані на його вчинення, за усвідомлення нею можливості довести злочин до кінця [3, с. 21].

О. Д. Сафронов вважає, що добровільна відмова є наявною не лише під час припинення злочинної діяльності, а й під час відвернення його закінчення [4, с. 10].

В ч. 1 ст. 17 КК України зазначено, що добровільною відмовою є остаточне припинення особою за своєю волею готування до кримінального правопорушення або замаху на кримінальне правопорушення, якщо при цьому вона усвідомлювала можливість доведення кримінального правопорушення до кінця» [1]. Таким чином, характерними ознаками добровільної відмови є:

- 1) остаточне припинення особою готування до кримінального правопорушення або замаху на кримінальне правопорушення;
- 2) відмова від вчинення кримінального правопорушення з волі самої особи;

3) наявність в особи усвідомлення можливості довести кримінальне правопорушення до кінця.

В чому ж особливість добровільної відмови співучасників. Насамперед зазначимо, що відповідно до ст. 26 КК України співучастю в кримінальному правопорушенні є умисна спільна участь декількох суб'єктів кримінального правопорушення у вчиненні умисного кримінального правопорушення. А ст. 31 КК України стосується добровільної відмови співучасників та передбачає добровільну відмову виконавця (співвиконавця), організатора, підбурювача й пособника.

Особливість добровільної відмови співучасників є те, що спільна участь кожного зі співучасників перебуває в зв'язку зі злочином, що вчинюється виконавцем (співвиконавцями) [5, с. 38].

Добровільна відмова від доведення кримінального правопорушення окремого співучасника має кримінально-правове значення для нього самого, як підстава, що звільняє його від кримінальної відповідальності. Отже, кримінально-правові наслідки добровільної відмови кожного співучасника кримінального правопорушення носять індивідуальний характер. Однак, центральною фігурою співучасті є виконавець.

Відповідно до ч. 1 ст. 31 КК України у разі добровільної відмови від вчинення кримінального правопорушення виконавцем (співвиконавцем) інші співучасники підлягають кримінальній відповідальності за готування до того кримінального правопорушення або замах на те кримінальне правопорушення, від вчинення якого добровільно відмовився виконавець [1]. Однак, як вирішуватиметься питання про добровільну відмову від вчинення кримінального правопорушення в разі співвиконавства?

Аналіз ст. 31 КК України дозволяє зазначити, про відсутність вказівки щодо добровільної відмови співвиконавця кримінального правопорушення. Окрім того, у ст. 31 КК України законодавець не встановлює поняття добровільної відмови співучасників, відсилаючи до поняття добровільної відмови, яке наведене у ст. 17 КК України. Згідно з вказаною нормою добровільна відмова полягає в тому, що особа, усвідомлюючи можливість доведення кримінального правопорушення до кінця, остаточного, за власною волею припиняє готування до кримінального правопорушення або замах на кримінальне правопорушення. Таким чином, виконуються ознаки добровільної відмови та, забезпечується виключення кримінальної відповідальності особи. Однак, для того щоб злочинний результат не настав, співучасникам, у тому числі й співвиконавцю, необхідно припинити як власні діяння, так і за-

побігти наслідкам власних дій (бездіяльності). Для співвиконавця це можливо зробити лише шляхом запобігання вчиненню кримінального правопорушення іншими співучасниками.

Досліджуючи добровільну відмову організатора, підбурювача й пособника щодо кримінального правопорушення, доцільно зазначити, що вона є різною за формою однак аналогічна за своєю суттю, а отже, вищезазначені суб'єкти мають не допустити, щоб вчиненні ними діяння стали однією з умов кримінального правопорушення скоєного виконавцем. В ч. 2 ст. 31 КК України передбачено, що кримінальна відповідальність цих осіб виключається, якщо вони відвернули вчинення кримінального правопорушення або своєчасно повідомили відповідні органи державної влади про кримінальне правопорушення, що готується або вчиняється.

Одним із найнебезпечніших співучасників кримінального правопорушення є організатор. Як зазначено в ч. 3 ст. 27 КК України організатором є особа, яка організувала вчинення кримінального правопорушення (кримінальних правопорушень) або керувала його (їх) підготовкою чи вчиненням. Організатором також є особа, яка утворила організовану групу чи злочинну організацію або керувала нею, або особа, яка забезпечувала фінансування чи організувала приховування злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації.

Важко не погодитись О. К. Панько який зазначив, що для організатора характерною є активна форма поведінки незалежно від того, який злочин намічено скоїти (з матеріальним чи формальним складом) і як його буде вчинено виконавцем: шляхом активних дій чи бездіяльності [6, с. 116].

Підбурювачем є особа, яка умовлянням, підкупом, погрозою, примусом або іншим чином схилила іншого співучасника до вчинення кримінального правопорушення (ч. 4 ст. 27 КК України). Дії підбурювача відрізняються від дій виконавця. Адже дії підбурювача спрямовуються на схилення до діянь співучасників. Форми схилення законодавець визначив різноманітні, однак вони спрямовані на те, щоб викликати рішучість співучасників вчинити кримінальне правопорушення. Підбурювач у подальшому, як правило, втрачає контроль над діяльністю співучасників кримінального правопорушення.

Законом визначено дві форми добровільної відмови підбурювача від участі в доведенні кримінального правопорушення до кінця:

- відвернення вчинення кримінального правопорушення;
- своєчасне повідомлення відповідним органам державної влади про кримінальне правопору-

шення, що готується або вчиняється (ч. 2 ст. 31 КК України).

Відвернення вчинення кримінального правопорушення це дія, яка спрямована на те, щоб кримінальне правопорушення не було доведено до кінця. Варто зазначити, що законодавець, передбачивши відвернення вчинення кримінального правопорушення як форму добровільної відмови підбурювача, не вказав при цьому на способи такого відвернення. А тому ми повністю підтримуємо думку Загодіренко П. О., що відвернення вчинення кримінального правопорушення як одна з форм добровільної відмови підбурювача може полягати в таких діях:

- 1) впливі на спільно діючих із ним співучасників із метою схилення їх до невиконання чи припинення злочинної діяльності, а в окремих випадках і до усунення її наслідків;
- 2) вчиненні підбурювачем діяння, яке виключає можливість доведення кримінального правопорушення до кінця іншими співучасниками: ненадання мінімальної інформації, відсутність якої унеможлиблює вчинення кримінального правопорушення іншими співучасниками; створення перешкод, які виключають можливість доведення кримінального правопорушення до кінця (наприклад, зміна замків, шифрів, встановлення охорони, попередження потерпілого, повідомлення громадськості тощо) [7, с. 292].

У ч. 2 ст. 31 КК України законодавець вказує на ще одну форму добровільної відмови підбурювача — своєчасне повідомлення відповідним органам державної влади про кримінальне правопорушення, що готується або вчиняється. Невід'ємними ознаками цієї форми добровільної відмови є: 1) вона здійснюється лише шляхом активної поведінки — дії; 2) ці дії носять інформаційний (а не фізичний) характер і вчиняються у вигляді повідомлення; 3) це повідомлення може бути здійснене як самим підбурювачем, так і іншими особами на його прохання та від його імені; 4) за своїм змістом (характером відомостей і їх обсягом) воно має бути таким, що містить інформацію, необхідну й достатню для припинення кримінального правопорушення, що готується або вчиняється; 5) повідомлення спрямовується на певну адресу; 6) воно має бути зроблене в певний час (своєчасно) [8, с. 121].

Щодо до добровільної відмови пособника то вона відмінна від добровільної відмови як організатора, так підбурювача. Законодавчо закріплено, що добровільної відмови організатора й підбурювача виражається у двох формах, а саме: відверненні ними вчинення кримінального правопорушення та своєчасному повідомленні про кримінальне правопорушення, що готується або вчиняється,

відповідним органам державної влади, добровільна відмова пособника може виражатись ще в двох формах: ненадання ним засобів чи знарядь вчинення кримінального правопорушення або неусуненні перешкод вчиненню кримінального правопорушення [8, с. 121].

Висновки. Аналіз чинного вітчизняного кримінального законодавства дає можливість зазначити, що регулювання питань співучасті у законодавстві про кримінальну відповідальність дозволяє провести межу між вчиненням кримінального правопорушення у співучасті і вчиненням кримінального правопорушення однією особою, що уможлиблює індивідуалізацію відповідальності співучасників

залежно від ролі і ступеню участі у вчиненому кримінальному правопорушенні.

При співучасті у кримінальному правопорушенні наявні особливості добровільної відмови від доведення посягання до кінця порівняно з добровільною відмовою особи, яка скоїла кримінальне правопорушення одноосібно. Добровільна відмова одного із співучасників є підставою для звільнення саме цього співучасника від кримінальної відповідальності та не поширюється на інших співучасників. Вони підлягають відповідальності за скоєне на загальних підставах за правилами про стадії вчинення кримінального правопорушення, а також правової оцінки вчиненого.

Література

1. Кримінальний кодекс України. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
2. Пионтковский А. А. Учение о преступлении. М.: Госюриздат, 1961. 666 с.
3. Тихий В. П. Стадии вчинення злочину: Х.: НЮАУ, 1996. 116 с.
4. Сафронов А. Д. Добровольный отказ от совершения преступления и деятельное раскаяние преступника: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: М., 1977. 22 с.
5. Ярмиш Н. Н. Теоретические проблемы причинно-следственной связи в уголовном праве: философско-правовой анализ. Х.: Право, 2003. 512 с.
6. Панько К. А. Добровольный отказ от преступления по советскому уголовному праву. Воронеж: Изд-во Воронежского ун-та, 1975. 147 с.
7. Загодіренко П. О. Добровільна відмова співучасників від доведення злочину до кінця // Актуальні проблеми держави і права, 2013. С. 289–297.
8. Баулін Ю. В. Звільнення від кримінальної відповідальності: монографія. К.: Атіка, 2004. 296 с.

References

1. Kryminalnyi kodeks Ukrainy. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
2. Pyontkovskiy A. A. Uchenye o prestuplenyy. M.: Hosiuryzdat, 1961. 666s.
3. Tykhyi V. P. Stadii vchynennia zlochynu: X.: NIuAU, 1996. 116 s.
4. Safronov A. D. Dobrovolnyi otkaz ot soversheniya prestupleniya y deiatelnoe raskaianye prestupnyka: avtoref. dyss. ... kand. yuryd. nauk: M., 1977. 22 s.
5. Iarmysh N. N. Teoretycheskye problemy prychynno-sledstvennoi sviazy v uholovnom prave: fylosofsko-pravovoi analiz. Kh.: Pravo, 2003. 512 s.
6. Panko K. A. Dobrovolnyi otkaz ot prestupleniya po sovetскому uholovnomu pravu. Voronezh: Yzd-vo Voronezhskoho un-ta, 1975. 147 s.
7. Zahodirenko P. O. Dobrovilna vidmova spivuchasnykiv vid dovedennia zlochynu do kintsia. Aktualni problemy derzhavy i prava, 2013. S. 289–297.
8. Baulin Yu. V. Zviltennia vid kryminalnoi vidpovidalnosti: monohrafiia. K.: Atika, 2004. 296 s.

Ковальова Світлана Сергіївна

*кандидат юридичних наук,
старший викладач кафедри адміністративного та фінансового права
Національний університет біоресурсів і природокористування України*

Ковалева Светлана Сергеевна

*кандидат юридических наук,
старший преподаватель кафедры административного и финансового права
Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины*

Kovalova Svitlana

*Candidate of Law, Senior Lecturer of the
Department of Administrative and Financial Law
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine*

Філоненко Владислав Вікторович

*магістрант першого року навчання
Національного університету біоресурсів і природокористування України*

Филоненко Владислав Викторович

*магистрант первого года обучения
Национального университета биоресурсов и природопользования Украины*

Filonenko Vladyslav

*Master of the
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine*

DOI: 10.25313/2520-2308-2021-5-7267

ПЕРЕВИЩЕННЯ МЕЖ НЕОБХІДНОЇ ОБОРОНИ: ОСНОВНІ ОЗНАКИ

ПРЕВЫШЕНИЕ ПРЕДЕЛОВ НЕОБХОДИМОЙ ОБОРОНЫ: ОСНОВНЫЕ ПРИЗНАКИ

EXCEEDING BETWEEN NECESSARY DEFENSE: MAIN FEATURES

Анотація. Статтю присвячено вивченню основних ознак меж необхідної оборони. З'ясовано, що чіткий перелік ознак перевищення меж необхідної оборони у ст. 36 КК України відсутній. На підставі аналізу нормативно-правових актів, а також наукових джерел зроблено висновок, що до основних ознак перевищення меж необхідної оборони можна віднести: наявність стану необхідної оборони; заподіяння тяжкої шкоди; заподіяння шкоди з перевищенням меж необхідності та достатності; заподіяння шкоди, що явно не відповідає небезпечності посягання або обставинці захисту; вина у формі умислу.

Зазначено, що з метою встановлення наявності або відсутності ознак перевищення меж необхідної оборони, необхідно враховувати не тільки відповідність або невідповідність знярядь захисту і нападу, а й характер небезпеки, яка загрожувала особі, що захищалася, і обставини, які могли вплинути на реальне співвідношення сил, зокрема: місце і час нападу, його раптовість, неготовність до його відбиття, кількість нападників і тих, хто захищався, їхні фізичні дані (вік, стать, стан здоров'я) та інші обставини.

Наголошується на тому, що оскільки такі межі мають початок і кінець, то заподіяння шкоди до чи після них можна розглядати як заподіяння шкоди поза встановленими межами. Тому вихід поза них свідчить лише про те, що шкоду заподіяно за відсутності відповідної на те підстави.

Проаналізовано специфіку мотиву злочину, вчиненого з перевищенням меж необхідної оборони. Зокрема, акцентовано увагу на тому, що мотивація дій винного при перевищенні меж необхідної оборони має бути зумовлена захистом від суспільно небезпечного посягання охоронюваних законом прав та інтересів.

Ключові слова: необхідна оборона, право на необхідну оборону, перевищення меж, основні ознаки, удосконалення регулювання.

Аннотация. Статья посвящена изучению основных признаков пределов необходимой обороны. Выяснено, что четкий перечень признаков превышения пределов необходимой обороны в ст. 36 УК Украины отсутствует. На основании анализа нормативно-правовых актов, а также научных источников сделан вывод, что к основным признакам превышения пределов необходимой обороны можно отнести: наличие состояния необходимой обороны; причинение тяжкого вреда; причинения вреда с превышением пределов необходимости и достаточности; причинение вреда, явно несоответствующего опасности посягательства или обстановке защиты; вина в форме умысла.

Отмечено, что с целью определения наличие или отсутствие признаков превышения пределов необходимой обороны, необходимо учитывать не только соответствие или несоответствие орудий защиты и нападения, но и характер угрожавшей опасности, и обстоятельства, которые могли повлиять на реальное соотношение сил, в частности: место и время нападения, его внезапность, неготовность к его отражению, количество нападающих и тех, кто защищался, их физические данные (возраст, пол, состояние здоровья) и другие обстоятельства.

Отмечается, что поскольку такие границы имеют начало и конец, то причинение вреда до или после них можно рассматривать как причинение вреда вне установленных пределов. Поэтому выход за них свидетельствует лишь о том, что вред причинен при отсутствии соответствующих на то оснований.

Проанализирована специфика мотива преступления, совершенного с превышением пределов необходимой обороны. В частности, акцентируется внимание на том, что мотивация действий виновного при превышении пределов необходимой обороны должна быть обусловлена защитой от общественно опасного посягательства на охраняемые законом права и интересы.

Ключевые слова: необходимая оборона, право на необходимую оборону, превышение пределов, основные признаки, совершенствование регулирования.

Summary. The article is devoted to the study of the main features of the limits of self-defense. It was found that a clear list of signs of exceeding the limits of self-defense in Art. 36 of the Criminal Code of Ukraine is absent. Based on the analysis of regulations, as well as literature sources, it is concluded that the main signs of exceeding the limits of self-defense include: the presence of a state of self-defense; causing serious harm; causing damage in excess of the limits of necessity and sufficiency; causing damage that clearly does not correspond to the danger of encroachment or the situation of protection; guilt in the form of intent.

It is stated that in order to establish the presence or absence of signs of exceeding the limits of self-defense, courts must take into account not only the adequacy or inconsistency of weapons of defense and attack, but also the nature of the danger to the protected person and the circumstances in particular: the place and time of the attack, its suddenness, unpreparedness to repel it, the number of attackers and those who defended themselves, their physical data (age, sex, state of health) and other circumstances.

It is emphasized that since such boundaries have a beginning and an end, harm before or after them can be considered as harm outside the established limits. Therefore, leaving them only indicates that the damage was caused in the absence of appropriate grounds.

The specifics of the motive of the crime committed in excess of the limits of necessary defense are analyzed. In particular, emphasis is placed on the fact that the motivation of the perpetrator's actions in exceeding the limits of necessary defense should be mainly due to protection against socially dangerous encroachment on the rights and interests protected by law.

Key words: necessary defense, the right to necessary defense, exceeding the limits, the main features, improving regulation.

Постановка проблеми. Доволі дієвим способом захисту охоронюваних кримінальним законодавством прав та інтересів є заподіяння тому, хто посягає, шкоди, необхідної і достатньої в даній обстановці для негайного відвернення чи припинення посягання — необхідна оборона. Такі дії, за умови не перевищення встановлених законодавством меж,

відносяться до обставин, що виключають кримінальну відповідальність. Проте, як показує судова практика, норми кримінального законодавства стосовно наявності обставин, що виключають злочинність діяння через неоднозначний підхід до кримінально-правової оцінки вчиненого у стані необхідної оборони, зокрема, щодо встановлення наявності ознак

перевищення меж необхідної оборони, далеко не завжди застосовуються органами правосуддя правильно. Вказане часто призводить до того, що дії осіб, які діяли в стані необхідної оборони визнаються неправомірними та особи, що їх вчинили, притягаються до кримінальної відповідальності. Тобто, порушується надане законодавством право таких осіб на необхідну оборону.

Аналіз останніх публікацій та досліджень. Ознаки перевищення меж необхідної оборони неодноразово привертала увагу вітчизняних вчених, серед яких: А. М. Бабенко, І. Беззуб, Ю. А. Вапсва, В. К. Грищук, С. С. Ковальова, Т. В. Столяр та ін. Однак більшість аспектів цієї проблематики вивчені побіжно. Комплексно дане питання розглядається лише у поодиноких працях.

Метою статті є визначення та аналіз основних ознак перевищення меж необхідної оборони.

Виклад основного матеріалу. Вивчення наукових джерел, присвячених явищу необхідної оборони, дало змогу зробити висновок про відсутність серед вчених одностайності щодо визначення ознак перевищення меж необхідної оборони. Так, колектив авторів підручника з кримінального права (А. М. Бабенко, Ю. А. Вапсва, В. К. Грищук та ін.) до таких відносить: наявність стану необхідної оборони; явна, очевидна невідповідність захисних дій характеру і ступеню суспільної небезпечності посягання; явна, очевидна невідповідність захисних дій обстановці вчинення посягання і захисних дій [1, с. 203–204]. Дещо інший перелік, хоча й схожий за своєю сутністю пропонує Т. В. Столяр: особа перебуває в стані оборони від суспільно небезпечного, дійсного й наявного посягання та з метою захисту законних прав й інтересів заподіює шкоду особі, яка посягає; заподіяна шкода є тяжкою; заподіяння смерті або тяжкого тілесного ушкодження явно не відповідає небезпечності посягання або обстановці захисту; шкода заподіюється умисно, тобто той, хто обороняється, усвідомлює суспільно небезпечний характер свого діяння як такого, що перевищує необхідне й достатнє для негайного відвернення чи припинення посягання, передбачає суспільно небезпечні наслідки — тяжку шкоду, яка не зумовлена небезпечністю посягання та обстановкою захисту, а також бажає заподіяння такої шкоди тому, хто здійснює посягання, або свідомо прагне до її настання [2, с. 91].

Така ситуація, на наш погляд, обумовлюється законодавчою невизначеністю та застосуванням низки оціночних понять у положеннях ст. 36 Кримінального кодексу України. Адже, як відомо, регулювання інституту необхідної оборони як обставини, що виключає кримінальну протиправність діяння

забезпечується ст. 36 КК України розміщеною у розділі з відповідною назвою «Обставини, що виключають кримінальну протиправність діяння» [3]. При цьому, проаналізувавши положення даної статті можна зробити висновок про те, що чіткий перелік ознак перевищення меж необхідної оборони у ст. 36 КК України відсутній.

Згідно позиції вітчизняного законодавця викладеній у ч. 1 ст. 36, «необхідною обороною визнаються дії, вчинені з метою захисту охоронюваних законом прав та інтересів особи, яка захищається, або іншої особи, а також суспільних інтересів та інтересів держави від суспільно небезпечного посягання шляхом заподіяння тому, хто посягає, шкоди, необхідної і достатньої в даній обстановці для негайного відвернення чи припинення посягання, якщо при цьому не було допущено перевищення меж необхідної оборони» [3]. Звідси випливає, що до ознак перевищення меж необхідної оборони можна віднести, насамперед, перевищення меж шкоди необхідної і достатньої в даній обстановці для негайного відвернення чи припинення посягання. При цьому, жодних меж необхідності та достатності не конкретизовано.

У ч. 3 ст. 36 КК України зазначається, що «перевищенням меж необхідної оборони визнається умисне заподіяння тому, хто посягає, тяжкої шкоди, яка явно не відповідає небезпечності посягання або обстановці захисту. Перевищення меж необхідної оборони тягне кримінальну відповідальність лише у випадках, спеціально передбачених у статтях 118 та 124 цього Кодексу» [3]. Тобто це умисна дія. У даному контексті важливо зазначити, що умисне заподіяння шкоди можливо не тільки при прямому умислі, а й при непрямому умислі. Таким чином, той, хто обороняється, усвідомлює суспільно небезпечний характер свого діяння як такого, що перевищує необхідне і достатнє для негайного відвернення чи припинення посягання; передбачає суспільно небезпечні наслідки — тяжку шкоду, яка не обумовлена небезпечністю посягання та обстановкою захисту; бажає заподіяння такої шкоди тому, хто здійснює посягання, або ж свідомо припускає її настання [4, с. 157].

Що ж стосується такої ознаки як «тяжка шкода», то такою за чинним законодавством визнається заподіяння смерті або тяжкого тілесного ушкодження. Це означає, що заподіяння в стані необхідної оборони середньої тяжкості чи легкого тілесного ушкодження, морально, а тим більше й матеріальної шкоди незалежно від її розміру, особі, яка посягає, завжди перебуває в межах необхідної оборони [4, с. 158].

Звісно, оскільки життя людини є найвищою цінністю в державі, вказана кримінальна відповідальність обґрунтована. Проте, у нормі ч. 1. ст. 36 ККУ йде мова про захист охоронюваних законом прав та інтересів особи, яка захищається, або іншої особи, а також суспільних інтересів та інтересів держави від суспільно небезпечного посягання. У вказаному положенні законодавець не конкретизує ті законні права та інтереси (особи, іншої особи, суспільства, держави), які попадають під захист, тобто ними можуть виступати будь-які законні права та інтереси. Тобто, на сьогодні, дії в стані необхідної оборони, спрямовані на заподіяння шкоди особі, що посягає, можуть виявлятися в заподіянні тілесних ушкоджень, позбавленні волі, спричиненні матеріальних збитків, і навіть — у позбавленні життя [4, с. 159].

Однак, що варто розуміти під «тяжкою шкодою, яка явно не відповідає небезпечності посягання або обстановці захисту» у КК не роз'яснюється. Як слушно зауважує Т. В. Столяр, в стані необхідної оборони, особі важко визначити, якою повинна бути та «мінімальна шкода», спричинення якої буде «достатньою» для відвернення посягання. Важливо, щоб ця шкода не була явно невідповідною у порівнянні з відверненою шкодою, а не «мінімально можливою» [4, с. 160]. Оцінювання поняття «явності» невідповідності характеру і ступеня суспільної небезпечності здійснюваного посягання є одним з найбільш складних питань в аспекті кваліфікації діянь особи за ст. 36 КК України [4, с. 159].

Як бачимо, ст. 36 КК України має загальний характер і належним чином не роз'яснює усіх особливостей оборони. З огляду на це, цілком логічно видається ситуація щодо проблемності кваліфікації діянь за статтями 118, 124 та 115 ККУ. Так, зокрема, проаналізувавши судову практику згідно вирішення вищезазначених питань слід зауважити, що в усіх випадках, коли особа, реалізуючи право на правомірну оборону, заподіює смерть нападнику, подібне діяння кваліфікується згідно ст. 118 КК України, як умисне вбивство при перевищенні меж необхідної оборони, незалежно від цінності блага, на яке було вчинено суспільно небезпечне посягання і щодо якого застосовувалася необхідна оборона [5, с. 30].

Зауважимо, що аби встановити наявність або відсутність ознак перевищення меж необхідної оборони, суди повинні враховувати не тільки відповідність або невідповідність знярядь захисту і нападу, а й характер небезпеки, яка загрожувала особі, що захищалася, і обставини, які могли вплинути на реальне співвідношення сил, зокрема: місце і час нападу, його раптовість, неготовність до його відбиття, кількість нападників і тих, хто захищався,

їхні фізичні дані (вік, стать, стан здоров'я) та інші обставини [6].

Оскільки такі межі мають початок і кінець, то заподіяння шкоди до чи після них можна розглядати як заподіяння шкоди поза встановленими межами. Тому вихід поза них свідчить лише про те, що шкоду заподіяно за відсутності відповідної на те підстави. Прикладом такого виходу за межі може слугувати так звана «передчасна» або «запізніла» необхідна оборона. У разі передчасної оборони шкоду заподіюють тоді, коли ще не виникло підстав для цього, а в разі запізнілої — після того, як підстава вже перестала існувати і в заподіянні шкоди явно не існує потреби. За обох цих умов відповідальність за заподіяну шкоду слід визначати на загальних підставах [2, с. 92].

Особливістю злочину, вчиненого з перевищенням меж необхідної оборони, є специфіка його мотиву, а саме прагнення захистити інтереси особи, держави, суспільні інтереси, життя, здоров'я чи права того, хто обороняється, чи іншої особи від суспільно небезпечного посягання. Намір захистити особисті чи суспільні інтереси від злочинного посягання є визначальним мотивом не тільки у разі необхідної оборони, а й при перевищенні її меж. При цьому перевищення меж оборони може бути зумовлено й іншими мотивами, наприклад наміром розправитися з нападником через учинений ним напад, тощо. Проте існування різних мотивів не змінює того, що мотив захисту є основним стимулом, який визначає поведінку особи, яка перевищила межі необхідної оборони. Мотивація дій винного при перевищенні меж необхідної оборони має бути в основному зумовлена захистом від суспільно небезпечного посягання охоронюваних законом прав та інтересів.

Як слушно зауважується в науковій літературі, відсутність у ст. 36 КК України чітких формулювань призводить до неоднозначності їх розуміння, що стримує практичну реалізацію права на необхідну оборону. Адже хоча, з одного боку, законодавство наділяє правом захищатися, з іншого — треба враховувати межі необхідної оборони, щоб з потерпілого не перетворитися в нападника. З огляду на вказане, цілком погоджуємося щодо необхідності удосконалення нині чинної редакції ст. 36 КК України на якій наголошує низка науковців [5, с. 31]. Зокрема, доцільно було б доповнити ст. 36 КК України вичерпним переліком ознак перевищення меж необхідної оборони та визначити критерії меж необхідної і достатньої шкоди та явної невідповідності шкоди небезпечності посягання або обстановці захисту.

Висновки. Результати здійсненого аналізу дозволяють зробити висновок про те, що до основних ознак перевищення меж необхідної оборони можна

віднести: наявність стану необхідної оборони; заподіяння тяжкої шкоди; заподіяння шкоди з перевищенням меж необхідності та достатності; заподіяння шкоди, що явно не відповідає небезпечності посяган-

ня або обстановці захисту; вина у формі умислу. Як на наш погляд, дані ознаки доцільно законодавчо закріпити та конкретизувати у положеннях ст. 36 КК України.

Література

1. Кримінальне право України. Загальна частина: підручник / А. М. Бабенко, Ю. А. Вапсва, В. К. Гришук та ін.; за заг. ред. О. О. Бандурки. Х.: Вид-во ХНУВС, 2011. 378 с.
2. Столяр Т. В. Перевищення меж необхідної оборони: поняття, ознаки та види відповідальності в разі виникнення експесу. Юридичний часопис НАВС. 2015. № 2. С. 88–99.
3. Кримінальний кодекс України: закон України від 05.04.2001 року № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2341-14/conv>
4. Столяр Т. В. Особливості розуміння деяких ознак перевищення меж необхідної оборони за кримінальним правом України. Публічне право. 2016. № 3 (23). С. 156–162.
5. Журавель О. А. Порівняльно-правовий аспект права на самозахист цивільних осіб і поліцейський з урахуванням практики ЄСПЛ. Харків, 2020. С. 26–31.
6. Про судову практику у справах про необхідну оборону: постанова пленуму Верховного Суду України № 1 від 26 квітня 2002 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0001700-02Text>

References

1. Kryminalne pravo Ukrainy. Zahalna chastyna: pidruchnyk / A. M. Babenko, Yu. A. Vapsva, V. K. Hryshchuk ta in.; za zah. red. O. O. Bandurky. Kh.: Vyd-vo KhNUVS, 2011. 378 s.
2. Stoliar T. V. Perevyshchennia mezh neobkhdnoi oborony: poniattia, oznaky ta vydy vidpovidalnosti v razi vynyknennia ekstsesu. Yurydychnyi chasopys NAVS. 2015. № 2. S. 88–99.
3. Kryminalnyi kodeks Ukrainy: zakon Ukrainy vid 05.04.2001 roku № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2341-14/conv>
4. Stoliar T. V. Osoblyvosti rozuminnia deiakykh oznak perevyshchennia mezh neobkhdnoi oborony za kryminalnym pravom Ukrainy. Publichne pravo. 2016. № 3 (23). S. 156–162.
5. Zhuravel O. A. Porivnialno-pravovyi aspekt prava na samozakhyst tsyvilnykh osib i politseiskyi z urakhuvanniam praktyky YeSPL. Kharkiv, 2020. S. 26–31.
6. Pro sudovu praktyku u spravakh pro neobkhdnu oboronu: postanova plenumu Verkhovnoho Sudu Ukrainy № 1 vid 26 kvitnia 2002 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0001700-02Text>

Копйова Ірина Анатоліївна
кандидат юридичних наук,
асистентка кафедри кримінального права № 1
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Копьёва Ирина Анатольевна
кандидат юридических наук,
ассистент кафедры уголовного права № 1
Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого

Коруова Ірина
Candidate of Legal Sciences,
Assistant of the Department of Criminal Law
Yaroslav Mudryi National Law University

Мічківський Роман Володимирович
студент
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Мичкивский Роман Владимирович
студент
Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого
Michkivskiy Roman
Student of the
Yaroslav Mudryi National Law University

DOI: 10.25313/2520-2308-2021-5-7265

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ВДОСКОНАЛЕННЯ ІНСТИТУТУ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ НЕПОВНОЛІТНІХ

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ УСОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ИНСТИТУТА КРИМИНАЛЬНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ

ACTUAL ISSUES OF MINORS' CRIMINAL RESPONSIBILITY IMPROVEMENT

Анотація. Конституція України декларує прагнення нашого народу до побудови правової держави. Проте, досягнення цієї мети не є можливим без якісного реформування правової системи країни, яка і досі має залишки радянського права.

Інтеграція України в європейську спільноту неможлива без повного приведення національного законодавства у відповідність до загальноєвропейських стандартів та міжнародних постулатів у сфері правосуддя для неповнолітніх, а також запозичення ефективних форм, методів, заходів, які підтвердили свою надійність світовою практикою у сфері попередження та протидії злочинності серед неповнолітніх.

У статті на основі теоретичних понять і поглядів розглядаються особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх як спеціального суб'єкта кримінальної відповідальності.

На цій основі викладеного змісту надані пропозиції щодо вдосконалення норм чинного Кримінального Кодексу України з урахуванням національного досвіду, судової практики, криминогенної ситуації в країні і досвіду інших держав, а також міжнародних стандартів у галузі охорони прав і свобод неповнолітніх. Як вже зазначалось, авторами проана-

лізовано кримінальне законодавство деяких зарубіжних країн. Крім того, нами досліджено відмінності у визначенні мінімальної вікової межі у різних країнах, специфіку диференціації цієї ознаки суб'єкта протиправного діяння у державах як і колишнього СНД, так і провідних європейських країнах.

Було розкрито сучасний стан злочинності неповнолітніх на основі показників судової практики та єдиного звіту Генеральної прокуратури про кримінальні правопорушення по всій території держави за останні роки.

Загалом, авторами розкрито зі своєї точки зору проблему злочинності неповнолітніх, що й надалі залишається дискусійною і актуальною для всього співтовариства, стурбованого розробкою оптимального підходу, що одночасно поєднає гуманні та дієві заходи профілактичного та запобіжного впливу, а не репресивного.

Ключові слова: кримінальна відповідальність, ресоціалізація, гуманізм, пробація, позбавлення волі, досвід зарубіжних країн.

Аннотація. Конституція України декларує стремление нашего народа к формированию правового государства. Однако, достижения этой цели невозможно без качественного реформирования правовой системы страны, которая до сих пор имеет остатки советского права.

Интеграция Украины в европейское сообщество невозможно без полного приведения национального законодательства в соответствие с общепризнанными европейскими стандартами и международными постулатами в сфере правосудия для несовершеннолетних, а также заимствования эффективных форм, методов, способов, которые подтвердили свою надежность мировой практикой в сфере предупреждения и противодействия преступности среди несовершеннолетних.

В статье на основе теоретических понятий и взглядов рассматриваются особенности криминальной ответственности несовершеннолетних как специального субъекта криминальной ответственности.

На основе изложенного предоставленные предложения касаются совершенствования норм действующего Криминального Кодекса Украины с учетом национального опыта, судебной практики, криминогенной ситуации в стране и опыта других государств, а также международных стандартов в отрасли охраны прав и свобод несовершеннолетних. Как уже отмечалось, авторами проанализировано криминальное законодательство некоторых зарубежных стран.

Кроме того, нами исследованы отличия в определении минимального возраста уголовной ответственности в разных странах, специфика дифференциации этого признака субъекта противоправного действия в государствах как и прежнего СНГ, так и ведущих европейских странах.

Было раскрыто современное состояние преступности несовершеннолетних на основе показателей судебной практики и общего отчета Генеральной прокуратуры о криминальных правонарушениях по всей территории государства за последние годы.

В целом, авторами раскрыта проблема преступности несовершеннолетних, что и в дальнейшем остаётся дискуссионной и актуальной для всего мира, обеспокоенного разработкой оптимального подхода, который одновременно соединит гуманные и действенные мероприятия профилактического влияния, а не репресивного.

Ключевые слова: уголовная ответственность несовершеннолетних, ресоциализация, гуманизм, пробация, лишение свободы, опыт иностранных государств.

Summary. The Constitution of Ukraine declares the desire of our people to build a legal state. However, achieving the goal is impossible without a qualitative reform of the legal system of the country, which still has remnants of Soviet law.

Integration of Ukraine into the European community is not possible without fully aligning national legislation with the generally recognized European standards and international postulates in juvenile, as well as borrowing the most effective forms methods, measures and means that were proved their reliability by world practice in the field of prevention and concentration to delinquent behavior.

In the article according to the theoretical concepts and opinion was considering a specificity of criminal responsibility of minors.

Authors suggested the several way of deciding this problem that based on own research, analyze of Criminal Code of Ukraine, judicial practice, national statistic of criminal offences, international practice and standards to national legislator. Also the criminal law of foreign counties were analyzed and differences between of minimal age of criminalization by comparing with CIS countries.

Moreover, current statistic of juvenile delinquency based on justice indicators, Report of Prosecutor General's Office of Ukraine about amount of committed criminal offences in the past years.

In general, the problem of juvenile delinquency that remains actual for the entire world community that is concerned about development better approach to resolving this problem was discovered by authors in their own opinion. On the one hand, approach described in the article consist of combination of humanism and efficient ways of preventive influence, on the other hand it excludes repressive influence.

Key words: criminal responsibility of minors, resocialization, humanism, probation, incarceration, experience of foreign countries.

Постановка проблеми. В умовах спрямованої політики державного апарату в бік гуманізації, становлення принципів законності, справедливості, верховенства права набуває неабиякої актуальності проблематика кримінальної відповідальності неповнолітніх. Злочинність неповнолітніх — соціально негативне явище, що потребує докладного дослідження доктринальних положень українських науковців, національної та світової статистики задля вироблення уніфікованих підходів для боротьби з ними. Здійснення аналізу міжнародних актів, закордонного досвіду щодо превенції злочинів, що вчиняються неповнолітніми, сприяє виробленню сталої та комплексної соціальної політики. Добре відомо, що найефективніші програми зарубіжних держав базуються на мультифакторному підході, що спрямований на запобігання вчиненню злочинів особами, які не досягли 18 років, шляхом впливу на їх поведінку, психіку, звички і ін., а також на оточення індивіда — родинні та соціальні зв'язки.

Особливості психологічного та фізичного розвитку неповнолітніх виокремлюють їх в особливу, найнезахищенішу категорію осіб, щодо яких застосовуються відповідні норми закону про кримінальну відповідальність. Така особливість характеризується тим, що ці учасники суспільного життя визначаються своєю віковою специфікою, недостатнім життєвим досвідом, динамікою формування моделі психологічної поведінки, високою схильністю до девіантної поведінки. Тому категорія неповнолітніх осіб вимагає створення для них найбільш сприятливих умов для забезпечення їхніх прав.

На сьогодні слід констатувати факт соціально-правової проблеми динаміки росту злочинності серед неповнолітніх. Ще більшою проблемою є недоліки у притягненні таких суб'єктів до відповідальності, адже соціальні зміни розвитку суспільства і держави вимагають адаптацію під сучасні стандарти інституту кримінальної відповідальності неповнолітніх.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання кримінальної відповідальності неповнолітніх постійно привертає до себе особливу увагу вчених та практиків. Ці питання у своїх роботах досліджували В. І. Бурдін [5], Т. І. Дмитришина [9], О. Гончарук [8], Л. Т. Головійчук [7], Р. І. Міхеев [17], Змановська О. В. [12], Міньковський Г. М., Бабаєв М. М. [16], Сараєв Н. В. [20], Назаренко Г. В. [18] та ін.

Метою даної статті є комплексне дослідження наукових та практичних підходів до вирішення питання кримінальної відповідальності неповнолітніх, проведення порівняльно-правового аналізу досвіду зарубіжних країн, формування власних пропозицій

щодо вдосконалення норм чинного закону про кримінальну відповідальність.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ст. 1 міжнародної Конвенції про права дитини від 20 листопада 1989 р., що була ратифікована Постановою Верховної Ради України від 27 лютого 1991 р. № 789-ХІІ, дитиною є кожна людська істота до досягнення 18-річного віку, якщо за законом, застосованим до даної особи, вона не досягає повноліття раніше [14]. Відповідно до ст. 22 Кримінального кодексу України (далі — КК) кримінальній відповідальності підлягають особи, яким до вчинення кримінального правопорушення виповнилося 16 років, а за кримінальні правопорушення, перелік яких наведений у ч. 2 цієї статті, — з 14 років. Особливостям кримінальної відповідальності і покарання неповнолітніх у КК присвячений самостійний розділ. Це означає, що стосовно цих осіб норми відповідного закону застосовуються з урахуванням особливих положень. Оцінюючи зміст зазначеного розділу КК слід зазначити, що в новому кодексі його слід вдосконалити та доопрацювати.

Проблема злочинності серед неповнолітніх завжди є актуальною. Поборовши таку негативну тенденцію сьогодні можна запобігти великій кількості протиправних діянь в майбутньому. Причиною такого криминогенного становища в Україні серед підлітків є сучасні соціальні умови, далекі від бажаного благополуччя, в яких народжуються, ростуть та виховуються підлітки [6, с. 303].

Пояснюючи причини протиправної поведінки неповнолітніх, О. Бахур розглядає їх як результат взаємодії двох чинників: умов мікросередовища (впливи сім'ї і школи, які десоціалізують, психологічні труднощі й ускладнення, породжені багатопроblemним соціумом, деформації у спілкуванні та взаємодії) та індивідуальних особливостей індивіда (суперечності, головна з яких полягає у невідповідності між суб'єктивною готовністю до дорослого життя і об'єктивною обмеженістю можливостей підлітка; психологічні колізії, які найперше виявляються у вибірково-активному ставленні підлітка до навколишнього середовища, спілкування, до педагогічних впливів у сім'ї, суспільстві, до соціально-моральних цінностей і норм, запропонованих найближчим оточенням) [4, с. 222–223]. Одним із найважливіших аспектів при визначенні чинників злочинної поведінки є криза інституту сім'ї. Даний інститут здатен демонструвати модель девіантної поведінки і тим самим підкріплювати схильність неповнолітнього до неї. Імовірність злочинної поведінки цієї вікової групи прямопропорційно залежить від того чи стикаються вони з її проявами

вдома. Зокрема, за результатами дослідження, проведеного І. М. Зав'яловою і А. С. Політової, 44% респондентів мають повноцінну родину, у 42% є тільки мати, у 11% тільки батько, сиріт — 3%; 40% не розлучені, 17% проживають цивільним шлюбом. Щодо злочинної поведінки в сім'ї отримано такі результати: у 76 респондентів батьки притягувалися до будь-якої відповідальності; у 93% батьки не залучали їх у злочинну діяльність; у 83% батьків притягували до кримінальної відповідальності за залучення їх у злочинну діяльність, пияцтво, заняття жебрацтвом, проституцією або азартними іграми [11, с. 120]. Проте, не тільки втягнення у противоправну діяльність є чинником девіантної поведінки неповнолітнього. Існують і інші детермінанти, що формують таку негативну тенденцію в цієї вікової групи, наприклад: домінування агресивної поведінки між батьками, застосування насильства один до одного, постійні сварки, зловживання алкоголем, наркотиками або судимості в одного з батьків. За отриманими результатами дослідження вищезазначених науковців було виявлено, що в 45% було наявно зловживання алкоголем, насильство між батьками — 23%, зловживання наркотиками — 8%, батько або мати мали судимість за вчинення злочину — 17% і тільки в 7% респондентів таких форм поведінки не було [11, с. 120–121].

Щодо алкоголізму і наркоманії серед цієї вікової групи, то дана проблема набула неабиякого поширення, адже такі явища є мотивувальною обставиною до вчинення протиправних діянь не тільки серед неповнолітніх, а й серед повнолітніх. Згідно з даними Інституту педагогіки, майже 93% обстежених дітей і підлітків вживають алкогольні напої, схильність до вживання алкоголю сформувалася вже у 17% учнів п'ятих, 25% — восьмих та 56% — одинадцятих класів [3, с. 100–101].

У доктрині кримінального права відсутня єдина позиція щодо визначення поняття віку як кримінально-правової категорії, його ознак та складових елементів. Відповідно до цього, його тлумачення відбувається на загальновідомому його значенні. Автори підручників з вікової психології дають більш ґрунтовне визначення віку, визначаючи його як ступінь формування особистості, який складається з двох факторів: певного результату попереднього розвитку неповнолітнього та стадія його соціально-психологічного розвитку [2, с. 14]. Соціологи В. І. Добреньков і О. І. Кравченко тлумачать вік як категорію, що слугує для визначення часових характеристик індивідуального розвитку й виокремлюють два види віку: хронологічний — тобто проміжок існування індивіду з моменту його на-

родження, і психологічний — певну ступінь онтогенетичного розвитку, яка характеризується набором особистісних характеристик [10, с. 107]. У сучасній психології дедалі більше поширюється полівимірний підхід до вивчення віку в якості диференційованої міри часу людського життя, за яким окремо розглядається соціальний критерій, тобто статус індивіда в суспільстві, біологічний — ступінь зносу організму, психологічний вік — самовідчуття людини, як складові хронологічного. Соціальний вік є показником професіональних можливостей й соціальних меж юридичної відповідальності [17, с. 15]. Під психологічним віком Г. В. Назаренко розуміє різні періоди психологічного розвитку, які за своїми особистісними характеристиками можуть співпадати чи не співпадати хронологічному віку груп, що виділяють в психологічній науці [18, с. 138].

Важливу роль у визначенні віку, з якої може наступати кримінальна відповідальність, відіграють міжнародні нормативні приписи. Згідно з п. 4.1. Мінімальних стандартних правил ООН, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх, передбачається, що «в правових системах, в яких визнається поняття віку настання кримінальної відповідальності для неповнолітніх, нижча його межа не повинна встановлюватися на надто низькому рівні, враховуючи аспекти емоційної, духовної й інтелектуальної зрілості. Мінімальні межі віку настання кримінальної відповідальності різняться в залежності від історичних та культурних особливостей» [15]. Отже, законодавець, встановлюючи мінімальний вік, з якого може наставати кримінальна відповідальність, виходить з ряду обставин: криміналогічного аналізу кримінальних правопорушень, що вчиняються неповнолітніми, особливостей розвитку останніх, в тому числі і їх можливості розуміти суспільну шкідливість вчинюваних діянь й їх наслідків, а також обов'язки понести покарання за скоєне. Проте, дослідження в галузі педагогіки та психології не дають підстав для заперечення можливості в особи, яка не досягла віку настання кримінальної відповідальності, обирати варіант поведінки. Хоча формування особистості в цьому віковому періоді ще не завершено, але приблизно в 13–15 років уже достатньо високий рівень соціалізації, інтенсивно формуються вольові якості, досягається рівень інтелектуального розвитку, що обумовлює можливість переходу до орієнтації на власну внутрішню систему моральних уявлень і принципів. Психологи зазначають, що до 11 років відчуття вини в повному та розгорнутому його розуміння в малолітніх відсутне [20, с. 64–66]. Саме через це особа в цьому віці може повторювати попереднє винне діяння, не зважаючи

на пояснення батьків, а після 11 років такі поняття сприймаються як такі, що мають значення та сенс. В цьому ж віці з'являється усвідомлення й зв'язку понять вини й відповідальності з поняттям «зовнішні обставини, що виключають вину», виникає розуміння особистої відповідальності й власної вини. Схожі характеристики, що розглядаються в рамках дослідження етапів розвитку малолітніх дають і зарубіжні психологи. Так, Є. В. Змановська зазначає, що в ранньому шкільному віці від 6 до 11 років делінквентна поведінка може проявлятися в наступних формах: дрібне хуліганство, дрібні крадіжки, порушення шкільних правил та дисципліни, прогули уроків, втечі з дому, а в підлітковому віці протиправні дії стають ще більш усвідомлюваними. З 11 років, тобто з початку статевого дозрівання, зростає дух протиріччя, підліток стає більш імпульсивним, демонструючи часту зміну настрою, нерідко сперечається із однолітками. Саме в цьому віці спостерігається розвиток вольової сфери, адже авторитарність з боку батьків та педагогів сприймається вже інакше ніж в дитинстві [12, с. 104–105]. Ці тези також підтверджуються Г. М. Міньковським та М. М. Бабаєвим, які у своїй роботі вказували на те, що більшість підлітків з 11-річного віку здатні не тільки прогнозувати, але й враховувати вірогідні наслідки своїх дій для інших осіб [16, с. 14]. У віці 11–12 років можливі випадки, коли малолітні, вчиняючи суспільно небезпечні діяння, усвідомлюють тільки формальну заборону, а не його соціальний зміст. Психологи відзначають, що новелою цього вікового періоду є формування самоусвідомлення як суспільної свідомості, що «перенесене всередину», яке дозволяє малолітньому вже усвідомлено регулювати свою поведінку, відношення до оточуючих. Малолітній здатен співвідносити свою поведінку не тільки потребам сім'ї, групи одноліток, але й з вимогами норм моралі. При цьому, не слідуючи пасивно за вказівками й заборонами, а ще й орієнтуючись на норми поведінки дорослих, формує своє ставлення до них [19, с. 181–182].

Наведені нами твердження психологів та правників дає змогу зробити висновок про те, що в діяннях малолітніх від 11 до 14 років наявні два елементи, що характерні для вини: усвідомлення соціальної шкідливості своїх діянь, суспільно небезпечних наслідків та причинного зв'язку між ними, а також вольової ознаки, що полягає в наявності можливості обрати той чи інший варіант поведінки. Теза про зменшення віку настання кримінальної відповідальності, не зважаючи на свою дискусійність, знайшла своє відображення як в доктринах психології та кримінального права сусідніх країн, так

і в кримінальному законодавстві зарубіжних країн. Не дарма у ст. 82 Кримінального кодексу Швейцарії зазначено, що до дитини, яка не досягла 7-річного віку цей закон не застосовується, а до дитини, що досягла 7 років, але не досягла 15 років, застосовуються приписи кримінального законодавства, визначені главою 1 четвертого розділу цього закону, зокрема виховні заходи, такі як: «особливий виховальний вплив», за яким орган, що приймає рішення, призначає допомогу в вихованні, влаштовують у відповідну сім'ю чи виховальний заклад; особливий нагляд, якщо потребується такий захід, наприклад, коли дитина душевно хвора, слабоумна, сліпа чи має значні вади слуху чи мовлення, страждає на епілепсію чи значні розлади в психічному чи душевному розвитку або відстає в ньому; якщо до нього не застосовуються попередні два, то дитині призначаються дисциплінарні покарання, такі як догана чи зобов'язання виконати якусь роботу, чи призначається шкільний арешт від одного до шести неповних робочих днів [21, с. 136–137]. Сполучені Штати Америки мають свої особливості формування правової системи, а саме уніфікованих підходів до визначення віку кримінальної відповідальності немає, бо кожен штат їх диференціює відповідно до своїх умов. Досліджуючи кодекси кожного штату, можна узагальнити, що, за загальним правилом, особа, яка не досягла 7 років, не несе відповідальності, а з 14 років вона відповідає за свої діяння в повному обсязі. Звертаючись до законодавства окремих штатів, можна визначити такі мінімальні вікові межі: КК Штату Техас — 9 років, КК Колорадо та Луїзіани — 10 років, Джорджії та Іллінойсу — 13 років, КК Канзасу та Вісконсину — 16 років. Щодо КК Франції, то законодавець встановлює вік кримінальної відповідальності в 13 років (ст. 122-8 КК Франції) [9, с. 144]. У Турції вік настання кримінальної відповідальності — 11 років, в Республіці Сан-Маріно — 12 років, проте в кожному випадку суд повинен визначати здатність до усвідомлення значення діяння і здатності до волевиявлення. В Англії закріплено, що нижня вікова межа кримінальної відповідальності регламентована спеціальним статутом «The Children and Young Persons Act 1963 (Commencement No. 3) Order 1968» і складає 10 років [1]. В акті зазначено, що особи, які не досягли цього віку, не в змозі розуміти характер і значення своїх дій й вважаються кримінально недієздатними. У віці від 10 до 14 років кримінальна відповідальність можлива, але питання про її настання вирішується індивідуально. Зокрема, обвинувачення повинно довести той факт, що неповнолітній усвідомлював, що він вчиняє щось дійсно протиправне.

Звернемося також і до статистичних даних: відповідно до «Єдиного звіту про кримінальні правопорушення. Форма № 1», розміщеного на сайті Генеральної прокуратури України, та листа-відповіді Генеральної прокуратури України № 19/4-1520вих-19 від 26.09.2019 р. на запит про доступ до публічної інформації, загальна кількість злочинних випадків становить 444130 випадків, з яких вчинено неповнолітніми — 4088 [23]. З цих даних питома вага відсотковому співвідношенні кількості злочинних дій, вчинених досліджуваними суб'єктами, дорівнює 0,92%. За минулий рік, згідно з Єдиним звітом про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення за січень-грудень 2020 року запропонована така статистика: загальна кількість — 360622, з них особами, що не досягли 18 років — 3013, питома вага — 0,84% [24]. За січень-березень теперішнього року — 106558 і 511 відповідно [25]. Найпоширенішими є діяння проти життя та здоров'я особи та проти власності. Процент осіб, що їх вчиняли віком до 14 років коливається з 4 до 10% від загальної кількості діянь, вчинених неповнолітніми [22].

Встановлення будь-яких жорстких вікових меж, які б визначали момент соціалізації особи, появи в неї усвідомлення відповідальності, зокрема і кримінальної, має характер юридичної фікції, оскільки з проведеного дослідження наукових робіт можна зробити висновок, що фактичний рівень психічного розвитку підлітків одного віку істотно може відрізнятися через те, що дозрівання особистості у осіб цієї вікової групи не відбувається одночасно. Отже, потрібно за вичерпний перелік злочинів встановити можливість притягувати до відповідальності осіб, що не досягли 14 років, проте зазначити, що в кожному випадку ювенальні органи повинні застосувати індивідуальний підхід для з'ясування того, чи наявні були в неповнолітнього інтелектуальні та вольові складові вини при вчиненні суспільно небезпечного діяння. Перелік критеріїв для такого визначення потрібно регламентувати в окремій статті, щоб унеможливити зловживання правом.

З боку законодавця має бути взято до уваги особливості психофізіологічних та соціально-психологічних характеристик неповнолітніх як суб'єктів кримінальних правовідносин і, особливо, суб'єктів кримінального покарання, адже вони пов'язані з правовою природою останніх, коли вони одночасно виступають злочинцями та потерпілими від злочину, які не в змозі адекватно усвідомлювати кримінально-правовий зміст своїх вчинків та їх наслідків [14, с. 7]. З огляду на вищезазначене, за створення передумов виникнення девіантної поведінки неповнолітнього вина покладається, по-перше, на

державу через соціально-економічну кризу в Україні, безробіття, невирішені завдання культурно-виховного характеру і інші чинники, що справляють негативний вплив на дитину. По-друге, причиною відчуження неповнолітніх від офіційних і традиційних інститутів соціалізації може бути і сім'я, що є основним агентом у формуванні свідомості дитини, його моральних орієнтирів, а тому негативні соціальні розлади в сім'ї, індиферентне ставлення батьків до розвитку дитини у сукупності з державними негараздами інтенсивно впливають на формування психіки суб'єкта у негативному спрямуванні. Згідно з цим, більш слушним є не перекладати відповідальність на самих суб'єктів вчинення злочину, застосовуючи до них заходи кримінально-карного впливу, тим самим знімаючи відповідальність з самого державного апарату, що хоч і опосередковано, але винний у сформуванні подібної форми поведінки у молодого злочинця.

Замість карних способів впливу у формі кримінальної відповідальності слід застосовувати інший підхід — виховний, спричиняючи ресоціалізацію особи, повернення її до стандартного, нормального способу життя. Статтею 98 КК України передбачено регулювання питання відповідальності неповнолітнього. До них, визнаних такими, що винні у вчиненні злочину, застосовані такі основні види покарань, як штраф, громадські роботи, виправні роботи, арешт, позбавлення волі на строк від 6 місяців до 10 років, а за особливо тяжкий злочин, поєднаний з умисним позбавленням життя людини — до 15 років. У цій статті зазначені заходи карального впливу, а не виховного. Аналіз судової практики свідчить про сумнівну популярність призначення найтяжчого виду покарання — позбавлення волі. Питома вага його застосування серед інших покарань становить близько 90% [13, с. 180]. Наявність такої суперечливої практики може бути пояснена складністю застосування інших покарань, не пов'язаних із позбавленням волі. Основною причиною таких випадків є те, що суди обмежені у виборі альтернативного виду покарань, що зумовлено особливістю суб'єкта кримінального правопорушення.

З одного боку, європейською спільнотою всіляко обмежується репресивність видів покарань, що мають застосовуватися до неповнолітнього. Таким чином, пунктом 5.1 Мінімальних стандартних правил ООН, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх, система правосуддя стосовно неповнолітніх спрямована в першу чергу на забезпечення благополуччя неповнолітнього й забезпечення того, щоб будь-які засоби впливу на неповнолітніх правопорушників завжди відповідали особливостям

особистості правопорушника і обставинам правопорушення. Отже, Пекінські правила орієнтують національного законодавця в першу чергу на скорочення випадків застосування такого покарання, як позбавлення волі до неповнолітніх. Згідно із пунктом 17.1 зазначених правил під час вибору засобів впливу компетентний орган повинен керуватися наступними принципами:

- 1) Межі впливу завжди повинні бути відповідними обставинам і тяжкості кримінального правопорушення й становищем і потребами суспільства;
- 2) Рішення про обмеження особистої свободи неповнолітнього повинні прийматися тільки після ретельного розслідування питання і обмеження, до того ж, повинно бути по можливості зведено до мінімуму;
- 3) Неповнолітнього правопорушника не слід позбавляти особистої свободи, якщо тільки він не визнаний винним в скоєнні серйозних діянь із застосуванням насильства проти іншої особи або повторному вчиненні інших серйозних правопорушень, а також у відсутності іншого відповідного засобу впливу;
- 4) При розслідуванні справи неповнолітнього питання про його благополуччя повинен слугувати визначальним фактором [15].

Відповідно до ч. 1 ст. 99 КК штраф застосовується лише до неповнолітніх, що мають самостійний дохід, власні кошти, майно, на яке може бути звернене стягнення. Неповнолітні в такому віці зазвичай не мають самостійного доходу або майна, на яке може бути звернене стягнення, що виключає застосування штрафу. Аналіз статей 100 і 101 КК свідчить про те, що до особи віком до 16 років не застосовуються арешт, громадські та виправні роботи. Отже, різновидом покарань, що може бути призначеним особі віком до 16 років, за винятком штрафу, є позбавлення волі, що виключає реінтеграцію підлітка в соціум, а навпаки, ще більше ламає його і без того відсутні соціальні орієнтири і життєві установки. Переміщення особи із однієї суспільної сфери до іншої супроводжується не виправленням неповнолітнього злочинця, а неминучому набуттю інших негативних індивідуальних якостей. Тим більше, чим більша ізоляція від соціуму, тим більше підліток позбавляється нормального життєвого досвіду, а набуває тільки навичок злочинного характеру. З цього слід зробити висновок, що в такому разі позбавлення волі — не пробаційний інститут, він не відновлює нормальний стан відносин між підлітком та суспільством, а тільки ускладнює його, зберігаючи за собою титул репресивно-карного заходу, а не виховного.

Звертаючись до зарубіжної практики, можна навести приклад Сполучених Штатів Америки як взірця справжньої демократії. У Сполучених Штатах Америки питання кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх визначені законом «Про попередження делінквентності неповнолітніх» від 1972 р. Конкретизуються ці питання ще й на федеральному рівні. У них набула поширення практика відновлювального правосуддя для неповнолітніх, що передбачає примирні процедури, відшкодування збитків, що робить таких осіб придатними до ресоціалізації. До неповнолітніх можуть бути застосовані: пробація, «шокове» ув'язнення, тобто тримання у суворій військовій дисципліні з використанням значних обмежень, домашній арешт, громадські роботи, різноманітні програми, на кшталт перевиховання, розміщення у громаді, самостійного проживання, туристичних програм, програм для осіб із спеціальними потребами, менторські програми. У Канаді діє система «лояльного законодавства» до неповнолітніх. Розкриття інформації про неповнолітніх правопорушників визнається злочином. Поширення набуло застосування позасудових процедур, здійснюваних поліцією для попередження правопорушень і повернення неповнолітньої особи до нормального існування. У разі незгоди або ігнорування цих заходів справа передається до суду. Правова система цих країн передбачає існування спеціального судочинства, що передбачає ізолювання неповнолітніх від дорослих у місцях попереднього затримання, наявності автономних приміщень для розгляду і вирішення справ і широкою співпрацею суду з населенням. Суддя здійснює опікунський нагляд за неповнолітнім правопорушником, використовуючи індивідуальний підхід до дитини.

Висновки та перспективи подальших досліджень у даному напрямку. Таким чином, наразі існує багато проблем з модернізацією інституту кримінальної відповідальності неповнолітнього, а тому ми вважаємо за необхідне взяти до уваги при реформуванні національного кримінального законодавства такі пропозиції:

- 1) переорієнтуватися з каральних заходів на виправні та виховні, беручи досвід Швейцарії та залишити один з видів покарань — громадські роботи; використовувати освітні заходи, можливо і «шокову терапію», назначати особистих опікунів із числа працівників поліції;
- 2) привести у відповідність до п. 5.1. «Пекінських правил»: реалізувати в кримінальному законодавстві принципи індивідуалізації та диференціації відповідальності неповнолітніх з дотриманням принципу відповідності, а саме призначати пока-

- рання не тільки з урахуванням ступеню тяжкості вчиненого злочину особою, а й особливостей такої особи;
- 3) за досвідом США реалізувати диференційований підхід: до неповнолітніх, що становлять підвищену суспільну небезпеку, які винні у вчиненні діяння, що пов'язане із застосуванням насильства до іншої особи або повторному вчиненні менш тяжких злочинів, передбачити встановлення суворих заходів покарання у виді позбавлення волі; використовуючи освітні заходи, можливо і «шокову терапію», назначати особистих опікунів з числа працівників поліції;
- 4) ґрунтуватися при призначенні заходів кримінально-правового характеру на теорії неосудності, неможливості притягнення до відповідальності осіб, що не досягли певного віку через їх психо-фізіологічні особливості.

Література

1. The Children and Young Persons Act 1963 (Commencement No. 3) Order 1968. URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/Geo5/23-24/12/contents> (дата звернення: 13.05.2021)
2. Байбарін А. А. Кримінально-правова диференціація віку: монографія. Москва. Вища школа, 2009. 252 с.
3. Балакірева О. М., Павлова Д. М., Нгуєн Н-М.К., Левцун О. Г. та ін. Куріння, вживання алкоголю та наркотичних речовин серед підлітків, які навчаються: поширення й тенденції в Україні: за результатами дослідження 2019 року в рамках міжнародного проекту «Європейське опитування учнів щодо вживання алкоголю та інших наркотичних речовин — ESPAD»: монографія: ТОВ «ОБНОВА КОМПАНІ». Київ, 2019. 214 с.
4. Бахур О. Психологічна характеристика підлітків з делінквентною поведінкою. Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих учених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Дрогобич, 2012. Вип. 3. С. 220–227.
5. Бурдін В. М. Особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук. Київ, 2002. 18 с.
6. Стрельцов Є., Туляков В., Козаченко О., Орловська Н. та ін. Правовий вплив на неправомірну поведінку: актуальні грані: монографія / За ред. проф. О. В. Козаченка, проф. Є. Л. Стрельцова. Миколаїв: Іліон, 2016. 768 с.
7. Головійчук Л. Особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх. «Підприємництво, господарство і право». 2019. № 3. С. 263–267.
8. Гончарук О. Вік кримінальної відповідальності як складова ознака суб'єкту злочину: його закріплення в кримінальному праві зарубіжних держав. Національний юридичний журнал: теорія та практика. 2014. С. 143–147.
9. Дмитришина Т. І. Призначення покарання неповнолітнім у сучасних умовах: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук. Одеса, 2018. 20 с.
10. Добреньков В. И., Кравченко А. И. Фундаментальная социология: в 15 т. ИНФРА-М. Москва, 2005. Т. 9. Возрасты человеческой жизни. С. 1094.
11. Зав'ялова І. М., Політова А. С. Чинники злочинності неповнолітніх (на підставі соціологічного дослідження). Вісник пенітенціарної асоціації України. 2018. № 3(5). С. 118–126.
12. Змановская Е. В. Девиантология: психология отклоняющегося поведения: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений: 5-е изд.: Издательский центр «Академия», 2008. 288 с.
13. Казначеева Д. В. Проблеми призначення покарання щодо неповнолітніх. Вісник кримінологічної асоціації України. 2020. № 1(22). С. 176–182.
14. Конвенція про права дитини 1989 р.: Конвенція за ред. від 20.11.2014 ратифікований постановою ВР № 789-XII від 27.02.91. Зібрання чинних міжнародних договорів України від 1990 р. № 1. 205 с.
15. Минимальные стандартные правила Организации Объединённых Наций, касающихся отправления правосудия в отношении несовершеннолетних («Пекинские правила») URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_211#Text (дата звернення: 13.05.2021).
16. Миньковский Г. М., Бабаев М. М. Права и долг молодого гражданина. Знание. 1974. 125 с.
17. Михеев Р. И. Проблемы вменяемости, вины и уголовной ответственности: автореф. дис... д-ра юрид. наук. Москва, 1995. С. 70
18. Назаренко Г. В. Невменяемость: уголовно-релевантные психические состояния. Теория и практика уголов. права и уголов. процесса. СПб. Юрид. Центр Пресс, 2002. С. 137–139.
19. Психология. Учеб. для студентов высш. пед. учеб. Заведений: в 3 кн. Кн. 2. Психология образования. Москва: Просвещение: ВЛАДОС, 1995. 496 с.

20. Сараев Н. В. Общественно опасное поведение подростков, не достигших возраста уголовной ответственности, постановка проблемы. Концептуальные основы научных исследований докторантов, адъюнктов и соискателей (сб. науч. трудов). Ростов н/Д, 2003. С. 42.
21. Уголовный кодекс Швейцарии: Научное редактирование, предисловие и перевод с немецкого канд юрид наук А. В. Серебренниковой. Издательство «Юридический центр Пресс». 2002. 350 с.
22. Єдиний звіт про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення. URL: <https://old.gp.gov.ua/ua/statinfo.html> (дата звернення: 13.05.2021 р.).
23. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення по державі за січень-грудень 2019 року. Форма № 1. URL: <https://old.gp.gov.ua/ua/statinfo.html> (дата звернення: 13.05.2021 р.).
24. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення по державі за січень-грудень 2020 року. Форма № 1. URL: https://old.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=114140&libid=100820 (дата звернення: 13.05.2021 р.).
25. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення по державі за січень-березень 2021 року. Форма № 1. URL: https://old.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=114368&libid=100820 (дата звернення: 13.05.2021 р.).

References

1. The Children and Young Persons Act 1963 (Commencement No. 3) Order 1968. URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/Geo5/23-24/12/contents> (data zvernennja: 13.05.2021)
2. Bajbarin A. A. Kryminaljno-pravova dyferenciacija viku: monohrafija. Moskva. Vyshha shkola, 2009. 252 s.
3. Balakirjeva O. M., Pavlova D. M., Nghujen N-M.K., Levacun O. Gh. ta in. Kurinnja, vzhyvannja alkogholju ta narkotychnykh rechovyn sered pidlitkiv, jaki navchajutjsja: poshyrennja j tendenciji v Ukrajinі: za rezul'tatamy doslidzhennja 2019 roku v ramkakh mizhnarodnogho proektu «Jevropejsjke opytuvannja uchniv shhodo vzhyvannja alkogholju ta inshykh narkotychnykh rechovyn — ESPAD»: monohrafija: TOV «OBNOVA KOMPANI». Kyjiv, 2019. 214 s.
4. Bakhur O. Psykholohichna kharakterystyka pidlitkiv z delinkventnoju povedinkoju. Aktualjni pytannja ghumanitarnykh nauk: mizhvuzivsjkyj zbirnyk naukovykh pracj molodykh uchenykh Droghobycjkogho derzhavnogho pedagoghichnogho universytetu imeni Ivana. Droghobych, 2012. Vyp. 3. S. 220–227.
5. Burdin V. M. Osoblyvosti kryminaljnoji vidpovidaljnosti nepovnolitnykh v Ukrajinі: avtoref. dys. na zdobuttja nauk. stupenja kand. juryd. nauk. Kyjiv, 2002. 18 s.
6. Streljcov Je., Tuljakov V., Kozachenko O., Orlovsjka N. ta in. Pravovyj vplyv na nepravomirnu povedinku: aktualjni ghrani: monohrafija / Za red. prof. O. V. Kozachenka, prof. Je. L. Streljцова. Mykolajiv: Ilion, 2016. 768 c.
7. Gholovijchuk L. Osoblyvosti kryminaljnoji vidpovidaljnosti nepovnolitnykh. «Pidpryjemnyctvo, ghospodarstvo i pravo». 2019. #3. S. 263–267.
8. Ghoncharuk O. Vik kryminaljnoji vidpovidaljnosti jak skladova oznaka sub'jektu zlochynu: jogho zakriplennja v kryminalnomu pravi zarubizhnykh derzhav. Nacionalnyj jurydychnyj zhurnal: teorija ta praktyka. 2014. S. 143–147.
9. Dmytryshyna T. I. Pryznachennja pokarannja nepovnolitnim u suchasnykh umovakh: avtoref. dys. na zdobuttja nauk. stupenja kand. juryd. nauk. Odesa, 2018. 20 s.
10. Dobrenjkov V. Y., Kravchenko A. Y. Fundamentaljnaja socyologhyja: v 15 t. YNFRA-M. Moskva, 2005. T. 9. Vozrasty chelovecheskoj zhyzny. S. 1094.
11. Zav'jalova I. M., Politova A. S. Chynnyky zlochynnosti nepovnolitnykh (na pidstavi sociologhichnogho doslidzhennja). Visnyk penitenciarної asociaciji Ukrajinі. 2018. #3(5). S. 118–126.
12. Zmanovskaja E. V. Devyantologhyja: psykholohyja otklonjajushheghosja povedenija: ucheb. posobyje dlja stud. vyssh. ucheb. zavedenij: 5-e yzd.: Yzdateljskyj centr «Akademyja», 2008. 288 s.
13. Kaznachejeva D. V. Problemy pryznachennja pokarannja shhodo nepovnolitnykh. Visnyk kryminologhichnoji asociaciji Ukrajinі. 2020. #1(22). S. 176–182.
14. Konvencija pro prava dytyny 1989 r.: Konvencija za red. vid 20.11.2014 ratyfikovanyj postanovoju VR # 789-KhII vid 27.02.91. Zibrannja chynnykh mizhnarodnykh dogovoriv Ukrajinі vid 1990 r. #1. 205 s.
15. Minimalnye standartnye pravila Organizatsii Obedinennykh Natsiy, kasayushchikhsya otpravleniya pravosudiya v otnoshenii nesovershennoletnykh («Pekinskie pravila») URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_211#Text (data zvernennya: 13.05.2021).
16. Minkovskiy G. M., Babaev M. M. Prava i dolg molodogo grazhdanina. Znanie. 1974. 125 s.
17. Mikheev R. I. Problemy vmenyaemosti, viny i ugovnoy otvetstvennosti: avtoref. dis... d-ra yurid. nauk. Moskva, 1995. S. 70
18. Nazarenko G. V. Nevmenyaemost: ugovovno-relevantnye psikhicheskie sostoyaniya. Teoriya i praktika ugovov. prava i ugovov. protsess. SPb. Yurid. Tsentr Press, 2002. S.137–139.

19. Psikhologiya. Ucheb. dlya studentov vyssh. ped. ucheb. Zavedeniy: v 3 kn. Kn. 2. Psikhologiya obrazovaniya. Moskva: Prosveshchenie: VLADOS, 1995. 496 s.
20. Saraev N. V. Obshchestvenno opasnoe povedenie podrostkov, ne dostigshikh vozrasta ugolovnoy otvetstvennosti, postanovka problemy. Kontseptualnye osnovy nauchnykh issledovaniy doktorantov, adyunktov i soiskateley (sb. nauch. trudov). Rostov n/D, 2003. S. 42.
21. Ugolovnyy kodeks Shveytsarii: Nauchnoe redaktirovanie, predislovie i perevod s nemetskogo kand yurid nauk A. V. Serebrennikovoy. Izdatelstvo «Yuridicheskiy tsentr Press». 2002. 350 s.
22. Jedynyj zvit pro osib, jaki vchynyly kryminaljni pravoporushennja. URL: <https://old.gp.gov.ua/ua/statinfo.html> (data zvernennja: 13.05.2021 r.).
23. Jedynyj zvit pro kryminaljni pravoporushennja po derzhavi za sichenj-ghrudenj 2019 roku. Forma #1. URL: <https://old.gp.gov.ua/ua/statinfo.html> (data zvernennja: 13.05.2021 r.).
24. Jedynyj zvit pro kryminaljni pravoporushennja po derzhavi za sichenj-ghrudenj 2020 roku. Forma #1. URL: https://old.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=114140&libid=100820 (data zvernennja: 13.05.2021 r.).
25. Jedynyj zvit pro kryminaljni pravoporushennja po derzhavi za sichenj-berezenj 2021 roku. Forma #1. URL: https://old.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=114368&libid=100820 (data zvernennja: 13.05.2021 r.).

Овдієнко Максим Сергійович

студент

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Овдиенко Максим Сергеевич

студент

Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого

Ovdiienko Maksym

Student of the

Yaroslav Mudryi National Law University

Сорокіна Анастасія Андріївна

студентка

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Сорокина Анастасия Андреевна

студентка

Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого

Sorokina Anastasiia

Student of the

Yaroslav Mudryi National Law University

Романов Михайло Васильович

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри криминології та кримінально-виконавчого права

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Романов Михаил Васильевич

кандидат юридических наук,

доцент кафедры криминологии и уголовно-исполнительного права

Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого

Romanov Mykhailo

PhD, Associate Professor of the Criminology and Criminal Enforcement Law

Yaroslav Mudryi National Law University

DOI: 10.25313/2520-2308-2021-5-7269

**ТРИМАННЯ ОСІБ, ЗАСУДЖЕНИХ ДО ДОВІЧНОГО
ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ: ПРАКТИКА ЄСПЛ ТА
УКРАЇНСЬКЕ ЗАКОНОДАВСТВО**

**СОДЕРЖАНИЕ ЛИЦ, ОСУЖДЕННЫХ
К ПОЖИЗНЕННОМУ ЗАКЛЮЧЕНИЮ: ПРАКТИКА ЕСПЧ
И УКРАИНСКОЕ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВО**

**THE ORGANIZATION OF THE LIFE SENTENCE REGIME:
THE PRACTICE OF THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS
AND UKRAINIAN LEGISLATION**

Анотація. Дана стаття присвячена аналізу умов тримання осіб, засуджених до довічного позбавлення волі, які вироблені практикою ЄСПЛ та закріплені в українському законодавстві, шлях їх формування та механізм дії. Авторами підкреслюється, що дослідження даних умов є вкрай важливим, оскільки позбавлення волі є найбільш тяжким видом покарання, який призводить до обмеження великої кількості конституційних прав особи, засудженої до цього виду покарання.

На основі практики Суду авторами вироблено та запропоновано класифікацію умов тримання: 1) Житлові – Суд вказує, що площа, де утримується засуджений, має бути достатньою для гідного та комфортного проживання, усамітнення; 2) Санітарно-гігієнічні – приміщення, де тримається особа, має бути забезпечено туалетом, достатньо освітлено та опалено; 3) Соціальні – забезпечення цих умов передбачає створення програм соціальної реабілітації в місцях позбавлення волі, які обов'язково включають у себе заходи щодо побачення з родичами, прогулянки на свіжому повітрі та інші контакти із зовнішнім світом. Окрім цього, авторами акцентовано увагу на вимогу щодо недопустимості катування та принизливого поводження із даною категорією осіб. Наведено статті ЄКПЛ, які найчастіше порушуються по відношенню до засуджених.

Особливу увагу в статті приділено концепції «право на надію», яка нещодавно знайшла своє закріплення в Україні. Детально проаналізовано рішення ЄСПЛ «Петухов проти України» № 2 (Petukhov v. Ukraine № 2), в якому Суд закликав Україну змінити процедуру дострокового звільнення від ДПВ. Виходячи з цього та інших рішень ЄСПЛ встановлено основні характеристики даної концепції, її сутність та зроблено висновок, що відбування ДПВ без реально існуючої перспективи звільнення від такого покарання, може кваліфікуватись як порушення статті 3 ЄКПЛ у формі «нелюдського поводження».

Ключові слова: ЄСПЛ, Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод, практика Європейського суду з прав людини, довічне ув'язнення, довічне позбавлення волі.

Аннотация. Данная статья посвящена анализу условий содержания лиц, приговорённых к пожизненному лишению свободы, которые выработаны практикой ЕСПЧ и закреплены в украинском законодательстве, а также путь их формирования и механизм действия. Авторами подчеркивается, что исследования данных условий является крайне важным, поскольку лишение свободы является наиболее тяжким видом наказания, приводит к ограничению большого количества конституционных прав лица, приговоренного к этому виду наказания.

На основе практики Суда авторами выработано и предложено классификацию условий содержания: 1) Жилищные – Суд указывает, что площадь, где содержится осужденный, должна быть достаточной для достойного и комфортного проживания, уединения; 2) Санитарно-гигиенические – помещение, где содержится лицо, должно быть обеспечено туалетом, достаточно освещено и должно отапливаться; 3) Социальные – обеспечение этих условий предусматривает создание программ социальной реабилитации в местах лишения свободы, которые обязательно включают в себя мероприятия по свиданию с родственниками, прогулки на свежем воздухе и другие контакты с внешним миром. Кроме этого, авторами акцентировано внимание на требование о недопустимости пыток и унижительного обращения с данной категорией лиц. Приведены статьи Конвенции, которые нарушаются чаще всего в отношении осужденных.

Особое внимание в статье уделено концепции «право на надежду», которая недавно была закреплена в Украине. Детально проанализировано решение ЕСПЧ «Петухов против Украины» № 2 (Petukhov v. Ukraine № 2), в котором Суд призвал Украину изменить процедуру досрочного освобождения от ПЛС. Исходя из этого и других решений ЕСПЧ установлены основные характеристики данной концепции, ее сущность и сделано вывод, о том, что отбывание данного вида наказания без реально существующей перспективы освобождения от такого наказания, может квалифицироваться как нарушение статьи 3 в форме «бесчеловечного обращения».

Ключевые слова: ЕСПЧ, Конвенция о защите прав человека и основополагающих свобод, практика Европейского суда по правам человека, пожизненное заключение, пожизненное лишение свободы.

Summary. This article is devoted to the analysis of the conditions of the life sentence regime which were developed by the practice of the ECtHR and enshrined in Ukrainian legislation, the way of their development and mechanism of action. The authors emphasize that the study of these conditions is an extremely important as such a punishment as life sentence is the most serious type of punishments, because it leads to the restriction of a big amount of constitutional rights of a person sentenced to this type of punishment.

Based on the practice of the Court, the authors developed and proposed a classification of such conditions: 1) Place of living – the Court indicates that the area where the convict is kept must be sufficient for a decent and comfortable living, privacy; 2) Sanitary and hygienic – the room where the person is kept must be provided with a toilet, sufficiently lit and must be heated; 3) Social – ensuring these conditions requires the creation of social rehabilitation programs in places of detention, that should include activities for visiting relatives, walking in the fresh air and other contacts with the outside. In addition, the authors paid

attention to the requirement that torture and humiliating treatment of this category of people are inadmissible. The articles of the Convention that are most often violated in relation to convicted ones are given.

The particular attention in the article is paid to the concept of «right to hope», which was recently consolidated in Ukraine. The ECtHR decision «Petukhov v. Ukraine» No. 2 where the Court ordered Ukraine to change the procedure of parole was analyzed thoroughly. Based on this and other decisions of the ECtHR, the main characteristics of this concept, its essence were detected and the conclusion that serving this type of punishment without a real prospect of early release can be qualified as a violation of Article 3 in the form of «inhuman treatment» was made.

Key words: ECtHR, the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, the case law of the European Court of Human Rights, the life sentence regime, life imprisonment.

Постановка проблеми. Стаття 51 Кримінального кодексу України встановлює перелік покарань відповідно до ступеня їх суворості — від менш до більш суворого, де останнім є довічне позбавлення волі (далі — ДПВ) [1]. Ні одне із видів покарань не може змагатися із довічним позбавленням волі щодо ступеня правообмежень, які зазнає особа, засуджена до цього виду покарання. Покарання у вигляді довічного позбавлення волі позбавляє засудженого конституційного права на свободу та обмежує ряд інших прав, передбачених Конституцією та законами України, ставить особу в стан залежності та уразливості. У зв'язку з цим неабиякої важливості набувають питання щодо того, чи дотримуються умов утримання таких осіб та чи забезпечується перелік гарантованих ним прав.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В ході дослідження було використано праці таких фахівців у галузі кримінально-виконавчого права, як М. В. Романов [22], К. Дегтярьов, Ф. Фонтанеллі [6], С. Я. Бурда [2] та інших.

Формулювання цілей статті. Метою статті є дослідження практики ЄСПЛ щодо умов тримання осіб, засуджених до довічного позбавлення волі, та українського законодавства; встановлення вимог, які висувуються Судом до держав-учасниць Конвенції щодо таких осіб.

Виклад основного матеріалу. Довічне позбавлення волі — це один із видів кримінального покарання передбачених Кримінальним кодексом України (далі — ККУ), який застосовується як основний та призначається за вироком суду у виняткових випадках за вчинення особливо тяжких злочинів. ДПВ є найбільш суворим видом основних покарань, передбачених чинним законодавством України. Суворість ДПВ визначається істотністю і тривалістю позбавлень та обмежень прав і свобод особи, засудженої до цього виду покарання [2]. ККУ не надає визначення, але розкриває сутність даного покарання через положення статті 64: «довічне позбавлення волі встановлюється за вчинення особливо тяжких злочинів і застосовується лише у випадках,

спеціально передбачених цим Кодексом, якщо суд не вважає за можливе застосовувати позбавлення волі на певний строк [1].

В Україні кількість осіб, засуджених до ДПВ, складає 1513 осіб, серед яких 23 жінки. Майже половина довічно засуджених відбуває покарання у Вінницькій — 389 осіб, Житомирській — 194 та Запорізькій — 162 областях. Відповідно до результатів перевірки Офісу Генерального прокурора у Житомирській установі виконання покарань № 8 у 2020 році було встановлено грубі порушення прав засуджених у різних сферах. Зокрема, мова йде про недотримання норм житлової площі. Усі засуджені до ДПВ перебувають у камерах, площа яких становить менше 4 м² на особу. Також адміністрацією установи не створені умови для працевлаштування довічно ув'язнених, у тому числі тих, які мають заборгованість за виконавчими документами, до її повного погашення. Також переважна більшість довічно ув'язнених відбувають покарання у СІЗО та установах виконання покарань, не призначених для їх утримання, оскільки у виправних колоніях для них не забезпечені відповідні умови та вимоги режиму через брак фінансування. Відповідно до вимог законодавства, після відбуття десяти років покарання засуджені до довічного позбавлення волі повинні переводитися з приміщень камерного типу до звичайних житлових приміщень колоній максимального рівня безпеки. Однак на сьогодні така установа в Україні лише одна, у Сумській області [3]. Логічним є те, що у зв'язку із наявними проблемами Україна доволі часто стає відповідачем по скаргах, поданими засудженими до довічного позбавлення волі до Європейського суду з прав людини (далі — ЄСПЛ, Суд). В свою чергу Суд роками виробляє положення та стандарти щодо тримання таких осіб, які є обов'язками в тому числі і для України. Пропонуємо розглянути умови тримання осіб, засуджених до довічного позбавлення волі, вироблені практикою ЄСПЛ.

Стаття 8 Європейської Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі — ЄКПЛ)

встановлює право кожного на повагу до свого приватного і сімейного життя, до свого житла і кореспонденції. Органи державної влади не можуть втручатись у здійснення цього права, за винятком випадків, коли втручання здійснюється згідно із законом і є необхідним у демократичному суспільстві в інтересах національної та громадської безпеки чи економічного добробуту країни, для запобігання заворушенням чи злочинам, для захисту здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб [4]. Довгий час застосування цієї статті по відношенню до довічно засуджених було гострим питанням. Своєрідною революцією щодо вирішення проблеми про застосування статті 8 стало рішення у справі «Вінтер та інші проти Сполученого Королівства» від 9 липня 2013 року [5]. Це пов'язується з тим, що рішення по цій справі є частиною широкої тенденції введення соціальної реабілітації ув'язнених як головної мети позбавлення волі довічно і що тривалі побачення ув'язнених з родичами є важливим компонентом планів соціальної реабілітації [6]. Слід зазначити, що дана тенденція була започаткована задовго до постановлення рішення «Вінтер та інші проти Сполученого Королівства», яке фактично стало її апогеєм. Так, у 2000 році в докладі щодо умов тримання в місцях позбавлення волі в Україні Європейський комітет з питань запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню (далі — ЄКЗК) наголосив на необхідності скасування заборони на побачення для довічно засуджених осіб та на необхідності поводження з цими особами таким же чином, як з ув'язненими, які відбувають фіксовані терміни позбавлення волі [7]. В подальшому ЄСПЛ неодноразово встановлював, що програми соціальної реабілітації в місцях позбавлення волі, в тому числі і які включають у себе побачення з родичами, повинні застосовуватися до всіх ув'язнених однаково. Це повинно відбуватися без шкоди широкому розсуду влади при прийнятті рішення про те, чи може конкретна особа скористатися даними програмами [6].

Майже у кожній щорічній доповіді про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні Уповноважений Верховної Ради України з прав людини (далі — Уповноважений) наголошує на системності проблеми щодо порушення права засудженого на належні умови тримання та достатній життєвий рівень. Так, у Щорічній доповіді Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні за 2020 рік Уповноважений зазначив, що порушення права людини на належні умови тримання та достатній життєвий

рівень є системними і зафіксовані у 90% відвіданих місць несвободи. Наприклад, під час моніторингового візиту Уповноваженого у травні 2020 року до ДУ «Городищенська» ВК № 96 було встановлено, що засуджений до ДПВ утримувався у камері площею 2,5 м² всупереч вимозі Кримінально-виконавчого кодексу України (далі — КВК) та міжнародним стандартам [8, с. 255–256]. Дане положення ми бачимо і у Європейських пенітенціарних (в'язничних) правилах: «розміщення ув'язнених і, зокрема, надання місць для сну, повинне проводитися з повагою до людської гідності та, по можливості, із забезпеченням можливості усамітнення, а також відповідно до санітарно-гігієнічних вимог з урахуванням кліматичних умов, і, зокрема, площі, кубатури приміщення, освітлення, опалення та вентиляції» [9, правило 18.1]. Проте, як вже зазначалося, засуджені до ДПВ під час відбування покарання у приміщеннях камерного типу (ПКТ) можуть розміщуватись у камері по 3 і більше особи, що часто призводить до порушення вимоги дотримання мінімальної житлової площі камери на одного засудженого [8, с. 255–256]. На національному рівні такий стандарт встановлений у ч. 1 ст. 115 КВК, яка передбачає, що норма жилої площі на одного засудженого не може бути меншою ніж 4 м², яка стосується усіх засуджених до позбавлення волі, в тому числі до ДПВ [10]. Такий же «оціночний стандарт» для мінімального розміру приміщення, яке повинно бути надано ув'язненим встановив і ЄКЗК у Мінімальних стандартах ЄКЗК щодо особистого простору в пенітенціарних установах від 15 грудня 2015 року: 4 м² особистого простору на одного ув'язненого в камері, призначеній для розміщення декількох ув'язнених (не рахуючи повністю відділений перегородкою санітарний вузол); 6 м² особистого простору в одиночній камері (не рахуючи санітарний вузол); також ЄКЗК встановив, що між стінами камери має бути принаймні 2 м, а між підлогою і стелею камери принаймні 2,5 м [11].

Враховуючи те, що вимога дотримання мінімальної площі особистого простору в 4 м² на одного ув'язненого стосується усіх засуджених до позбавлення волі, а також систематичність порушення такої вимоги пенітенціарними системами усіх держав-членів Ради Європи, все більше ув'язнених звертаються до ЄСПЛ зі скаргами, в яких стверджують, що вони були поміщені у нелюдські або такі, що принижують гідність умови, оскільки в камері розміщувалася велика кількість ув'язнених, внаслідок чого вони відчували нестачу особистого простору. Зазвичай, в таких випадках ЄСПЛ завжди констатує порушення статті 3 ЄКПЛ. Таким чином, Суд визнає

порушення прав засуджених коли площа, яка припадає на одного засудженого, є меншою, ніж 4 м².

Так, у рішенні по справі «Мамедова проти Росії» (Mamedova v. Russia) ЄСПЛ констатував порушення статті 3 ЄКПЛ під час дворічного тримання під вартою ув'язненої, що очікувала на суд, у камерах, де на ув'язненого припадало менше 2 м² простору впродовж 23 годин на добу. А санітарно-технічне обладнання камер було на неналежному рівні, внаслідок чого ув'язнені мали користуватися туалетом в присутності інших засуджених [12, пункти 62, 65]. Судом було встановлено, що заявниця неодноразово скаржилася у судах першої й апеляційної інстанції на принизливі для гідності умови її тримання під вартою. Такими принизливими умовами вважалися: 1) камери в слідчому ізоляторі, в яких, на протязі двох років, перебувала заявниця, оскільки вони були переповнені (в кожній з 4 камер перебувало від 14 до 22 осіб); та 2) те, що заявниця була змушена жити, спати й користуватися туалетом в одній камері з такою кількістю інших в'язнів. Таким чином, таких умов було досить для того, щоб заподіяти заявниці болю й страждань такого ступеня, що перевищує неминучий рівень страждань, притаманний будь-якому позбавленню волі, а також викликати в неї почуття страху, болю й неповноцінності, які могли її образити й принижувати [12, пункти 62, 65]. При цьому Суд зазначив, що, навіть якщо у органів державної влади був відсутній намір змусити заявницю страждати, це не виключає порушення статті 3 ЄСПЛ [12, пункт 66].

Аналогічне рішення Суд прийняв у справі «Пірс проти Греції» (Peers v. Greece), встановивши, що заявник принаймні два місяці тримався у камері без вентиляції та вікон, унаслідок чого там було нестерпно спекотно, а йому та його співкамерникові довелося користуватися туалетом у присутності один одного через відсутність стін і загороджень. Суд, встановивши, що такі умови викликали в ув'язненого почуття страждання та неповноцінності, що могли образити й принизити його та, можливо, зламати його фізичний і моральний опір, визнав, що через відсутність заходів влади на покращення умов ув'язнення заявника, людську гідність заявника було принижено аж до порушення статті 3 ЄКПЛ [13, пункти 68–75].

Проте, є і виключення з такої прецедентної практики ЄСПЛ, зокрема Суд приймав рішення, в яких визнавав достатнім 3 м² на особу, але такі рішення є винятковими, оскільки Суд враховував інші «компенсуючі» умови, які ніби пом'якшували перебування у камерах такої площі (наприклад, наявність зайнятості в'язня, прогулянки у приміщеннях достатньої площі і т.д.) [23, § 130, 133, 134, 138].

З житловими вимогами утримання «довічників» і ув'язнених загалом дуже тісно пов'язані вимоги санітарні. Зокрема, відповідно до правила 12 Мінімальних стандартних правил поводження з ув'язненими «санітарно-технічне обладнання має бути достатнім для того, щоб кожен в'язень міг задовольнити свої природні потреби тоді, коли він цього потребуватиме і в умовах чистоти й пристойності» [14, правило 12].

Ще однією справою, в якій йдеться мова про тримання осіб, засуджених до довічного позбавлення волі, є справа «N.T. проти Росії» (N.T. v. Russia), де Суд одногосно встановив порушення статті 3 ЄКПЛ відносно заявника «довічника». Справа стосувалася скарги заявника на рутинне застосування кайданок та різні акценти суворого режиму ув'язнення, який застосовувався до нього протягом декількох років на єдиній підставі довічного ув'язнення. Як наслідок такого поводження, заявник протягом багатьох років був відокремлений від решти населення в'язниці виключно на підставі його довічного ув'язнення, або в ізоляції, або триманням в камері для двох ув'язнених. При цьому Суд наголосив, що ув'язнення в камері по дві особи могло мати подібні негативні наслідки, якщо б обом ув'язненим довелося проводити роки замкненими в одній камері, в ізоляції від інших засуджених, без будь-якої цілеспрямованої діяльності, прогулянок на свіжому повітрі та інших контактів з зовнішнім світом. Становище заявника суттєво погіршувало те, що більшість свого часу (близько 22 з половиною годин на день) він проводив у своїй камері без зайняття будь-якою корисною діяльністю, чи то роботою, чи то навчанням. Окрім цього, через відсутність санітарного вузла (туалету), заявник був вимушений регулярно виносити важке відро для туалету для того, щоб випорожнити його у вигрібну яму, що явно порушувало санітарно-гігієнічні вимоги тримання засуджених (в т.ч. піднімати і виносити це відро у кайданках). Таким чином, враховуючи ізоляцію, обмеженні прогулянки на свіжому повітрі та відсутність цілеспрямованої діяльності, Суд встановив, що це могло викликати інтенсивне і тривале почуття самотності та нудьги у заявника, а регулярні надягання кайданок та випорожнення відра, що слугувало туалетом, принижувало людську гідність заявника і викликало страждання, які виходили далеко за межі неминучих страждань та приниження, притаманних довічному ув'язненню [15].

Суд неодноразово констатував порушення статті 3 ЄКПЛ у зв'язку із відвертим здійсненням катування щодо «довічників», що характеризується, як правило, глибокими стражданнями «довічників», оскільки

ки вони, на відміну від інших категорій засуджених, відбувають безстрокове покарання, і, таким чином, не виключається можливість здійснення такого катування повторно. Застосуванню катування сприяє обов'язок правоохоронців підвищувати показник розкриття злочинів та культура безкарності правоохоронців в Україні. Наприклад, у справі «Каверзін проти України» (Kaverzin v. Ukraine) Суд встановив, що після затримання заявника і доставлення його у відділ міліції, працівники міліції катували його з метою отримання від нього визнання у вчиненні злочинів, у яких його підозрювали. Характер і особлива тяжкість тілесних ушкоджень заявника свідчили про те, що їх було заподіяно умисно, а метою такого жорстокого поводження було заподіяння сильного болю і страждань, аби домогтися від заявника зізнання у вчиненні злочинів [16, пункт 123]. В результаті такого катування заявник отримав численні тілесні ушкодження, зокрема ушкодження ока — в подальшому, внаслідок нездійснення певних лікувальних заходів, заявник повністю втратив зір (осліп) і отримав першу групу інвалідності. Суд встановив, що після засудження заявника до ДПВ і початку його відбування, «державні органи оперативно не відреагували на отриману заявником травму очей та погіршення стану його здоров'я», наслідком чого стало не надання адекватної медичної допомоги заявнику, що кваліфікувалося Судом як порушення статті 3 ЄКПЛ [16, п. п. 139, 143–144]. Окрім вищезазначених порушень, Суд також встановив постійне застосування наручників до засудженого, хоча він був сліпим, і не міг переміщатися без допомоги інших осіб. Суд вкотре вказав, що чинні на той момент нормативні акти вимагали застосування засобів стримування (наручники) до всіх чоловіків, засуджених до ДПВ, без урахування їхнього особистого становища та конкретної небезпеки, яку вони могли чи не могли становити, що, на думку Суду треба переглянути. За результатами розгляду питання незадовільних умов тримання заявника, Суд встановив, що таке систематичне одягання наручників неминуче спричиняли заявнику страждання та породжували у нього почуття приниження, що становило нелюдське і таке, що принижує гідність, поводження, і що у зв'язку з цим мало місце порушення статті 3 ЄКПЛ [16, п. п. 160].

Окремої уваги заслуговує питання щодо запровадження нової для української правової системи концепції виконання-відбування покарання у виді ДПВ, яке отримало назву «право на надію». Відповідно до цієї концепції саме відбування ДПВ без реально існуючої перспективи звільнення від такого покарання, може кваліфікуватись як порушення статті 3 ЄКПЛ у формі «нелюдського поводження».

Ця концепція розвинулася до рівня стандарту виконання покарання у виді ДПВ, до якого повинні прагнути держави-члени Ради Європи. Зокрема, у 25-ій Загальній Доповіді ЄКЗК Ради Європи, яка фокусувалася на питаннях довічного позбавлення волі ЄКЗК нагадав, що вже неодноразово рекомендував країнам-членам Ради Європи створити механізми дострокового звільнення від ДПВ, вказуючи, що «ув'язнення без реалістичної перспективи звільнення є (на його думку) нелюдським, а позбавлення на самому початку (відбування ДПВ) будь-якої надії на виправлення та повернення до громади справді дегуманізує засудженого» [17, п. 73]. При цьому ЄКЗК наголошує, що його позиція зовсім не означає, що довічно засуджений має бути рано чи пізно звільнений. ЄКЗК лише пояснює, що має існувати юридична можливість детального перегляду ДПВ на певному етапі, базуючись на індивідуальному плані відбування покарання, що не тільки надасть надію засудженому, а й встановить цілі, яких йому потрібно прагнути, щоб мотивувати позитивну поведінку [17, п. 73]. Під «індивідуальним планом відбування покарання» ЄКЗК має на увазі план, в якому зазначаються відомості про те, як засуджений відбуває покарання, ризики загрози суспільству з боку засудженого, зважаючи на який, буде вирішуватися питання про можливе звільнення у майбутньому.

Безпосередню наявність «права на надію» у структурі статті 3 ЄКПЛ зафіксував ЄСПЛ. Так, на необхідності «зменшуваності» ДПВ ЄСПЛ наголосив у § 98 рішення Великої Палати від 12 лютого 2008 р. у справі «Кафкаріс проти Кіпру» (Kafkaris v. Cyprus) (далі — у справі Кафкаріса) [18, § 98]. ЄСПЛ дійшов висновку, що можливість відбуття ДПВ у повному об'ємі, тобто до кінця життя, не означає, що ДПВ має бути «незменшуваним» взагалі, і зазначив, що для досягнення цілей статті 3 ЄКПЛ достатньо того факту, що ДПВ є зменшуваним де-юре і де-факто [18, § 98].

В даній справі заявник був визнаний винним в умисному вбивстві та засуджений до ДПВ. На той час Тюремні (загальні) правила вказували, що засуджені до ДПВ, мають право на зниження («зменшення») строку ув'язнення на чверть. Таким чином ДПВ вважалось позбавленням волі на строк 20 років. Не дивлячись на це, під час судового засідання щодо обвинуваченого Кафкаріса, державний обвинувач попросив суд чітко пояснити, що саме мається на увазі під ДПВ: позбавлення волі на все життя чи все ж таки на строк у 20 років, про що зазначається в тюремних правилах. Суд постановив, що термін «ДПВ» означає позбавлення волі на все життя. Після звернення позивача до Верховного суду Кіпру, останній

постановив, але вже у другій справі, що правила, що регулюють зниження покарання, були неконституційними і прийняті з перевищенням повноважень. Таким чином ЄСПЛ зафіксував порушення національними судами Кіпру ст. 3 ЄКПЛ, оскільки у засудженого була відсутня будь-яка можливість звільнення, окрім як президентське помилування, що не може вважатись реалістичною перспективою звільнення [18].

Розвинути це положення ЄСПЛ вдалося у справі «Вінтер та інші проти Сполученого Королівства» (*Vinter and Others v. the United Kingdom*) від 09.07.2013 (далі — у справі Вінтера). Зокрема у § 119 рішення вказано: «...Стаття 3 ЄКПЛ повинна інтерпретуватись як така, що вимагає «зменшуваності» покарання, тобто перегляду справи, який дозволяє національній владі вирішити, чи значно змінився засуджений до довічного ув'язнення, і чи був прогрес у напрямку виправлення таким, що продовження ув'язнення не може більше виправдовуватись пенологічними підставами» [19, § 119].

Розвиваючи ідею можливості такого «зменшення» покарання, ЄСПЛ вказав, що це має бути не якийсь абстрактне зменшення, що буде здійснюватися на основі президентського помилування чи звільнення за хворобою (похилим віком, фізичною неспроможністю), а це повинна бути окремо існуюча процедура, яка буде застосовуватись в загальному порядку та гарантувати засудженому право знати з самого початку відбування покарання, коли може бути розглянуто питання його дострокового звільнення — § 122 у справі Вінтера та на яких об'єктивних критеріях базуватиметься перегляд його покарання — § 137 у справі «Трабелсі проти Бельгії» (*Trabelsi v. Belgium*) від 04.09.2014р (далі — у справі Трабелсі) [20, § 137].

Такі ж позиції ЄСПЛ узагальнив вже у рішенні від 12 березня 2019 р. у справі «Петухов проти України» № 2 (*Petukhov v. Ukraine* № 2) (далі — у справі Петухова). ЄСПЛ зазначив, що «довічне позбавлення волі без права перегляду такого покарання та відсутність перспективи звільнення суперечать статті 3 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод», яким ЄСПЛ закликав Україну змінити процедуру дострокового звільнення від ДПВ.

Відповідно до ст. 3 ЄКПЛ: «Нікого не може бути піддано катуванню, нелюдському чи такому, що принижує гідність, поведженню або покаранню». ЄСПЛ при вирішенні справи Петухова посилається саме на статтю 3 ЄКПЛ, оскільки під відсутністю реалістичної перспективи звільнення від ДПВ, розуміє саме «нелюдське поведження». Тобто ЄСПЛ у рішенні по справі Петухова вкотре підтвердив свою

прецедентну практику у аналогічних справах, розтлумачивши цю статтю в контексті відбування ДПВ як таку, що вимагає «зменшуваного» ДПВ.

У даній справі заявник скаржився, що існуючий механізм умовно-дострокового звільнення в Україні, що передбачається ст. 81 ККУ, не передбачає можливості такого звільнення для засуджених до ДПВ, а єдиною можливістю звільнення даної категорії засуджених є процедура президентського помилування [21, § 156]. Також заявник наголошував, що відповідно до його інформації, в 2015 році Президент України помилував 67 засуджених до строкового покарання з 1,320 осіб, які подали клопотання про помилування (тобто, приблизно 5%). А на думку заявника, перспектива помилування засуджених до ДПВ, була ще менша [21, § 162].

Проаналізувавши доводи сторін, ЄСПЛ наголосив на необхідності закріплення у внутрішньодержавному законодавстві України чітких критеріїв і умов перевірки законності і обґрунтованості назначеного покарання (йдеться про ДПВ), що будуть достатньо зрозумілими та визначеними, а також будуть відображати прецедентну практику ЄСПЛ [16, § 168].

У даній справі ЄСПЛ, врахувавши всі обставини справи, дійшов висновку, що по відношенню до засудженого Петухова мало місце порушення статті 3 ЄКПЛ у зв'язку з неможливістю зменшення довічного ув'язнення позивача [21, § 187]. Суд обґрунтував своє рішення кількома ключовими позиціями.

По-перше, Суд нагадав, що він вже неодноразово наголошував, що припинення ДПВ через смертельну хворобу, що всього-на-всього означає, що засудженому дозволено померти вдома чи у хосписі, а не у стінах в'язниці, неможна вважати «перспективою звільнення», як це поняття трактується ЄСПЛ [21, § 170].

По-друге, ЄСПЛ вважає, що президентські повноваження щодо помилування в Україні є сучасним еквівалентом королівської прерогативи помилування, яке базується на принципі людяності, а не на механізмі, що ґрунтується на оцінці небезпечності засудженого, пенологічних засадах і що супроводжується належними процесуальними гарантіями, завдяки яким перегляд ув'язнення засудженого відбувається таким чином, щоб можна було досягти зміни його довічного ув'язнення. Зокрема, відсутність цих гарантій полягає у: 1) відсутності обов'язку Президента України і підпорядкованих йому органів надавати обґрунтування свого рішення щодо клопотання про помилування; 2) відсутності судового розгляду таких рішень; 3) відсутності чітких критеріїв такого звільнення [21, § 180].

Також потрібно зазначити, що рішення, яке прийняв ЄСПЛ у справі «Петухов проти України» пе-

редбачає виникнення певних юридичних наслідків для України, оскільки відповідно до ч. 1 статті 46 ЄКПЛ: «Високі Договірні Сторони зобов'язуються виконувати остаточні рішення Суду в будь-яких справах, у яких вони є сторонами». Оскільки проблемою в контексті даної справи є неможливість скоротити ДПВ, ЄСПЛ зазначив, що така неможливість у свою чергу є систематичною проблемою в Україні. Це підтверджується тим, що в Суді очікують свого розгляду вже шістдесят аналогічних заяв, що стосуються неможливості такого звільнення [21, § 192].

Таким чином, Суд закликав Україну (державу-відповідача) до здійснення заходів загального характеру, що може потребувати проведення реформи системи перегляду ДПВ, для належного виконання державою-відповідачем даного рішення. Сам факт того, що ДПВ може відбуватись у повному об'ємі, не означає, що воно суперечить статті 3 ЄКПЛ. Відповідно існування такого механізму не буде означати, що перегляд ДПВ обов'язково призведе до звільнення певного засудженого [21, § 193].

Сам же механізм такого перегляду повинен гарантувати розгляд в кожній конкретній справі того, чи виправдане тривале ув'язнення на законних пенологічних підставах і має дозволити довічно ув'язненим передбачати, з певним ступенем точності, що вони повинні зробити, щоб мати право на звільнення і за яких обставин, відповідно до стандартів у прецедентному праві Суду [21, § 194].

Таким чином, проаналізувавши прецедентну практику ЄСПЛ, вимоги статті 3 ЄКПЛ та міжнародні стандарти можна виділити такі невід'ємні характеристики «реалістичного механізму звільнення» в контексті «права на надію»:

- довічно засуджені з самого початку свого покарання повинні знати, що вони повинні робити, як змінюватися і працювати над собою, щоб їхнє покарання було переглянute [19, § 122; 19, § 137];
- неприпустимо тримати засудженого в ув'язненні, якщо зникли пенологічні підстави для продовження відбування покарання. А наявність чи відсутність таких підстав повинна регулярно переглядатись після певного мінімально встановленого проміжку часу [21, § 194];
- механізм звільнення повинен мати чіткі критерії та достатні процесуальні гарантії. У разі відмови у звільненні мають надаватися мотиви, які свідчать про недостатній ступінь виправлення засудженого [19, § 122; 20, § 137];

– механізм звільнення не може мати винятковий характер або базуватися на мотивах милосердя.

Повинен застосовуватися в загальному порядку.

Таким чином, за відсутності «права на надію» довічне позбавлення волі поміщає людини в умови фізичної ізоляції фактично без надії на звільнення, без старань і стимулів до виправлення і інших особистісних змін, без якої б то не було перспективи. До цього переліку слід додати те, що покарання у вигляді довічного позбавлення волі є економічно не вигідним, залишаючись «довічним» тягарем для платників податків [22].

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Таким чином, відповідно до українського законодавства довічне позбавлення волі є найбільш суворим видом покарання. ДПВ передбачає, що засуджена до нього особа зазнає надзвичайно високого ступеня провобмежень, із чого випливає необхідність контролю за умовами тримання такої особи. Ряд таких умов закріплений як безпосередньо в нормативно-правових актах України, так і вироблений у практиці ЄСПЛ. Зважаючи на інтеграційні процеси між Україною та Європейським Союзом, а також роллю Суду як захисника прав людини, проведення аналізу умов тримання осіб, засуджених до ДВП, є обґрунтованою необхідністю.

Розглянувши практику ЄСПЛ з цього приводу можна дійти висновку, що умовами до тримання вищезгаданих осіб є наступні: 1) Житлові — Суд вказує, що площа, де утримується засуджений, має бути достатньою для гідного та комфортного проживання, усамітнення; 2) Санітарно-гігієнічні — приміщення, де тримається особа, має бути забезпечено туалетом, достатньо освітлено та опалено; 3) Соціальні — забезпечення цих умов передбачає створення програм соціальної реабілітації в місцях позбавлення волі, які обов'язково включають у себе заходи щодо побачення з родичами, прогулянки на свіжому повітрі та інші контакти із зовнішнім світом. Окрім цього, ЄСПЛ неодноразово у своїх рішеннях вказував на недопустимість катування, принизливого та нелюдського поводження із даною категорією осіб.

Отже, враховуючи специфічність інституту тримання осіб, засуджених до довічного позбавлення волі, що в тому числі виявляється і у ступені провобмежень, які зазнає особа, засуджена до цього виду покарання, дослідження умов тримання таких осіб потребує особливої уваги.

Література

1. Кримінальний кодекс України (дата звернення 09.05.21) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
2. Бурда С. Я. Юридичний аналіз покарання у виді довічного позбавлення волі як виду основного покарання за КК України Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ 4 2012. URL: https://www.lvduvs.edu.ua/documents_pdf/visnyky/nvsy/04_2012/12bsyazkku.pdf
3. Перевірка установ виконання покарань на Житомирщині Офісом Генерального прокурора від 06.02.2020. URL: https://www.gp.gov.ua/ua/news?_m=publications&_c=view&_t=rec&id=266519
4. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: Конвенція Ради Європи від 04.11.1950 р. (дата звернення 09.05.21). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004
5. «Vinter and Others v. the United Kingdom», заяви N 66069/09, 130/10, 3896/10. URL: http://khpg.org/index.php?id=1408522184#1408522184_1
6. Дегтярев К., Фонтанелли Ф. Право на надіжду: Європейський суд признав право на довготривалі свідання для осужденных к пожизненному заключению // Прецеденты Европейского суда по правам человека. 2017. № 6. URL: <https://wiselawyer.ru/poleznoe/102655-pravo-nadezhdu-evropejskij-priznal-pravo-dolgovremennye-svidaniya>
7. Совет Европы, ЕКПЗ. Доклад Правительству Украины о визите в страну ЕКПЗ с 10 по 26 сентября 2000 г., документ ЕКПЗ N 2000 СРТ/Inf (2002) 23. (§ 70, 73, 79 и 122).
8. «Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні за 2020 рік». С. 255–256. URL: https://ombudsman.gov.ua/files/2021/zvit_2020_rik_.pdf
9. Європейські пенітенціарні (в'язничні) правила (дата звернення 09.05.21). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_032#Text
10. Кримінально-виконавчий кодекс України (дата звернення 09.05.21). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#n727>
11. Мінімальні стандарти ЄКЗК щодо особистого простору в пенітенціарних установах від 15 грудня 2015 року (дата звернення 09.05.21). URL: <https://rm.coe.int/16806cc449>
12. «Мамедова проти Росії» (Mamedova v. Russia), скарга № 7064/05, п.п. 37, 54–57, 60–67, 100 (1 червня 2006 р.). URL: <https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&ved=2ahUKewjslejPjrrwAhXfAxAlHZpaAo0QFjAAegQIBBAD&url=http%3A%2F%2Fhudoc.echr.coe.int%2Fapp%2Fconversion%2Fpdf%3Flibrary%3DECHR%26id%3D001-105364%26filename%3DCASE%2520OF%2520MAMEDOVA%2520v.%2520RUSSIA%2520-%2520%25202520Ukrainian%2520Translation%2520D.pdf&usq=AOvVaw1m46u3m83vQt6NLbU8UtP6>
13. «Пірс проти Греції» (Peers v. Greece) (заява № 28524/95) 2001-III, п. 68–75. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/SO2500.html
14. «Мінімальні стандартні правила поводження з в'язнями» від 30.08.1955 (дата звернення 09.05.21). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_212#Text
15. N.T. проти Росії (заява № 14727/11). URL: <https://www.echr.com.ua/translation/sprava-n-t-proti-rosii/>
16. «Каверзін проти України» (Kaverzin v. Ukraine) (Заява № 23893/03), рішення від 15.05.2012. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_851#Text
17. Пункт 73, «25-а Загальна Доповідь Європейського комітету з питань запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню» Ради Європи, яка фокусувалася на питаннях довічного позбавлення волі. URL: <https://rm.coe.int/1680696a9d>
18. «Кафкаріс проти Кіпру» (Kafkaris v. Cyprus) (Заява № 21906/04), рішення Європейського суду з прав людини, рішення Великої Палати від 12.02.2008. URL: http://khpg.org/index.php?id=1408522008#1408522008_1
19. «Вінтер і інші проти Сполученого Королівства» (Vinter and Others v. the United Kingdom), рішення Європейського суду з прав людини, рішення Великої палати від 09.07.2013, заява № 66069/09, 130/10 и 3896/10. URL: http://khpg.org/index.php?id=1408522184#1408522184_1
20. «Трабелсі проти Бельгії» (Trabelsi v. Belgium), рішення Європейського суду з прав людини у справі від 04.09.2014, заява № 140/10. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-153695>
21. «Петухов проти України» № 2 (Petukhov v. Ukraine № 2), рішення Європейського суду з прав людини у справі від 12.03.2019, заява № 41216/13 10. URL: <http://khpg.org/index.php?id=1553066514&fbclid=IwAR06HKsQOskc7qjES7r7BtHW9H9S5PbCTx5UogTXxNrp-9gTYwyRH9oaKBc>
22. Романов М. В. Теоретичне обґрунтування необхідності скасування довічного позбавлення волі // Журнал східноєвропейського права. 2019. № 60. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/jousepr_2019_60_18.pdf

23. «Muršič proti Chorvatiji» (Muršič v. Croatia), рішення Європейського суду з прав людини у справі від 20.10.2016, заява № 7334/13. URL: <https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&ved=2ahUKEwiRncK95ufwAhURBhAIHa6JBsUQFjABegQIBhAF&url=https%3A%2F%2Fhudoc.echr.coe.int%2Fapp%2Fconversion%2Fpdf%3Flibrary%3DECHR%26id%3D001-180009%26filename%3DCASE%2520OF%2520MUR%25C5%25A0I%25C4%2586%2520v.%2520CROATIA%2520-%2520%2520%25BRussian%2520translation%2520summary%2520by%2520Development%2520of%2520Legal%2520Systems%2520Publ.%2520Co%2520.pdf&usg=AOvVaw2CufNI5T-yvmDCZ8eOO8RC>

References

1. Kryminaljnyj kodeks Ukrainy (data zvernennja 09.05.21) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
2. Burda S. Ja. Jurydychnyj analiz pokarannja u vydi dovichnogho pozbavlennja voli jak vydu osnovnogho pokarannja za KK Ukrainy Naukovyj visnyk Ljvivskogho derzhavnogho universytetu vnutrishnikh sprav 4 2012. URL: https://www.lvduvs.edu.ua/documents_pdf/visnyky/nvsvy/04_2012/12bsyazkku.pdf
3. Perevirka ustanov vykonannja pokaranj na Zhytomyrshhyni Ofisom Gheneraljnogho prokurora vid 06.02.2020. URL: https://www.gp.gov.ua/ua/news?_m=publications&_c=view&_t=rec&id=266519
4. Konvencija pro zakhyst prav ljudyny i osnovopolozhnykh svobod: Konvencija Rady Jevropy vid 04.11.1950 r. (data zvernennja 09.05.21). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004
5. «Vinter and Others v. the United Kingdom», zajavy N 66069/09, 130/10, 3896/10. URL: http://khpg.org/index.php?id=1408522184#1408522184_1
6. Degtyarev K., Fontanelli F. Pravo na nadezhdu: Yevropejskij sud priznal pravo na dolgovremennye svidaniya dlya osuzhdennykh k pozhiznennomu zaklyucheniyu // Pretsedenty Yevropejskogo suda po pravam cheloveka. 2017. № 6. URL: <https://wiselawyer.ru/poleznoe/102655-pravo-nadezhdu-evropejskij-priznal-pravo-dolgovremennye-svidaniya>
7. Sovet Jevropy, YeKPP. Doklad Pravitelstvu Ukrainy o vizite v stranu YeKPP s 10 po 26 sentyabrya 2000 g., dokument YeKPP N 2000 CPT/Inf (2002) 23. (§ 70, 73, 79 i 122).
8. «Shhorichna dopovidj Upovnovazhenogho Verkhovnoji Rady Ukrainy z prav ljudyny pro stan doderzhannja ta zakhystu prav i svobod ljudyny i ghromadjanyna v Ukraini za 2020 rik». S. 255–256. URL: https://ombudsman.gov.ua/files/2021/zvit_2020_rik_pdf
9. Jevropejski penitencijarni (v'jaznychni) pravyla (data zvernennja 09.05.21). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_032#Text
10. Kryminaljno-vykonavchij kodeks Ukrainy (data zvernennja 09.05.21). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#n727>
11. Minimaljni standarty JeKZK shhodo osobystogho prostoru v penitencijarnykh ustanovakh vid 15 ghruDNA 2015 roku (data zvernennja 09.05.21). URL: <https://rm.coe.int/16806cc449>
12. «Mamedova proty Rosiji» (Mamedova v. Russia), skargha # 7064/05, p.p. 37, 54–57, 60–67, 100 (1 chervnja 2006 r.). URL: <https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&ved=2ahUKEwjslejPjrrwAhXfAxAIHZpaAo0QFjaAegQIBBAD&url=http%3A%2F%2Fhudoc.echr.coe.int%2Fapp%2Fconversion%2Fpdf%3Flibrary%3DECHR%26id%3D001-105364%26filename%3DCASE%2520OF%2520MAMEDOVA%2520v.%2520RUSSIA%2520-%2520%2520%255BUkrainian%2520Translation%2520D.pdf&usg=AOvVaw1m46u3m83vQt6NL-bU8UtP6>
13. «Pirs proty Ghreciji» (Peers v. Greece) (zajava # 28524/95) 2001-III, p. 68–75. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/SO2500.html
14. «Minimaljni standartni pravyla povodzhennja z v'jaznjamy» vid 30.08.1955 (data zvernennja 09.05.21). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_212#Text
15. N.T. proty Rosiji (zajava # 14727/11). URL: <https://www.echr.com.ua/translation/sprava-n-t-proti-rosiji/>
16. «Kaverzin proty Ukrainy» (Kaverzin v. Ukraine) (Zajava # 23893/03), rishennja vid 15.05.2012. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_851#Text
17. Punkt 73, «25-a Zaghaljna Dopovidj Jevropejskogho komitetu z pytanj zapobighannja katuvannjam chy neljudskomu abo takomu, shho prynyzhuje ghidnistj, povodzhennju chy pokarannju» Rady Jevropy, jaka fokusuvalasja na pytanjakh dovichnogho pozbavlennja voli. URL: <https://rm.coe.int/1680696a9d>
18. «Kafkaris proty kipru» (Kafkaris v. Cyprus) (Zajava # 21906/04), rishennja Jevropejskogho sudu z prav ljudyny, rishennja Velykoji Palaty vid 12.02.2008. URL: http://khpg.org/index.php?id=1408522008#1408522008_1

19. «Vinter i inshi proty Spoluchenogho Korolivstva» (Vinter and Others v. the United Kingdom), rishennja Jevropejskogho sudu z prav ljudyny, rishennja Velykoji palaty vid 09.07.2013, zajava #66069/09, 130/10 y 3896/10. URL: http://khp.org/index.php?id=1408522184#1408522184_1

20. «Trabelsi proty Beljghiji» (Trabelsi v. Belgium), rishennja Jevropejskogho sudu z prav ljudyny u spravi vid 04.09.2014, zajava # 140/10. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-153695>

21. «Petukhov proty Ukrainy» #2 (Petukhov v. Ukraine #2), rishennja Jevropejskogho sudu z prav ljudyny u spravi vid 12.03.2019, zajava # 41216/13 10. URL: <http://khp.org/index.php?id=1553066514&fbclid=IwAR06HKsQOskc-7qj'ES7r7BtHW9H9S5PbCTx5UogTXxNrp-9gTYwyRH9oaKBc>

22. Romanov M. V. Teoretychne obgruntuvannja neobkhidnosti skasuvannja dovichnogho pozbavlennja voli // Zhurnal skhidnojevropejskogho prava. 2019. # 60. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/jousepr_2019_60_18.pdf

23. «Murshych proty Khorvatiji» (Muršić v. Croatia), rishennja Jevropejskogho sudu z prav ljudyny u spravi vid 20.10.2016, zajava # 7334/13. URL: <https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&ved=2ahUKEwiRncK95ufwAhURBhAIHa6JBsUQFjaBegQIBhAF&url=https%3A%2F%2Fhudoc.echr.coe.int%2Fapp%2Fconversion%2Fpdf%3Flibrary%3DECHR%26id%3D001-180009%26filename%3DCASE%2520OF%2520MUR%25C5%25A0I%25C4%2586%2520v.%2520CROATIA%2520-%2520%5BRussian%2520translation%5D%2520summary%2520by%2520Development%2520of%2520Legal%2520Systems%2520Publ.%2520Co%2520.pdf&usg=AOvVaw2CufNl5T-yvmDCZ8eOO8RC>

УДК 343.13(477):351.76:061.1(100)

Бабаєва Олександра Володимирівна
*кандидат юридичних наук, доцент,
асистентка кафедри кримінального процесу та оперативно-розшукової діяльності
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого*

Бабаева Александра Владимировна
*кандидат юридических наук, доцент,
асистент кафедры уголовного процесса и оперативно-розыскной деятельности
Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого*

Babaieva Oleksandra
*PhD in Law, Associate Professor,
Assistant Professor of Criminal Process and Operational Investigative Activities
Yaroslav Mudryi National Law University*

Клименко Анастасія Анатоліївна
*студентка міжнародно-правового факультету
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

Клименко Анастасия Анатольевна
*студентка международно-правового факультета
Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого*

Klymenko Anastasiya
*Student of the International Faculty of the
Yaroslav Mudryi National Law University*

DOI: 10.25313/2520-2308-2021-5-7213

ОСОБЛИВОСТІ НОРМАТИВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ДЕПАРТАМЕНТУ МІЖНАРОДНОГО ПОЛІЦЕЙСЬКОГО СПІВРОБІТНИЦТВА

ОСОБЕННОСТИ НОРМАТИВНОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ДЕПАРТАМЕНТА МЕЖДУНАРОДНОГО ПОЛИЦЕЙСКОГО СОТРУДНИЧЕСТВА

FEATURES OF THE NORMATIVE ADJUSTING OF ACTIVITY OF DEPARTMENT OF INTERNATIONAL CONSTABULARY COOPERATION

Анотація. У статті досліджено правові основи регулювання діяльності Департаменту міжнародного поліцейського співробітництва як структурного підрозділу Національної поліції України, зокрема, проведено аналіз нормативно-правових актів, що регулюють діяльність цього органу, досліджено етапи реформування Інтерполу в Україні, з моменту створення Національного центрального бюро Інтерполу. Окрім цього, у роботі було висвітлено принципи, завдання та функції Департаменту міжнародного поліцейського співробітництва відповідно до Положення про Департамент міжнародного поліцейського співробітництва Національної поліції України, затвердженого наказом Національної поліції України від 06 лютого 2018 року № 111.

У процесі наукового дослідження було розглянуто питання взаємодії Департаменту міжнародного поліцейського співробітництва з іншими органами кримінальної юстиції України, з органами кримінальної інших країн. Окрім того,

розглянуто питання порядку здійснення однієї з функцій Департаменту міжнародного поліцейського співробітництва – подання запиту на розшук підозрюваної особи. Адже, як зазначено роботі, подання запитів щодо міжнародного розшуку осіб – одна із центральних функцій.

Основна частина роботи присвячена напрямкам діяльності Департаменту міжнародного поліцейського співробітництва, які спрямовані на попередження та розкриття кримінальних правопорушень, забезпечення безпеки та охорони громадського порядку, а також, що є не менш важливим – здійснення обміну досвідом з іншими державами.

Окрім вищезазначеного, було приділено увагу питанню взаємодії Департаменту міжнародного поліцейського співробітництва з іншими органами України: із Верховною Радою України, Міністерством Внутрішніх справ, Державною прикордонною службою. Встановлено межі повноважень співробітників, а саме зазначено: оскільки цей орган реалізує свою діяльність через комунікаційну функцію, є так би мовити посередником між органами кримінальної юстиції України та інших держав, то повноваження, що торкаються здійснення досудового розслідування, є виходом за межі, встановлені національним законодавством.

Підкреслено значущість Департаменту міжнародного поліцейського співробітництва, адже реалізація тих функцій, які йому надані, неможливо здійснити іншими органами кримінальної юстиції України.

Ключові слова: Інтерпол, правовий статус, міжнародний розшук, міжнародна співпраця, картки, взаємодія.

Аннотация. В статье исследованы правовые основы регулирования деятельности Департамента международного полицейского сотрудничества как структурного подразделения Национальной полиции Украины, в частности, проведен анализ нормативно-правовых актов, регулирующих деятельность этого органа, исследованы этапы реформирования Интерпола в Украине, с момента создания Национального центрального бюро Интерпола. Кроме этого, в работе были рассмотрены принципы, задачи и функции Департамента международного полицейского сотрудничества в соответствии с Положением о Департаменте международного полицейского сотрудничества Национальной полиции Украины, утвержденного приказом Национальной полиции Украины от 6 февраля 2018 № 111.

В процессе научного исследования были рассмотрены вопросы взаимодействия Департамента международного полицейского сотрудничества с другими органами уголовной юстиции Украины, с органами уголовного других стран. Кроме того, рассмотрены вопросы порядка осуществления одной из функций Департамента международного полицейского сотрудничества – подачи запроса на розыск подозреваемого лица. Ведь, как указано в работе, подачи запросов о международном розыске лиц – одна из центральных функций.

Основная часть работы посвящена направлениям деятельности Департамента международного полицейского сотрудничества, направленных на предупреждение и раскрытие уголовных преступлений, обеспечения безопасности и охораны общественного порядка, а также, что не менее важно – осуществление обмена опытом с другими государствами.

Кроме вышесказанного, было уделено внимание вопросу взаимодействия Департамента международного полицейского сотрудничества с другими органами Украины: с Верховной Радой Украины, Министерством Внутренних дел, Государственной пограничной службой. Установлены границы полномочий сотрудников, а именно указано: поскольку этот орган осуществляет свою деятельность через коммуникационную функцию, является так сказать посредником между органами уголовной юстиции Украины и других государств, то полномочия, касающиеся осуществления государственного расследования, является выходом за пределы, установленные национальным законодательством.

Подчеркнуто значимость Департамента международного полицейского сотрудничества, ведь реализация тех функций, которые ему предоставлены, невозможно осуществить другими органами уголовной юстиции Украины.

Ключевые слова: Интерпол, правовой статус, международный розыск, международное сотрудничество, карты, взаимодействие.

Summary. In the article legal frameworks of adjusting of activity of Department of international constabulary cooperation are investigational as a legal successor of the National central bureau of Ukraine Interpol, in particular, the analysis of normatively-legal acts that regulate activity of this organ is conducted, the stages of reformation of Interpol are investigational in Ukraine, from the moment of creation the National central bureau of Interpol. Except it, principles, tasks and functions of Department of international constabulary cooperation, were in-process reflected in accordance with Statute about Department of the international constabulary cooperation of the National police of Ukraine, ratified by the order of the National police of Ukraine from February, 06, 2018 № 111.

In the process of scientific research the question of cooperation of Department of international constabulary cooperation was considered with other organs of criminal justice of Ukraine, with the organs of criminal other countries. Except that, the question of order of realization of one is considered of functions of Department of international constabulary cooperation – presentation of request for the search of the suspected person. In fact, as marked to work, presentation of queries in relation to the international search of persons – one of central functions.

Basic part of robot is sanctified to directions of activity of Department of international constabulary cooperation, that is sent to warning and opening of criminal offences, providing of safety and public law enforcement, and also, that is no less important is realization of exchange experience with other states.

Except higher marked, was paid attention to the question of cooperation of Department with other organs of Ukraine: with Supreme soviet of Ukraine, Ministry of the Internal affairs, Government frontier service. The limits of plenary powers of employees of Department are set, it is namely marked: as this organ will realize his activity through an of communication function, is so to say a mediator between the organs of criminal justice of Ukraine and other states, then plenary powers, that realizations of pre-trial investigation touch, are overrun, set by a national legislation. Meaningfulness of this organ is underline, in fact realization of those functions that given him, it is impossible to carry out other organs of criminal justice of Ukraine.

Key words: Interpol, legal status, international search, international cooperation, cards, interaction.

Актуальність. У сучасних умовах всесвітньої глобалізації та транснаціональної злочинності, вкрай необхідним є підтримання міжнародних відносин, зокрема, у правоохоронній сфері, адже ефективна діяльність органів кримінальної юстиції є запорукою правової стабільності, а також економічного та соціального розвитку держави. У зазначеному контексті важливу роль відіграє діяльність міжнародної організації кримінальної поліції — Інтерпол. Так, починаючи з 1993 року, на Національне центральне бюро Інтерполу було покладено функції з міжнародного співробітництва для ефективної боротьби зі злочинністю. Національне центральне бюро Інтерполу є важливим інструментом у справах щодо здійснення екстериторіального переслідування органами кримінальної юстиції. Головною метою його діяльності є створення комунікаційної мережі серед органів кримінальної юстиції держав, що дозволяє попереджувати та розкривати кримінальні правопорушення, забезпечувати безпеку та охорону громадського порядку та здійснювати обмін досвідом між державами.

В умовах сучасного реформування органів кримінальної юстиції з метою зменшення високого рівня злочинності та підвищення розкриття кримінальних правопорушень, зазнає відповідних змін й Національне центральне бюро Інтерполу. Наразі актуальним для України є питання взаємодії з міжнародними правоохоронними органами, зокрема, щодо екстрадиції, та Міжнародною організацією кримінальної поліції з приводу розшуку особи, яка скривається від правоохоронних органів. Вирішення цих завдань покладено на Національне центральне бюро Інтерполу, яке здійснює міжнародне співробітництво у питаннях, пов'язаних із боротьбою зі злочинністю, що має транснаціональний характер.

Департамент міжнародного поліцейського співробітництва у складі Національної поліції України здійснює співробітництво з Міжнародною кримінальною поліцією Інтерполу, правоохоронними органами інших держав. Створення та діяльність

такого органу є необхідним для реалізації правоохоронними органами своїх функцій (наприклад, під час здійснення кримінального провадження, у якому підозрюваного необхідно оголосити у міжнародний розшук, оскільки є підстави вважати, що він переховується від правоохоронних органів).

Формулювання цілей статті є аналіз етапів реформування Національного центрального бюро Інтерполу, правових основ та принципів його діяльності, структури та завдань, а також функцій та повноважень. Встановлення значущості цього органу у контексті міжнародного співробітництва з іншими правоохоронними органами держав, Міжнародною організацією кримінальної поліції, а також визначення його місця в системі органів кримінальної юстиції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання, пов'язані з особливістю діяльності Національного центрального бюро Інтерполу та взаємодії його з органами кримінальної юстиції, ставали предметом дослідження Є. К. Паніотов [4], Н. М. Мужиков [5], С. В. Давиденко та О. В. Верхогляд-Герасименко [7], та інших. Проте, враховуючи реорганізацію Національного центрального бюро Інтерполу, виникає необхідність у дослідженні правового статусу Департаменту міжнародного поліцейського співробітництва, на який покладено здійснення функцій у сфері міжнародної співпраці щодо попередження, виявлення та розкриття кримінальних правопорушень.

Виклад основного матеріалу. Правовою основою діяльності Національного центрального бюро Інтерполу України (далі — НЦБ Інтерполу) є Конституція України, Статут Міжнародної організації кримінальної поліції, Постанова Кабінету Міністрів України «Про Національне центральне бюро Інтерполу» від 25 березня 1993 року, Положення про Департамент міжнародного поліцейського співробітництва Національної поліції України, затверджене наказом Національної поліції України від 06 лютого 2018 року № 111, Наказ Міністерства Внутрішніх Справ (далі — МВС), Офісу Генерального прокурора

від 17.08.2020 року № Про затвердження Інструкції «Про порядок використання правоохоронними органами України інформаційної системи Міжнародної організації кримінальної поліції — Інтерпол».

Так, відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України (далі — КМУ) «Про Національне центральне бюро Інтерполу» від 25 березня 1993 року, НЦБ Інтерполу є органом, який забезпечує міжнародне співробітництво правоохоронних органів України з правоохоронними органами інших держав з метою боротьби зі злочинністю, що має транснаціональний характер. Створення НЦБ Інтерполу було зумовлено вступом України до Міжнародної організації кримінальної поліції у 1992 році на 61-й сесії Генеральної асамблеї Інтерполу. Важливим на той час було створення такого органу, який відповідав би основним положенням Статуту Міжнародної організації кримінальної поліції, а саме: за ст. 2 цього Статуту — створювати та розвивати установи, які будуть успішно сприяти попередженню кримінальної злочинності та боротьбі з нею. Таким чином, Постановою КМУ від 25 березня 1993 року було створено НЦБ Інтерполу, яке входило до структури МВС [1].

До проведення реформ правоохоронної системи у 2014 році у структурі МВС діяв робочий апарат Бюро на чолі з керівником цього апарату. У подальшому робочий апарат Бюро було перейменовано на «Укрбюро Інтерполу» та «робочий апарат Укрбюро Інтерполу». Після проведення реформ 2014 року було утворено Національну поліцію України, яка й виконує функції НЦБ Інтерполу.

Так, відповідно до Постанови КМУ від 13 грудня 2017 року Про внесення змін до Постанови КМУ від 25 березня 1993 року було внесено такі зміни: по-перше, Національна поліція виступає як НЦБ Інтерполу; по-друге, начальник робочого апарату НЦБ Інтерполу за дисциплінарними правами прирівнюється до начальника департаменту апарату центрального органу управління Національної поліції.

Наступним етапом було реформування Робочого апарату Укрбюро Інтерполу у структурі Національної поліції на Департамент Інтерполу та Європолу Наказом Національної поліції від 26.04.2017 року № 64. Починаючи з 2017 року, і дотепер в Україні діє Департамент міжнародного поліцейського співробітництва (далі — ДМПС).

Так, відповідно до Розділу IV Положення про ДМПС, його очолює начальник, який призначається на посаду відповідно до законодавства України. Структура та штатний розпис цього підрозділу встановлюється та затверджується відповідно до встановленого порядку начальником ДМПС. Начальник ДМПС має свого заступника, тимчасово

виконуючого обов'язки заступника начальника, який виконує свої обов'язки у відділенні управління взаємодії Інтерполом та Європолом (Поліцейською службою Європейського союзу) та начальник управління міжнародних відносин. Можна зазначити такі функції Начальника ДМПС: визначення основних напрямків роботи ДМПС, виконання основних завдань; участь у нарадах керівництва МВС, Національної поліції; участь у розробленні законодавчих актів, міжнародних договорів України з питань, що належать до компетенції поліції; інформує КМУ, МВС про фінансові зобов'язання перед Інтерполом; і одна з найголовніших визначальних функцій — виступає як начальник НЦБ Інтерполу та Національного контактного пункту Європолу у відносинах з Генеральним Секретаріатом та іншими органами Інтерполу та Європолу, компетентними органами іноземних держав [2].

У багатьох наукових роботах було приділено увагу дослідженню функцій та завдань цього органу. Зокрема, у статті Є. К. Паніотова зазначено, що функції цього органу за напрямками діяльності можна розділити на чотири групи: забезпечення міжнародного співробітництва у питаннях розкриття і попередження кримінальних правопорушень, організація документообігу, інформаційно-технічне забезпечення та управлінсько-організаційна робота. Для того, щоб зрозуміти специфіку цього органу, мету його діяльності, необхідно, перш за все, ознайомитись з Положенням «Про Департамент міжнародного поліцейського співробітництва Національної поліції України» (далі — Положення). Так, у розділі I Положення окреслено правовий статус ДМПС та висвітлено основні засади його діяльності. У п. 2 цього Положення зазначено, що ДМПС є структурним підрозділом апарату центрального органу управління поліції, який здійснює міжнародне співробітництво з компетентними органами іноземних держав та міжнародними організаціями з питань, що належать до компетенції поліції, Інтерполу та Європолу, а також реалізацію повноважень щодо здійснення представництва та забезпечення виконання зобов'язань України в Міжнародній організації кримінальної поліції — Інтерполі та Європолі, повноважень Національної поліції України як НЦБ Інтерполу [4, с. 147–148]. Таким чином, виходячи з даного визначення, основною діяльністю ДМПС є міжнародне співробітництво з метою боротьби зі злочинністю.

Щодо визначення форм міжнародного співробітництва, слід звернутися, зокрема, до Р. II Положення, де закріплено завдання ДМПС, зокрема — участь у межах компетенції в реалізації державної політи-

ки щодо протидії злочинності, що має транснаціональний характер. Прикладом можуть слугувати, наведені раніше положення про оголошення особи в міжнародний розшук. Розроблення проектів міжнародних договорів України з питань, що належать до компетенції поліції. Здійснення представництва України в Інтерполі та Європолі полягає у направленні уповноважених осіб ДМПС брати участь на засіданнях Генеральної Асамблеї, обговорювати проекти міжнародних договорів, перспективи ефективного виконання правоохоронними органами своїх функцій з метою зниження злочинності. Забезпечення співробітництва правоохоронних органів України, інших державних органів з компетентними органами інших держав в межах Інтерполу, Європолу, інших міжнародних організацій. І останнім завданням, визначеним у Положенні, є забезпечення національним персоналом працівників Національної поліції підтримки миру та безпеки [5, с. 98–99].

Для здійснення цього завдання уповноваженим особам ДМПС слід керуватись Наказом МВС України від 31.07.2019 року № 639 «Про участь національного персоналу в міжнародних операціях з підтримання миру та безпеки». Так, у п. 10 Розділу I цього Наказу зазначається, що координація та планування діяльності національного персоналу здійснюється Департаментами МВС, а також за участі Національної академії внутрішніх справ та у взаємодії з Національною поліцією [2].

Розділом III Положення встановлено основні функції, які покладено в основу діяльності ДМПС. Такими функціями є: 1) участь у формуванні основних напрямів державної політики у сфері здійснення співробітництва Національної поліції України з компетентними органами іноземних держав. Ця функція здебільшого полягає у виробленні ефективних механізмів співробітництва для здійснення спільної мети — боротьби зі злочинністю та зменшення її рівня. 2) розвиток та поглиблення зв'язків з представниками компетентних правоохоронних органів іноземних держав. Ця функція є однією з основних, оскільки установлення таких зв'язків є необхідним для розкриття кримінальних правопорушень. 3) обмін інформацією з Генеральним Секретаріатом Інтерполу, Європолу, з компетентними органами іноземних держав з питань протидії злочинності. Реалізація завдань в межах цієї функції полягає у пошуках моделей структури правоохоронних органів, що забезпечило б ефективне виконання уповноваженими особами функцій у сфері протидії злочинності та розкритті кримінальних правопорушень, а також пошуки шляхів подолання високого рівня злочинності у світі спільними зусил-

лями. 4) виконання функцій НЦБ Інтерполу та Національного контактного пункту Європолу. Отже, це ще раз підкреслює те, що ДМПС, що діє в структурі Національної поліції України, здійснює організацію, координацію, управління та контроль міжнародного співробітництва з метою протидії злочинності [6].

У Положенні закріплено п'ятдесят функцій ДМПС, і цей перелік не є вичерпним, оскільки ДМПС виконує й інші функції у сфері міжнародного співробітництва.

У своїй діяльності ДМПС має керуватись основоположними, керівними засадами-принципами. Ці принципи прямо у Положенні не визначені, однак, вони походять із положень Статуту Міжнародної кримінальної поліції Інтерполу. Виділяють такі принципи у міжнародному співробітництві органів, організацій: 1) здійснення міжнародного співробітництва через створений орган, який буде регулювати та здійснювати підготовку запитів та відповідей до Міжнародної кримінальної поліції Інтерполу, правоохоронних органів інших держав тощо; 2) нормативне закріплення повноважень такого органу, його взаємодія з іншими органами держави; 3) виконання співробітництва на взаємній основі (виконання усіх запитів, які надходять від Генерального Секретаріату або правоохоронних органів інших держав); 4) обмін інформацією лише щодо загальнокримінальних злочинів (інформація про злочини політичного, релігійного, військового, расового характеру не допускається) [3].

П. 2 Р. II Положення закріплює цілі міжнародного співробітництва з правоохоронними органами і ними є: 1) установлення місцезнаходження осіб, які розшукуються з метою їх затримання, арешту, обмеження свободи пересування та подальшої видачі (екстрадиції); 2) установлення місцезнаходження осіб чи об'єктів, що становлять інтерес для правоохоронних органів України чи інших держав-членів Інтерполу; 3) надання чи отримання інформації, що стосується розслідування злочинів, кримінального минулого або злочинної діяльності осіб; 4) надання чи отримання інформації з метою попередження про осіб, події, об'єкти, способи вчинення злочинів, що становлять реальну загрозу публічній безпеці та порядку; 5) обмін досвідом з питань боротьби зі злочинністю та правоохоронної діяльності.

Міжнародне співробітництво у цих напрямках забезпечує саме ДМПС. Розглядаючи такий напрямок як установлення місцезнаходження особи, яка розшукується, зазначимо, що це питання було предметом дослідження, зокрема, С. В. Давиденко та О. В. Верхогляд-Герасименко, які визначили у своїй роботі зміст цієї функції та компетенції

НЦБ Інтерполу, повноваження якого наразі виконує Національна поліція України. Зокрема, у статті було описано процедуру надіслання запиту НЦБ Інтерполу до Генерального Секретаріату Інтерполу. Варто зазначити, що НЦБ Інтерполу не є наддержавним органом у правоохоронній сфері, цей орган виконує лише посередницьку комунікативну функцію, а тому не має власних силових підрозділів для здійснення затримання осіб, які розшукуються. Для подання запитів існують картки чотирьох видів, які присвоюються особі: зелена — для осіб, які раніше вчиняли кримінальні правопорушення, жовта — для розшуку безвісти зниклих осіб, синя — для отримання інформації про осіб, які могли вчинити кримінальне правопорушення та найбільш небезпечна — червона картка. Для того, щоб оголосити особу, яка підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення, у міжнародний розшук використовуються повідомлення із «червоним кутом». Відповідно до повідомлення із «червоним кутом» проводяться дії, спрямовані на встановлення місцезнаходження особи, здійснення арешту, екстрадиції. В іншому випадку, застосовуючи повідомлення із «синім кутом», передбачається здійснення дій, спрямованих лише на отримання інформації про особу, яка становить інтерес для правоохоронних органів, отримання інформації про її місцезнаходження тощо [5, с. 234–235].

Дослідивши компетенцію працівників НЦБ Інтерполу, варто зазначити, що цей орган виконує лише інформаційну функцію. Співробітники НЦБ Інтерполу не мають повноважень на здійснення самостійного досудового розслідування, проведення слідчих дій, а відтак затримання підозрюваної особи такими працівниками є неправомірним.

То ж у чому полягає зміст даної функції ДМПС? Спираючись на нормативно-правові акти, зокрема Інструкції з організації розшуку обвинувачених, підсудних осіб, які ухиляються від відбування кримінального покарання, безвісно зниклих осіб та встановлення особи невідомих трупів, затвердженої наказом МВС України від 5 січня 2005 р. № 3дск, міжнародний розшук полягає у сукупності дій (розшукових, інформаційно-довідкових та інших заходів), які здійснюються НЦБ Інтерполу, з метою отримання інформації про місцезнаходження безвісно зниклих осіб, виявлення, арешту та видачі (екстрадиції) осіб, які переходять від слідства, суду та виконання вироку. На практиці ця процедура виглядає таким чином: на першій стадії правоохоронний орган подає запит до ДМПС, який у свою чергу перевіряє надану інформацію в запиті та після перевірки звертається до Генерального секретаріату Інтерполу. Ге-

неральний секретаріат Інтерполу повторно перевіряє поданий запит та публікує інформацію про розшук і надсилає її іншим державам [7, с. 234].

Таким чином, міжнародний розшук може бути реалізовано лише через ДМПС. Відповідно до встановленої процедури, НЦБ Інтерполу отримує запит від правоохоронних органів, вивчає усі матеріали та формує вже запит, який надсилається до Генерального Секретаріату Інтерполу. Генеральний секретаріат формує циркулярне повідомлення та оголошує особу у міжнародний розшук. Як приклад такого міжнародного співробітництва можна навести міжнародний розшук лідера організованої злочинної групи, що діяла на території України та вчиняла злочини, передбачені ч. 4 ст. 189 КК України. НЦБ Інтерполу отримало запит від УБОЗ УМВС в Закарпатській області у 2002 році про необхідність оголошення у міжнародний розшук підозрюваного, і НЦБ Інтерполу направило запит до Генерального Секретаріату. Підозрюваного було знайдено у Польщі та екстрадовано до України. Таким чином, міжнародне співробітництво сприяє розкриттю кримінальних правопорушень, зменшенню рівня злочинності.

Таким чином, ДМПС є ніби посередником між органами кримінальної юстиції України та органами інших держав у справах міжнародного співробітництва. Основна його діяльність базується на передачі інформації про розшукуваних осіб, встановленні місцезнаходження таких осіб тощо.

Здійснення повноважень будь-якого органу неможливе без взаємодії з іншими органами державної влади в Україні. ДМПС, виходячи із Положення, ДМПС співпрацює з МВС у сфері забезпечення безпеки та миру. Співпрацює із законодавчим органом — Верховною Радою, оскільки ДМПС має право розробляти проекти нормативно-правових актів, які стосуються поліції. Надає звітність КМУ про фінансові зобов'язання перед Інтерполом, а також активно співпрацює із засобами масової інформації, дипломатичними представництвами та консульськими установами України в інших державах.

ДМПС взаємодіє з прикордонною службою України. Співпраця виявляється у використанні працівниками прикордонної служби бази Інтерполу, яка містить інформацію про осіб, які перебувають у міжнародному розшуку. Це є підставою для затримання працівниками прикордонної служби України таких осіб та повідомлення про це органи кримінальної юстиції. Відповідно до Інструкції «Про порядок дій посадових осіб Державної прикордонної служби України та органів Національної поліції України в разі виявлення в пунктах пропуску через державний кордон України осіб, автомобільних

транспортних засобів і паспортних документів, які перебувають у банках даних інформаційної системи Міжнародної організації кримінальної поліції — Інтерполу» затвердженої наказом МВС від 14.06.2016 року № 505 [8], інспектор прикордонної служби зобов'язаний затримати підозрюваного, якого оголошено у міжнародний розшук, забезпечити охорону особи до прибуття територіальних органів поліції та передати складений протокол про затримання.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Безумовно, в умовах активної трансформації та глобалізації підтримання міжнародних відносин у сфері протидії злочинності є неабияк важливим для держав. Така міжнародна співпраця сприяє забезпеченню безпеки та миру у світі, створює механізми подолання високої злочинності. І визначальним є те, що це здійснюється не кожною країною окремо на національному рівні, а на міжнародному — спільними зусиллями. І тому створення такого підрозділу як ДМПС у внутрішній структурі Національної поліції є важливим кроком на шляху України в боротьбі зі злочинністю, що має транснаціональний характер, а також з метою перейняття досвіду інших держав у правоохоронній сфері.

Таким чином, НЦБ Інтерполу зазнало суттєвого реформування задля того, щоб створити ефективний орган, що забезпечить організацію міжнародної співпраці. Підсумовуючи вищенаведене, зазначимо, що ДМПС, як структурний підрозділ Національної поліції України, є важливою ланкою в системі органів кримінальної юстиції, оскільки саме він реалізує функції, що спрямовані на боротьбу зі злочинністю як в межах країни, так і поза її межами. Адже одним із пріоритетних напрямків зовнішньополітичної діяльності України є міжнародна співпраця з метою зниження рівня злочинності не лише на національному рівні, але й на наддержавному. Переважно вся діяльність ДМПС базується на здійсненні організації, координації, управлінні у сфері міжнародного співробітництва з Міжнародною організацією кримінальної поліції — Інтерпол, Європол. ДМПС створений саме для організації інформаційного супроводження кримінальних справ, що включає в себе: обмін інформацією між правоохоронними органами України та органами інших держав, організація міжнародного розшуку підозрюваних, безвісно зниклих, а також проведення аналітики та статистики у сфері боротьби зі злочинністю.

Література

1. Постанова Кабінету Міністрів України від 25.03.1993 № 220 «Про Національне центральне бюро Інтерполу». URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/220-93-%D0%BF>(дата звернення 12.04.2021)
2. Положення про Департамент міжнародного поліцейського співробітництва Національної поліції України від 06 лютого 2018 р. № 111 // Національна поліція України URL: https://www.npu.gov.ua/about/struktura/struktura/departament_mizhnarodnoji-policejskoji-diyalnosti.html (дата звернення:12.04.2021)
3. Статут Міжнародної організації кримінальної поліції Інтерполу від 13.06.1956. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_142(дата звернення: 22.01.2021)
4. Паніотів Є. К. Функції Національного Центрального Бюро Інтерполу України: наукова стаття. Київ: Юридичний науковий електронний журнал, 2019. С. 146–149.
5. Мужикова Н. М. Органи виконавчої влади в Україні: правовий статус. Сіверський інститут регіональних досліджень / ред. кол.: В. М. Бойко (голова ред.) [та ін.]. Чернігів: Сіверський центр післядипломної освіти, 2013. 100 с.
6. Положення про Національну поліцію, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 25 жовтня 2015 року № 877 // Урядовий кур'єр від 06.11.2015. № 207.
7. Давиденко С. В., Верхогляд-Герасименко О. В. Проблеми вдосконалення правового регулювання процедури оголошення особи в міжнародний розшук: наукова стаття. Київ: Юридичний науковий електронний журнал, 2019. С. 233–237.
8. Інструкція про порядок дій посадових осіб Державної прикордонної служби України та органів Національної поліції України в разі виявлення в пунктах пропуску через державний кордон України осіб, автомобільних транспортних засобів і паспортних документів, які перебувають у банках даних інформаційної системи Міжнародної організації кримінальної поліції — Інтерполу від 14.06.2016 № 505 // Міністерство внутрішніх справ України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1052-16#Text> (дата звернення 22.04.2021).

References

1. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of March 25, 1993 № 220 «On the National Central Bureau of Interpol». URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/220-93-%D0%BF>(date of appeal 12.04.2021)
2. Regulations on the Department of International Police Cooperation of the National Police of Ukraine dated February 6, 2018 № 111 // National Police of Ukraine. URL: <https://www.npu.gov.ua/about/struktura/struktura/departament-mizhnarodnoji-policzejskoji-diyalnosti.html> (reference date: 12.04.2021)
3. Statute of the International Criminal Police Organization of Interpol dated 13.06.1956. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_142 (access date: 22.01.2021)
4. Paniotov E. K. Functions of the National Central Bureau of Interpol of Ukraine: scientific article. Kyiv: Legal Scientific Electronic Journal, 2019. P. 146–149.
5. Muzykov H. M. Executive bodies in Ukraine: legal status. Seversky Institute for Regional Studies / ed. Qty: V. M. Boyko (editor in chief) [etc.]. Chernihiv: Seversky Center for Postgraduate Education, 2013. 100 p.
6. Regulation on the National Police, approved by the resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated October 25, 2015. № 877. Government courier dated 06.11.2015 № 207.
7. Davidenko S. V., Verkhoglyad-Gerasimenko O. V. Problems of improving the legal regulation of the procedure of declaring a person internationally wanted: a scientific article. Kyiv: Legal Scientific Electronic Journal, 2019. P. 233–237.
8. Instruction on the procedure of actions of officials of the State Border Guard Service of Ukraine and bodies of the National Police of Ukraine in case of detection at checkpoints across the state border of Ukraine of persons, motor vehicles and passport documents in the data banks of the International Criminal Police Organization — Interpol from 14.06.2016. № 505 // Ministry of Internal Affairs of Ukraine URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1052-16#Text> (access date 22.04.2021).

Романенко Роман Романович

*головний судовий експерт відділу комп'ютерно-технічних досліджень
лабораторії комп'ютерно-технічних досліджень*

Державний науково-дослідний

експертно-криміналістичний центр МВС України

Романенко Роман Романович

*главный судебный эксперт отдела компьютерно-технических исследований
лаборатории компьютерно-технических исследований*

Государственный научно-исследовательский

экспертно-криминалистический центр МВД Украины

Romanenko Roman

*Chief Forensic Expert of the Department of Computer Technical Research of the
Laboratory of Computer Technical Research*

State Research Forensic Center of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine

DOI: 10.25313/2520-2308-2021-5-7262

КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОЗКРАДАНЬ ЛІСОДЕРЕВИНИ

КРИМИНАЛИСТИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ХИЩЕНИЙ ЛИСОДЕРЕВИНЫ

CRIMINAL CHARACTERISTICS OF THEFT OF FOREST WOOD

Анотація. У статті розглянуто теоретичні питання, пов'язані з криміналістичною характеристикою незаконної порубки лісу та розкрадань лісодревини. Детально проаналізовані такі складові криміналістичної характеристики як: предмет злочинного посягання, спосіб вчинення кримінального правопорушення, особу злочинця, типові сліди кримінального правопорушення.

Розглянуто думки вітчизняних й зарубіжних вчених, фахівців у галузі кримінального права, кримінального процесу, криміналістики щодо дослідження питань криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень у сфері охорони лісу.

Сформульовано мету дослідження, а саме детальний аналіз основних елементів криміналістичної характеристики розкрадань лісодревини, що значно допоможе слідчим та іншим підрозділам у їх практичній діяльності під час розслідування кримінальних правопорушень цієї спрямованості.

У статті визначено, що не всі названі елементи криміналістичної характеристики працюють однаково в різних видах кримінальних правопорушеннях. Одні з них набувають першорядного значення, інші, навпаки, відходять на другий план або навіть відсутні. Елементи криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень пов'язані між собою. За наявності одних ознак слідчий може припустити наявність інших (наприклад, за слідами, залишеними на місці події, можливо припустити професійні навички злочинця, його вік, стать, наявність аномалій психіки та ін.). У цьому полягають значущість криміналістичної характеристики, її практична роль.

Проведенням аналізом судової практики названо типові сліди, які можуть бути вчинені при незаконній порубці лісу та розкраданні лісодревини, а саме: зміни, які відбулися на земельній ділянці після незаконної порубки; зміни, які відбулися у приміщенні, звідки здійснювалось розкрадання лісодревини; сліди, які залишені сільськогосподарською технікою; сліди рук; сліди взуття; сліди шин транспортного засобу (–ів), гусениць трактора; біологічні сліди людини (сеча, піт, слина, кров тощо) та ін.

Ключові слова: кримінальне правопорушення, криміналістична характеристика, ліс, лісодревина, незаконна порубка лісу, охорона лісів.

Аннотация. В статье рассмотрены теоретические вопросы, связанные с криминалистической характеристикой незаконной порубки леса и хищений лисодеревины. Подробно проанализированы такие составляющие криминалистической характеристики как: предмет преступного посягательства, способ совершения уголовного правонарушения, личность преступника, типичные следы уголовного преступления.

Рассмотрены мысли отечественных и зарубежных ученых, специалистов в области уголовного права, уголовного процесса, криминалистики по исследованию вопросов криминалистической характеристики уголовных правонарушений в сфере охраны леса.

Сформулированы цель исследования, а именно детальный анализ основных элементов криминалистической характеристики хищений лисодеревины, что значительно поможет следователям и другим подразделениям в их практической деятельности при расследовании уголовных преступлений этой направленности.

В статье определено, что не все названные элементы криминалистической характеристики работают одинаково в различных видах уголовных правонарушений. Одни из них приобретают первостепенное значение, другие, наоборот, отходят на второй план или даже отсутствуют. Элементы криминалистической характеристики уголовных преступлений связаны между собой. При наличии одних признаков следователь может предположить наличие других (например, по следам, оставленным на месте происшествия, возможно предположить профессиональные навыки преступника, его возраст, пол, наличие аномалий психики и др.). В этом заключаются значимость криминалистической характеристики, ее практическая роль.

Проведенным анализом судебной практики назван типичные следы, которые могут быть совершены при незаконной порубке леса и хищении лисодеревины, а именно: изменения, которые произошли на земельном участке после незаконной порубки; изменения, которые произошли в помещении, откуда осуществлялось хищение лисодеревины; следы, оставленные сельскохозяйственной техникой; следы рук, следы обуви; следы шин транспортного средства (-ов), гусениц трактора; биологические следы человека (моча, пот, слюна, кровь и т.д.) и др.

Ключевые слова: уголовное преступление, криминалистическая характеристика, лес, лисодеревины, незаконная порубка леса, охрана лесов.

Summary. The article considers theoretical issues related to the forensic characterization of illegal logging and theft of timber. Such components of the forensic characteristic as: a subject of criminal encroachment, a way of commission of a criminal offense, the person of the criminal, typical traces of a criminal offense are analyzed.

The opinions of domestic and foreign scientists, specialists in the field of criminal law, criminal procedure, criminology on the study of forensic characteristics of criminal offenses in the field of forest protection are considered.

The purpose of the study is formulated, namely a detailed analysis of the main elements of the forensic characteristics of theft of timber, which will significantly help investigators and other units in their practical activities during the investigation of criminal offenses of this direction.

The article states that not all these elements of forensic characteristics work equally in different types of criminal offenses. Some of them are of paramount importance, others, on the contrary, recede into the background or even absent. The elements of the forensic characterization of criminal offenses are interrelated. If there are some signs, the investigator may assume the presence of others (for example, on the traces left at the scene, it is possible to assume the professional skills of the offender, his age, gender, mental anomalies, etc.). This is the significance of forensic characteristics, its practical role.

The analysis of case law names the typical traces that can be committed in illegal logging and theft of timber, namely: changes that occurred on the land after illegal logging; changes that took place in the room where the timber was stolen; traces left by agricultural machinery; handprints; footprints; traces of vehicle tires, tractor tracks; biological traces of man (urine, sweat, saliva, blood, etc.), etc.

Key words: criminal offense, forensic characteristics, forest, timber, illegal logging, forest protection.

Постановка проблеми. Безперервне збільшення незаконної порубки лісу та розкрадання лисодеревини в Україні зумовило потребу у слідчій практиці щодо розробки криміналістичних рекомендацій з розслідування вказаних кримінальних правопорушень. Така ситуація є передумовою утворення криміналістичної методики розслідування розкрадань лисодеревини.

Дискусійними серед науковців залишаються питання утворення методик розслідування кримінальних правопорушень та питання криміналістичних характеристик, зокрема розкрадання лисодеревини. Цікавою вбачається концепція «базової методики розслідування кримінальних правопорушень», як переосмислених та упорядкованих загальних положень криміналістичної методики, які б мали стати

основою утворення певних методик розслідування. Така базова методика мала б мати два рівні: характерні варіанти злочинної діяльності; опис процесу розкриття та розслідування кримінального правопорушення.

У такому випадку базова методика показує як описовий так і керуючий аспекти розслідування кримінальних правопорушень [1, с. 96, 109].

У зв'язку із цим, вдосконаленню підлягає побудова програм, розроблення методик та моделей для якісного розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із розкраданням лісодревини.

Стан дослідження проблеми. Над проблемними питаннями визначення сутності криміналістичної характеристики загалом та криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень у сфері охорони лісу працювали такі науковці та практики: Н. Антонюк [2], Р. Белкін [3], П. Біленчук [4] Р. Боровських [5], М. Васильєва [6], В. Гармаєв [5], І. Герасимов [7], Л. Драпкін [8], В. Дрозд [9], С. Єгоров [10], В. Журавель [1], С. Косарєв [11], С. Куємжиєва [12], С. Мітрічев [13], М. Панов [14], М. Салтєвський [15], В. Шепітько [16], М. Яблоков [17] та інші.

Не зважаючи на це, ступінь наукової розробленості проблематики визначення криміналістичної характеристики розкрадання лісодревини наразі недостатній.

Постановка завдання. Метою статті є детальний аналіз основних елементів криміналістичної характеристики розкрадання лісодревини, що допоможе працівникам Національної поліції України під час розслідування кримінальних правопорушень цієї спрямованості.

Виклад основного матеріалу. І. Герасимов вважає, що криміналістична характеристика визначає зміст та істотні положення інших структурних частин методики розслідування [7, с. 7]. В. Журавель, вказує, що криміналістична характеристика є теоретичним підґрунтям побудови методики розслідування кримінальних правопорушень [1, с. 107].

На думку С. Єгорова, криміналістична характеристика кримінальних правопорушень — це ідеалізований об'єкт початкового засобу пізнання, а кінцевий результат пізнання виражається у вигляді моделі злочинної діяльності [10, с. 32].

Визначає криміналістичну характеристику як поняття різного ступеня абстракції, що містять різні рівні інформації стосовно кримінального правопорушення В. Гавло [4, с. 357–361]. С. Куємжиєва розглядає криміналістичну характеристику злочинів як одне з важливих інформаційних джерел для розслідування [12, с. 62]. В. Шиканов у криміналістичній характеристиці вбачає вірогідну мо-

дель, що використовується слідчим як об'єктивна інформація [4, с. 357–361]. С. Косарєв вказав, що криміналістична характеристика кримінальних правопорушень заснована на кримінально-правовій характеристиці й має складну, комплексну природу, що вбирає в себе необхідні відомості, важливі для розслідування певної категорії кримінальних правопорушень, які не дублюють при цьому інші юридичні характеристики. В криміналістичній характеристиці кримінальних правопорушень відомості з інших наук видозмінюються, наповнюються новим змістом і призначені для криміналістичного забезпечення розслідування кримінальних правопорушень [11, с. 215]

На нашу думку, найбільш вдале визначення криміналістичної характеристики запропонував О. Колесніченко, який під нею розуміє систему відомостей про криміналістично значимі ознаки кримінального правопорушення даного виду, що відображає закономірні зв'язки між ними і служить побудові і перевірці слідчих версій для вирішення основних завдань розслідування. [4, с. 357–361].

Криміналістична характеристика сприяє: 1) розробленню певних методик розслідування; 2) побудові характерних моделей та програм розслідування кримінальних правопорушень; 3) визначенню напрямку розслідування конкретного кримінального правопорушення. Такі складові для слідчого як інформаційна база, сукупність відомостей про кримінальне правопорушення [3, с. 221–222].

До основних елементів криміналістичної характеристики можна віднести: 1) спосіб вчинення кримінального правопорушення; 2) місце та обстановку вчинення кримінального правопорушення; 3) час вчинення кримінального правопорушення; 4) знаряддя і засоби вчинення кримінального правопорушення; 5) предмет посягання; 6) особу потерпілого; 7) особу злочинця; 8) типові сліди кримінального правопорушення. Важливо пам'ятати, що не всі названі елементи простежуються в різних видах кримінальних правопорушень. Деякі відіграють першорядне значення, інші, навпаки, або не суттєві або відсутні (наприклад, кримінальне правопорушення в якому відсутня особа потерпілого). Елементи криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень пов'язані між собою. При наявності одних ознак слідчий може догадатись про наявність інших (наприклад, по слідах, які злочинець залишив на місці вчинення кримінального правопорушення, можливо зробити висновок про його вік, професійні навички, стать тощо) [16, с. 12].

Пропонуємо детальніше розглянути елементи криміналістичної характеристики розкрадання

лісодеревини, які допоможуть у практичній діяльності слідчого.

Питання кримінальної відповідальності за розкрадання лісодеревини досить дискусійне. Стаття 246 КК України передбачає відповідальність за незаконну порубку лісу. Кримінальна відповідальність за незаконну порубку лісу настає у випадках, коли вона проводилася з порушенням нормативних актів, які регулюють порядок порубки дерев і чагарників, у лісах, захисних та інших лісових насадженнях, або в заповідниках чи на територіях та об'єктах природно-заповідного фонду, або в інших особливо охоронюваних лісах (при цьому заподіяна істотна шкода) [18].

Предметом розкрадання може бути тільки річ, що має певну економічну цінність, тобто здатність задовольняти певні потреби людини і в якій в певній мірі втілено людську працю. Річ, не здатна задовольняти певні людські потреби зважаючи на її незатребуваність, не може бути предметом злочинного посягання [19, с. 128; 20, с. 26].

Ми вважаємо, що лісодережина набуває статусу майна не з моменту заборони ним користуватись лісгосподарським підприємством, а з моменту відділення дерева від кореня. А кримінальне правопорушення проти власності буде вважатись закінченим з моменту вжиття заходів по заволодінню такою лісодережиною.

Здійснивши аналіз кримінальних проваджень та наукової літератури, притримуємось думки, що незаконна порубка та подальше злочинне заволодіння об'єктами природи, які стали майном, потрібно кваліфікувати за сукупністю кримінальних правопорушень — незаконної порубки лісу та розкрадання майна, а саме за ст. 246 та ст. 185 Кримінального кодексу України.

При такій кваліфікації, предметами кримінальних правопорушень є дерева та чагарники, які зростають у лісах, захисних та інших лісових насадженнях, в заповідниках або на територіях і об'єктах природно-заповідного фонду.

Характер дій злочинця, що виражається у певній системі прийомів і операцій — це спосіб кримінального правопорушення. Він складається з: способу підготовки до злочинного діяння; способу його вчинення; способу приховування [14, с. 183].

Підготовка до вчинення розкрадання лісодеревини виявляється у: підборі співучасників кримінального правопорушення; підшукуванні та підготовці знарядь та засобів кримінального правопорушення (сокир, автотранспорту для трелювання та перевезення співучасників кримінального правопорушення, ручних та бензомоторних пил); виборі місця та часу розкрадання лісодеревини; підшукуванні місця реалізації

незаконно здобутої лісодеревини; отримання або підроблення документів на перевезення чи легалізацію незаконно вирубані чи викраденої лісодеревини.

Способами вчинення розкрадання лісодеревини можна назвати: при незаконній порубці — звалювання, зрубання, спилування, викопування, корчування, поперечне розпилювання тощо; у інших випадках — проникнення в виробниче приміщення, склад, де зберігається лісодережина; трелювання деревини до місця завантаження; підроблення документів, з подальшим їх пред'явленням для безперешкодного транспортування викраденої лісодеревини.

Способами приховування розкрадання лісодеревини можуть бути: підкуп працівників правоохоронних та інших органів; залякування працівників лісництва або їх підкуп; підкуп працівників митних органів; при проведенні завантаження, перевезення незаконно отриманої лісодеревини незалучення осіб, які брали участь у незаконній порубці або розкраданні; підпал приміщення, з якого було викрадено лісодережину; підпал ділянки, де проводилась незаконна порубка; швидка реалізація добутої деревини; виготовлення несправжніх документів для проведення порубки, транспортування та легалізації незаконно добутої деревини.

Типовими слідами кримінального правопорушення називають будь-які зміни середовища, які виникають в результаті вчинення в такому середовищі кримінального правопорушення. Проаналізувавши способи вчинення досліджуваного нами кримінального правопорушення, можна назвати сліди, які можна виявити під час розслідування розкрадання лісодеревини: зміни, які відбулися на земельній ділянці після незаконної порубки; зміни, які відбулися у приміщенні, звідки здійснювалось розкрадання лісодеревини; сліди, які залишені сільськогосподарською технікою; сліди рук; сліди взуття; біологічні сліди людини (сеча, піт, слина, кров тощо); сліди шин транспортного засобу (-ів), гусениць трактора; сліди, які залишені від огорожувальних предметів; сліди, залишені різноманітними інструментами; неналежно оформлені або підроблені правовстановлюючі документи (ордери, лісорубні квитки тощо); сліди-предмети побуту (недопалки, одяг, їжа); сліди лако-фарбового покриття та паливно-мастильних матеріалів; сліди механізмів розпилу та рубки деревини; ідеальні сліди.

Особа злочинця — це складний комплекс, який характеризує зв'язки, ознаки, відносини, властивості, духовний і моральний світ людини у взаємодії з індивідуальними та соціальними життєвими умовами, що позначалися на процесі вчинення і приховування кримінального правопорушення [21, с. 21].

Здійснивши аналіз слідчої практики можна стверджувати, що типовий злочинець при одноосібному вчиненні досліджуваного нами кримінального правопорушення в більшості випадків це: чоловік середнього віку, не має постійного джерела доходу, проживає в небагатій родині, має неповну середню або загальну освіту. Зазвичай така особа вже притягалася до кримінальної чи адміністративної відповідальності за протиправні дії, які пов'язані із незаконною порубкою лісу. Проживає така особа в області або районі, де здійснює злочинну діяльність. Має досвід роботи з лісодеревиною та відповідні знаряддя.

Досліджуване нами кримінальне правопорушення також може здійснюватись групою осіб за попередньою змовою. Здебільшого вони мають у своєму складі дорослих осіб, яких пов'язують особистісні або сімейні зв'язки. Такі групи характеризуються: відсутністю лідера, чітко вираженою антигромадською направленістю, вчиненням серії однорідних кримінальних правопорушень, відсутністю чітких довготривалих планів спільної діяльності та корумпованих зв'язків [22, с. 27].

З дослідження кримінальних проваджень вбачається, що у таких групах для вчинення злочинних дій підбирали сусідів, членів родин, близькі знайо-

мі. Такий підбір проводився на території, яка була неподалік від мешкання таких осіб, незадовго або навіть безпосередньо перед вчиненням незаконної порубки лісу. Найбільша увага при підборі учасників кримінального правопорушення зверталась на фізичну витривалість, надійність, наявність знарядь та засобів для вчинення незаконної порубки та розкрадання лісодеревини [23, с. 45].

Висновки. Криміналістична характеристика розкрадань лісодеревини є важливим елементом методики розслідування вказаного кримінального правопорушення. Впровадження ефективних криміналістичних методів розслідування досліджуваного кримінального правопорушення є важливими напрямками подальших досліджень.

Важливо вказати, що виявлення та фіксації слідів незаконної порубки лісу унеможлиблюється через низький рівень спеціальних знань в уповноважених осіб органів досудового розслідування та потреби залучення спеціалістів до проведення відповідних слідчих оглядів.

Доцільно звернути увагу на те, що незаконна порубка лісу є способом здійснення наступного розкрадання майна, тому в такому випадку потрібна кваліфікація і за порушення законодавства у галузі охорони природи.

Література

1. Журавель В. А. Криміналістичні методики: сучасні наукові концепції: монографія. Харків: Апостиль, 2012. 304 с.
2. Теоретичні засади методики розслідування хуліганства, вчиненого із застосуванням вогнепальної або холодної зброї чи іншого предмета, спеціально пристосованого або заздалегідь заготовленого для нанесення тілесних ушкоджень: монографія / О. Антонюк, К. Чаплинський. Київ: Видавничий дім «Гельветика», 2018. 181 с.
3. Белкин Р. С. Криминалистика: проблемы сегодняшнего дня. Злободневные вопросы российской криминалистики. Москва: НОРМА, 2001. 240 с.
4. Криміналістика: підручник. За ред. П. Д. Біленчука. 2-ге вид., випр. і доп. К.: Атіка, 2001. 544 с.
5. Боровских Р. Н., Гармаев Ю. П. Основы концепции укрупненных (общих, базовых) криминалистических методик расследования преступлений. Уголовная юстиция. 2017. № 10. С. 152–157.
6. Васильева М. А. Первоначальный этап расследования незаконных рубок лесных насаждений (по материалам Дальневосточного региона России): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.12. Москва, 2014. 26 с.
7. Герасимов И. Ф. Криминалистические характеристики преступлений в структуре частных методик. Криминалистические характеристики в методике расследования преступлений. Свердловск, 1978. Вып. 69. С. 5–10.
8. Драпкин Л. Я. Основы теории следственных ситуаций. Свердловск: Изд-во Урал. ун-та, 1987. 168 с.
9. Дрозд В. Поняття, кримінально-правові ознаки та структура криміналістичної характеристики умисних тяжких тілесних ушкоджень. Наука і правоохорона. 2015. № 1. С. 166–171.
10. Егоров С. Н. Теоретические основы криминалистического исследования закономерностей отражения субъективной стороны преступления: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Ижевск, 2005. 244 с.
11. Кросарев С. Ю. Криминалистические методики расследования преступлений: генезис, современное состояние, перспективы развития: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. СПб, 2005. 404 с.
12. Куемжиева С. А. Общие положения криминалистической методики. Краснодар: КубГАУ, 2015. 148 с.
13. Митричев С. П. Методика расследования отдельных видов преступлений. М., 1963. 544 с.
14. Настільна книга слідчого [наук.-практ. видання для слідчих та дізнавачів] / М. І. Панов, В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова та ін. 2-ге видання, переробл. і доп. Київ: Ін Юре, 2007. 728 с.

15. Салтевський М. В. Криміналістика: навч.-довід. посібник. К.: Правник, 1996. 160 с.
16. Розслідування злочинів у сфері господарської діяльності: окремі криміналістичні методики: Монографія / за ред. В. Ю. Шепітька. Харків: Право, 2006. 624 с.
17. Криміналістика: підручник / відп. ред. Н. П. Яблоков. 2-е изд., перераб. і доп. М.: МАУП, 2001. 718 с/
18. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. (зі змінами та доповненнями). URL: <http://zakon.rada.gov.ua>
19. Новое уголовное право России. Особенная часть: учеб. пособ. М., 1996.
20. Семенов В. М. Чужое имущество как предмет кражи. Юрист. 2005. № 5. С. 24–29.
21. Горбатовський Є. Г. Кримінологічна характеристика втягнення неповнолітнього у вчинення злочину і практика розслідування. Прокурорська та слідча практика. 2005. № 1. С. 13.
22. Чаплинський К. О. Організація і тактика слідчих дій при розслідуванні злочинів, вчинених організованими злочинними угрупованнями: монографія. Дніпропетровськ, 2004. 223 с.
23. Пилипенко О. М. Особа злочинця в структурі криміналістичної характеристики незаконної порубки лісу. Південноукраїнський правничий часопис. 2018. № 2. С. 44–47.

References

1. Zhuravelj V. A. Kryminalistychni metodyky: suchasni naukovikonceptsi: monohrafija. Kharkiv: Apostylj, 2012. 304 s.
2. Teoretychni zasady metodyky rozsliduvannja khulighanstva, vchynenogho iz zastosuvannjam voghnepaljnoji abo kholodnoji zbroji chy inshogho predmeta, specialjno prystosovanogho abo zazdaleghidj zaghotovlenogho dlja nanesennja tilesnykh ushkodzenj: monohrafija / O. Antonjuk, K. Chaplinsjkyj. Kyjiv: Vydavnychyj dim «Gheljvetyka», 2018. 181 s.
3. Belkin R. S. Kriminalistika: problemy segodnyashnego dnja. Zlobodnevyne voprosy rossijskoj kriminalistiki. Moskva: NORMA, 2001. 240 s.
4. Kryminalistyka: pidruchnyk. Za red. P. D. Bilenchuka. 2-ghe vyd., vypr. i dop. K.: Atika, 2001. 544 s.
5. Borovskikh R. N., Garmaev Yu. P. Osnovy kontseptsii ukрупnennykh (obshchikh, bazovykh) kriminalisticheskikh metodik rassledovaniya prestuplenij. Ugolovnaya yustitsiya. 2017. № 10. S. 152–157.
6. Vasileva M. A. Pervonachalnyj etap rassledovaniya nezakonnykh rubok lesnykh nasazhdenij (po materialam Dalnevostochnogo regiona Rossii): avtoref. diss. ... kand. jurid. nauk: 12.00.12. Moskva, 2014. 26 s.
7. Gerasimov I. F. Kriminalisticheskie kharakteristiki prestuplenij v strukture chastnykh metodik. Kriminalisticheskie kharakteristiki v metodike rassledovaniya prestuplenij. Sverdlovsk, 1978. Vyp. 69. S. 5–10.
8. Drapkin L. Ya. Osnovy teorii sledstvennykh situatsij. Sverdlovsk: Izd-vo Ural. un-ta, 1987. 168 s.
9. Drozd V. Ponjattja, kryminaljno-pravovi oznaky ta struktura kryminalistychnoji kharakterystyky umysnykh tjazhkykh tilesnykh ushkodzenj. Nauka i pravookhorona. 2015. # 1. S. 166–171.
10. Yegorov S. N. Teoreticheskie osnovy kriminalisticheskogo issledovaniya zakonernostey otrazheniya subektivnoy storony prestupleniya: dis. ...kand. jurid. nauk: 12.00.09. Izhevsk, 2005. 244 s.
11. Krosarev S. Yu. Kriminalisticheskie metodiki rassledovaniya prestuplenij: genesis, sovremennoe sostoyanie, perspektivy razvitiya: dis. ... d-ra jurid. nauk: 12.00.09. SPb, 2005. 404 s.
12. Kuemzhieva S. A. Obshchie polozhennya kriminalisticheskoy metodiki. Krasnodar: KubGAU, 2015. 148 s.
13. Mitrichev S. P. Metodika rassledovaniya otdelnykh vidov prestuplenij. M., 1963. 544 s.
14. Nastiljna knygha slidchogho [nauk.-prakt. vydannja dlja slidchykh ta diznavachiv] / M. I. Panov, V. Ju. Shepitjko, V. O. Konovalova ta in. 2-ghe vydannja, pererobl. i dop. Kyjiv: In Jure, 2007. 728 s.
15. Saltevsjkyj M. V. Kryminalistyka: navch.-dovid. posibnyk. K.: Pravnyk, 1996. 160 s.
16. Rozsliduvannja zlochyniv u sferi ghospodarsjkoji dijaljnosti: okremi kryminalistychni metodyky: Monohrafija / za red. V. Ju. Shepitjka. Kharkiv: Pravo, 2006. 624 s.
17. Kryminalistyka: pidruchnyk / vidp. red. N. P. Jablokov. 2-e yzd., pererab. i dop. M.: MAUP, 2001. 718 s.
18. Kryminalnyj kodeks Ukrajinjy vid 05.04.2001 r. (zi zminamy ta dopovnennjamy). URL.: <http://zakon.rada.gov.ua>
19. Novoe ugholovnoe pravo Rossyy. Osobennaja chastj: ucheb. posob. M., 1996.
20. Semenov V. M. Chuzhoe ymushhestvo kak predmet krazhy. Juryst. 2005. # 5. S. 24–29.
21. Ghorbatovsijkyj Je. Gh. Kryminologhichna kharakterystyka vtjaghnennja nepovnolitnjogho u vchynennja zlochynu i praktyka rozsliduvannja. Prokurorsjka ta slidcha praktyka. 2005. # 1. S. 13.
22. Chaplinsjkyj K. O. Orghanizacija i taktyka slidchykh dij pry rozsliduvanni zlochyniv, vchynenykh orghanizovanymy zlochynnymy ughrupovannjamy: monohrafija. Dnipropetrovsjck, 2004. 223 s.
23. Pylypenko O. M. Osoba zlochyncja v strukturi kryminalistychnoji kharakterystyky nezakonnoji porubky lisu. Pivdenoukrajinsjkyj pravnychyj chasopys. 2018. # 2. S. 44–47.

НАУКОВЕ ФАХОВЕ ВИДАННЯ

МІЖНАРОДНИЙ НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ «ІНТЕРНАУКА».

Серія: «Юридичні науки»

МЕЖДУНАРОДНЫЙ НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ «ИНТЕРНАУКА».

Серия: «Юридические науки»

INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL «INTERNAUKA».

Series: «Juridical sciences»

№ 5 (39)

1 том

Головний редактор — *Курило В.І.*

Київ 2021

Видано у авторській редакції

Адреса редакції: Україна, м. Київ, вул. Ломоносова, буд. 18

Контактний телефон: +38 (044) 222 58 89

Контактний телефон: +38 (067) 401 84 35

E-mail: editor@inter-nauka.com

Підписано у друк 31.05.2021. Формат 60×84/8

Папір офсетний. Гарнітура SchoolBookAS. Друк офсетний.

Умовно-друкованих аркушів 14,18. Тираж 100. Заказ № 220.

Ціна договірна. Надруковано з готового оригінал-макета.

Надруковано у видавництві

ТОВ «Центр учбової літератури»

вул. Лаврська, 20 м. Київ

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції ДК № 2458 від 30.03.2006 р.